

ISSN 1302 647X

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Bilimsel Araştırmalar Dergisi

Cilt:1

Ocak 2001

No:2

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Scientific Research

Volume:1

January 2001

No:2

C SERİSİ SOSYAL BİLİMLER

SERIES C JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR
DERGİSİ
SOSYAL BİLİMLER C SERİSİ

CİLT/VOLUME: 1

SAYI/NUMBER: 2

OCAK 2001

EDİRNE

ISSN 1302-647X

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
SOSYAL BİLİMLER C SERİSİ

Cilt / Volume : I Sayı / Number : 2 Ocak / January 2001

Dergi Sahibi:

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç.Dr.Cevat CELEP

Editör

Doç.Dr. Cevat CELEP

Enstitü Yayın Kurulu

Başkan

Doç. Dr. Cevat CELEP

Üyeler

Prof. Dr. Sabahat AVŞAR
Prof. Dr. Armağan TUĞRUL
Doç. Dr. Recep DUYMAZ
Yrd. Doç. Dr. Adil OĞUZHAN

Dizgi

Yrd. Doç. Dr. Fuat AKSU

Dizgi Sekreteri

Habibe TİNTİŞ

Genel Yayın İlkeleri

Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dergisi Sosyal Bilimler C Serisi yılda dört kez yayınlanan hakemli bir dergidir.

Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dergisi Sosyal Bilimler C Serisi'nde yayınlanan makalelerin bilim ve dil açısından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergi Yönetimi, dergide yayınlanmak üzere gönderilen yazılar üzerinde dergi yayın standartlarına uydurabilmek amacıyla (kısaltma dahil) her türlü değişiklik ve düzeltme yapma hakkını saklı tutar. Dergide yayınlanan makalelerin her hakkı saklıdır; kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

İletişim Adresi

T.C.Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Güllapoğlu Yerleşkesi / EDİRNE
Tel : +0 284 235 63 01
Tel/Fax : +0 284 2356300
Eleti : sobe@trakya.edu.tr

ISSN 1302-647X

OCAK 2001 SAYISI BİLİM KURULU ÜYELERİ*

Prof.Dr. Aytaç AÇIKALIN	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr.Oktay GÜVEMLİ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali KARACA	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut KARACAN	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Yunus KİŞHALI	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Nilüfer KURUYAZICI	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Adnan KULAKSIZ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat KÜÇÜKSAVAŞ	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Duyan MAĞDEN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Mine MENGİ	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ÖZYÜKSEL	Yeditepe Üniversitesi
Doç. Dr. Gencer ÖZCAN	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof.Dr. Tülin POLAT	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar SUCU	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet TEKİN	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr Hamza ZÜLFİKAR	Ankara Üniversitesi

* Üye adları alfabetik olarak sıralanmıştır.

Üniversiteleri, eğitim sistemi içindeki diğer kurumlardan ayıran en önemli farklılık, bilgi üretmesi ve üretimine katkıda bulunduğu bilgiyi, toplumsal yaşantıda günlük yaşama uyarlayabilecek insanların hizmetine sunabilmeleridir. Kuşkusuz, bu işlevini yerine getirirken üniversiteler, sadece sınıf, derslik, anfi ve laboratuvarlarını dolduran öğrencilerine karşı sorumlu değildir; sorumlulukları aynı zamanda insanlığa karşıdır da. Bilginin güncelleşmesi ve insanlığın hizmetine sunulması bir bilim insanının gurur duyacağı işlevidir.

Bu bakımdan, Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Dergisi Sosyal Bilimler C Serisi, düşünsel birikim ve emekleriyle biraraya gelen insanların ortak çabasının sonucudur.

Bu sayıda, farklı anabilim dallarından 14 makale incelemelerinize sunulurken, makalelerin dizgi sıralamasında Library of Congress sisteminden yararlanılmıştır.

Gönderdikleri makaleleriyle bizlere güven ve destek veren öğretim üyelerimize, makaleleri akademik görüşleriyle değerlendirerek katkıda bulunan Bilim Kurulu üyelerimize, Üniversite Yayın Komisyonu Üyelerimize, Enstitü Yayın Komisyonu üyelerimize, dizgi ve baskı aşamasında emekleri geçen arkadaşlarımıza; bizleri destekleriyle onurlandıran Trakya Üniversitesi Rektörü Sayın Osman İNCİ'ye içten teşekkürlerimizi sunuyorum.

Aydınlık bir gelecek için uğraş veren, kurtuluşun ulusal bağımsızlık ve bilime olan inançla sağlanabileceğini bizlere öğreten Mustafa Kemal Atatürk'ün çizdiği yolda, emeğimizi ve fikirlerimizi ülkemizin hizmetine sunmuş olmanın onuruyla, yeni yayınlarımızda buluşmak üzere...

Saygılarımla.

İÇİNDEKİLER

OCAK 2001 SAYISI BİLİM KURULU ÜYELERİ	iii
SİVİL TOPLUM VE DEMOKRASİ İLİŞKİSİ	1
<i>Selda ÇAĞLAR</i>	
DEMOKRAT PARTİ'NİN İLK KONGRESİ	9
<i>Nevin YURDSEVER ATEŞ</i>	
AZERBAYCAN MİLLİYETÇİLİĞİ VE ERMENİLER:1905 -1920	19
<i>Cengiz ÇAĞLA</i>	
KIRSAL KESİMDE SANAYİLEŞME: KİBBUTZLAR	27
<i>Kasım EREN</i>	
MUHASEBE MESLEĞİNDE MESLEK AHLAKININ ÖNEMİ VE MESLEĞİN SAYGINLIĞINI AZALTAN ETMENLER	37
<i>Fehmi YILDIZ</i>	
TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNDE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNİN ROLÜ	43
<i>Agah Sinan ÜNSAR</i>	
İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNDE GÖRÜLEN İSTENMEYEN DAVRANIŞLAR VE ÖĞRETMENLERİN ÖNLEMEK İÇİN İZLEDİĞİ YAKLAŞIMLAR	49
<i>Birol YİĞİT</i>	
ALTI YAŞ ÇOCUKLARINDA DAVRANIŞ PROBLEMLERİ VE ANNELERİN UYUM DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	58
<i>Şenay BULUT - Gülen BARAN</i>	
ANKSİYETENİN BİREYİN YAŞAMINDAKİ BOZUCU ETKİLERİ	66
<i>Tolga ARICAK</i>	
ÇAĞDAŞ TÜRK ŞİİRİNDE KUTSAL KİTAPLAR	73
<i>Hasan AKTAŞ</i>	
OSMANLI DÖNEMİ ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİNDEN DÎVÂN ŞİİRİNDE YER ALAN ATASÖZÜ VE DEYİM	82
<i>Süreyya BEYZADEOĞLU</i>	
YARARLI AMA KULLANIŞSIZ BİR ÇALIŞMA	91
<i>Recep DUYMAZ</i>	
KÜNSTLERPROBLEMATİK BEİ RİLKE	105
<i>Hikmet ASUTAY</i>	
ERARBEITUNG EINES KONZEPTS FÜR DA2FS NACH ENGLISCH FÜR DIE VORBEREITUNGSKLASSE DER TRAKYA UNİVERSİTÄT	109
<i>Sevinç Sakarya MADEN</i>	

SİVİL TOPLUM ve DEMOKRASİ İLİŞKİSİ

Selda ÇAĞLAR*

Özet

Sivil toplum, ekonomi ile devlet arasında, her şeyden önce mahremiyet alanı (özellikle aile), örgütler (özellikle gönüllü örgütler) alanı, toplumsal hareketler ve kamusal iletişim biçimlerinden oluşan bir toplumsal etkileşim alanıdır. Modern sivil toplum, kendi kendine oluşturma ve harekete geçirme biçimleri ile yaratılır. Toplumsal farklılaşmaya istikrar kazandıran yasalar, özellikle de öznal haklar sayesinde kurumsallaşıp, genelleşir. Kendi kendini yaratıcı ve kurumsallaşmış boyutlar ayrı ayrı var olabildikleri halde, uzun vadede hem özerk eylem, hem kurumsallaşma sivil toplum oluşumu için zorunludur.

Yöneten- Yönetilen ayrımının keskin çizgiler ile belirlediği toplumsal-siyasal yapılarla kalıtım isteği, uygulanan siyasal rejim ve toplumun genel yapısına göre farklılık gösterir. Kalıtım, "toplumun dinamizminin, insanların tercihlerinin ve tercihlerdeki değişimlerin kesintisiz bir biçimde siyasal karar verme sürecini etkileyebilmesi" olarak tanımlanabilmektedir. Katılımcı demokrasinin de, siyasal gücün kullanımının toplumdan etkilendiği siyasal rejim olduğu söylenebilir. Bu çift yönlü etkileşimin iki önemli niteliğinden biri iletişim, diğeri ise sivil toplumun örgütlülüğüdür.

Bu açıdan bakıldığında, devlet ile sivil toplum arasında demokratik bir ilişkinin tesisinin ancak hiçbir toplumsal kesimin hakim iktidar olmaya yönelmemesi ile kayıtlı olduğu anlaşılır. Hakim ideoloji ekseninde örgütlenen totaliter rejimlerde sivil toplumun gelişmemesinin en çarpıcı örneği Doğu Avrupa ülkeleridir.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Demokrasi

Abstract

Relationship Between Civil Society And Democracy

Civilian society is a social interaction area, between economy and the state, composed of privacy area (especially the familial life) area of organizations (especially the voluntary ones) social movements and public communication methods, first of all. Modern civilian society is constituted by the methods of self-formation and self-motivation. The rules gain the social differences a stability are institutionalized and generalized by the subjective rights. Even the dimensions self-creative and institutionalized can exist apart, the autonomous action and the institutionazation must have been for the formation of civilian society in the long term.

The participation desire in social and political formations in where the administrators-administereds gap has been absolutely determined, differ in accordance to general structure of the society and the political regime applied-participation can be defined as the continuous influence of the social dynamism, preferences and the changes in preferences of people on the political decision process-it can also be said for the participatory democracy that it's a political regime in which the using of political power is effected by the society. The two most important characteristics of this mutual influence are the communications and the institutionization of civilian society.

From this point of view, establishment of a democratic relation between state and the civilian society requires the non-temenity of any social sector to have the ruling power. Progress of civilian society can never be claimed in totalitarian regimes organized in the axis of ruling ideology. The status of the Eastern Europe countries are the remarkable examples of this point.

Key Words: Civil Society, Democracy

* Öğr. Gör.; Trakya Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü

GİRİŞ

Birey merkezci bir toplumda bireyler, kendilerini çeşitli ilgi ve çıkar alanlarının merkezi olarak gördükleri konularda daha etkili olmayı sağlayacak dayanışmaya ulaşmak için aralarında birleşip, sivil toplum kuruluşlarını meydana getirirler. Bunlar politik sistemin öngördüğü mekanizmaların (seçim) ya da alışılmış toplumsal savaşım öğelerinin (grev) ötesinde, devletin ve yerel yönetimlerin temsilcileri ile diyaloga girerek ya da onlara baskı yaparak amaçlarına varmaya çalışırlar.

Bu tür tanımlamalar, sivil toplum olgusunun, uzun süreden beri yerleşmiş parlamenter demokrasinin ve ulusal devletin sorgulandığı, sanayi ötesi toplumların bir özelliği olduğunu gösteriyor. Oysa Batı Avrupa ve ABD'nin dışındaki ülkeler çoğu zaman ulusal devlet-kimlik sorunlarını çözemedikleri gibi, bunlarda demokrasi yerleşmemiş ya da cılız kalmıştır. Buna rağmen, genel gelişmelere ayak uydurarak, sivil toplum kıpırdanmaları az çok her yerde görülmektedir ki; bu olgu merkez-çevre ilişkilerinin bir parçası olarak algılanmalıdır.

Bu makalede, sivil toplum-demokrasi ilişkisini saptama çabası, sivil toplum-devlet ilişkilerindeki dengenin nasıl kurulacağına hizmet edecektir. Bu bağlamda birinci ana başlıkta demokratik olmayan rejimlerin toplumla kurduğu ilişkide, dengenin devlet hegemonyasına kayışı ve topluma özgür-özerk alan bırakmama eğilimlerinin totaliter rejimlerdeki ön plana çıkışı, örnek ülkelerle desteklenerek açıklanmaya çalışılacaktır. Diğer ana başlık altında ise, demokrasi-sivil toplum ilişkisi, demokrasinin çeşitli modelleri bakımından kurumsal olarak tartışılacaktır.

Totaliter Devlet ve Sivil Toplum İlişkisi

Tolstoy'un Anna Karenina romanı şu meşhur cümleyle başlamaktadır: *"Bütün mutlu aileler birbirine benzer, oysa her mutsuz aile kendine özgü bir biçimde mutsuzdur"*. Jacques Rupnik, bu cümleyi totaliter rejimlere şöyle uyarlıyor; Her bir toplum totalitarizmin mutsuz gerçeklikleri hakkında kendi deneyimlerine sahipken "parlak gelecek" rejimleri siyasal sistemleri bakımından birbirine benzemektedir. Çeşitli yazarların yaklaşımları kendi ülkelerinin durumu ve siyasal kültürlerinin karakteristiklerini yansıtmaktadır (Rupnik, 1998: 310).

Totalitarizmin tanımı gereği en güçlü olduğu yanı, yani toplumu oluşturan elemanların iktidarı elinde tutan gücün tanımladığı bütünlük dışında varlıklarının resmen yok edilişi, aynı zamanda, süreç içinde sistemin kendisini yeniden

üretebilmesine ayak bağı oluşturacak en zayıf yanını da oluşturuyor (İnsel, 1989:7, 23):

Totalitarizmin başta gelen karakteristiği, toplumsal etkinliğin mümkün bütün alanlarındaki bağımsız eylem bağlarını sınırlamak konusundaki sürekli kapasitesidir. Parti devlet aygıtının ve toplumsal hayatın bütün örgütlenmiş biçimlerinin kullanış tekeli güvence altına almaktadır.

Simecka'nın adlandırmasıyla, totaliter devletlerde "medenileştirilmiş şiddet" Stalin döneminin "usdışı terörist şiddetinin" yerine geçmiştir. Bu fiziksel terör olmaktan çok bir taciz, bir çeşit seçici, kansız terördür. Polis ve adalet sistemi, yürürlükteki düzenlemelere saygı gösterisinde bulunur ve soruşturmaları sabaha karşı üçte değil de, resmi saatler esnasında yapmayı tercih eder. Bu gelişme Karel Bartosek tarafından analiz edildiği gibi, komünist sistemin işlemede "itirafın rolü" olarak kusursuz biçimde gösterilmektedir. İtirafı "bireyin yalana ve yalanın araçlarına tamamen boyun eğmesi" olarak tanımlayan Bartosek, 1950'lerdeki duruşmaların "büyük itiraflardan" 1970'lerdeki normalleşmenin "küçük itiraflarına" kadar olan gelişmeyi izlemektedir. Gösteri niteliğindeki duruşmaların "büyük itirafları" medyanın önemli rol oynadığı kampanyalar sırasında yalanın kurumsallaşmasına destek olan insanlar üzerinde caydırıcı bir etki yarattı. Oysa "küçük itiraflar" sistemi içerisinde yalana baş eğme tıpkı Polonya'da olduğu gibi diğer "bağlılık yeminleri" ve yakın takibe alma-temizleme araçları kullanarak bizzat halk sayesinde elde edilmekteydi. Hedef, sisteme uyum sağlamak ve sivil toplumun ortadan kaldırılmasının son durağı olan bireyi ezmektir (Rupnik, 1998: 301).

Sivil toplum düşüncesi açık bir şekilde Sovyetler Birliği ve Merkezi Doğu Avrupa'daki totalitarizm imgeleri ve onlara karşı geliştirilen seçenekler arasındaki bölünmenin merkezinde yer almaktadır. 1970 ve 80'lerde Polonya'daki muhalif düşünce içinde (değişmez bir şekilde totaliter olarak tanımlanan) komünist iktidarın sivil toplumun diriltişi veya kuruluşuyla birlikte "yerine oturtulacağı" düşünülüyordu. Adam Michnik'in meşhur "yeni evrimciliği" muhalefet parti devletine seslenmeyi bırakıp toplumun kendisine seslenmeye başlayınca esas dönüm noktası olmuştu. Parti sivil toplumun sürekli bir örgütlenme süreciyle özgürleşmesiyle birlikte devlete geri götürülmeliydi.

Doğu Avrupa'da hüküm sürdüğü 40 yıllık süre içinde kendisine özgül bir toplumsal meşruiyet tabanı oluşturamamış, iktidarın köklerini özerk bir toplumsal dinamiğin beslediği sahalarda geliştirememiş, II. Dünya Savaşı sonrasının getirdiği bloklar arası çatışma

ortamı sayesinde iktidarını demir yumrukla elinde tutmayı başarmış olan komünist rejimlerin bugün artık yeniden toplumsal meşrutiyet ve toplumsal taban bulmaları mümkün görünmemektedir (İnsel, Kasım 1989: 23).

L.M. Vorontsove ve S.B. Filatou tarafından tüm Rusya'yı kapsayacak şekilde yapılan genişçe bir anketten anlaşıldığı kadarıyla Rusya'da halkın büyük bir kısmı demokratik değerleri talep ederken, komünist rejimin tekrar kurulmasından da büyük bir korku duymaktadır. Bu araştırmaya göre, Rusya'da vatandaşların demokratik hak ve talepleri içinde en fazla yeri dini haklar kapsamaktadır. Ankete katılanların %74'ü din ve vicdan özgürlüğüne öncelik verirken, %72'si insan hakları %68'i ifade özgürlüğü, %59'u hukukun üstünlüğü, %30'u ise parlamenterizmden yana tercihte bulunmuştur (Çaha, Güz 1999:24; Varontsove and Filatov, ty: 24-30).

Macarların, Polonyalıların ve Çeklerin tarihi, batılı modele uymayabilir, ancak doğulu ya da Rus modeli ile daha az ilgisi vardır. Kundera'nın batıya kültürel yakınlığı ve Doğu tarafından "siyasal kaçırılış" arasında ikiye bölünmüş olarak görüldüğü Doğu Avrupa'nın trajedisi üzerine savları bu iddiayı bir adım ileri götürmektedir. Devlet ve ideolojisine "Sezarist-Papacı itaat geleneği ve Rusya'da sivil toplum kavramının yokluğu, Rusya ve Avrupa'yı birbirinden ayıran merkezi tarihsel ve kültürel özellikler olarak görülmektedir (Rupnik, 1998: 312; Kundera, 1983: 3-22).

Çin'de komünist rejim döneminde sivil toplum adına hiçbir oluşum söz konusu olmadığı için bu yönde atılmış adımlar daha işin başında yarıda kalmıştır. 1989 yılında Pekin kentinde başlayan öğrenci hareketi bu bakımdan kentteki diğer insanları da aynı yönde harekete geçiremediği için başarılı olamamıştır. Ayrıca Mao döneminde Çin halkı üzerine serpilken korku perdesi de rejime karşı alternatif hareketlerin cesaretini kırmıştır. Mao döneminde yaygın istihbarat ağı oluşturmak için hükümet, komşusunun rejimin aleyhine olan davranışlarını veya yanlışlarını ihbar edenleri ödüllendirmiş ve bu politika toplumun bir araya gelme cesaretini kırmıştır. Buna rağmen 1990'ı yıllarda Çin'de başlayan özelleştirme süreci ve Çin'in Amerika ile başlattığı ilişkinin buradaki komünist rejimin akıbeti hakkında bizlere bir ön bilgi vermektedir (Çaha, 1999: 119).

1960'lı, 70'li yıllardaki haliyle sosyalizm hareketi kitlesel yükselişlerin kaynağındaki arayış ve beklentileri karşılayamamış, başlangıçta var olan güçlü umudu, tavrı alış ve yönelimleri ile adım adım kırmıştır. Girilmekte olan yeni çağı

karakterize eden dinamiklerin ve bunların sunduğu imkanların kavranabilmesi de eksik kalınca sosyalizm hareketi, o yeni gelişmelerin artık belirgin biçimde öne çıktığı 1970'lerin sonlarında, o gelişmeleri anlamaya ve yorumlamaya yönelmiş bir entelektüel dünya üzerinde on yıllardır sürdürebildiği öncü ve belirleyici konumunu hem Doğu Avrupa hem de Sovyetler Birliği'nde 80'lerin sonunda yitirmiştir.*

Demokratikleşmenin Öncülü Olarak Sivil Toplum

Sivil toplum, gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü bir sosyal yapılanmadır.** Bu yapı, yasal düzen veya ortak kuralları dizisi gibi özgürlüklerin ve özerkliklerin güvencesi olan kurumlaşmış bir temele oturur. Bu hem devlet iktidarını sınırlayıcı, hem de o iktidarı hukuka dayandığı sürece meşrulaştırıcı bir gücü bağrında taşır. Dolayısıyla sivil toplum devletten özerk olmayı içerir ama, ondan yabancılaşmayı zorunlu kılmaz. Bir başka deyişle, sivil toplum devlet iktidarına karşı dikkatli ama, saygılıdır.

Bu özelliğiyle sivil toplum, devletle bir bağa sahiptir ne var ki, formal bir devlet iktidarı elde etmeye yönelmez. Bunu, hem farklılığı ve çoğulluğu, hem nispiliği barındırdığı için yapar, yani sivil toplumda hiçbir grup, topluluk ve/veya şahsın çıkarların tümünü temsil etme arayışı olamaz.***

O halde "yurttaşların ruhunu ele geçirmeme" sadece sivil toplumun demokratikleşmesinin sağlanması için değil, demokrasinin tikanıklıklardan arındırılması için de ön koşuldur. Bu önkoşulu netleştirmek için, demokrasi sivil toplum ilişkisi üzerinde durmakta fayda var.

Sivil toplum-demokrasi ilişkisi açısından iki eğilim vardır. İlkinde sivil toplumun anlamı ve gerçekleştirilebilecekleri konusunda tam bir

* Sosyalizmin çöküşü ve nedenleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Laçiner, Mayıs 1989: 19-32)

** Larry Diamond öz olarak benzer bir tanım yapmıştır.

*** Bu açıdan bakıldığında devlet ve sivil toplum arasında demokratik bir ilişkinin kurulmasının, ancak hiçbir toplumsal kesimin hakim iktidar olmaya yönelmemesiyle, dolayısıyla hiçbir hakim ideolojinin veya tek gerçeğin rehberliğine ihtiyaç duyulmamasıyla kayıtlı olduğu anlaşılır. Doğu Avrupa toplumlarının durumu buna örnektir. Keane'nin örneği destekleyen sözü; "Sivil toplum ve devlet içerisinde yurttaşların ruhunu ele geçirmeye çalışan bütün kibirli ortodoksilerin varlığı despotizmi yaratma tehlikesini de beraberinde getirir." Ali Yaşar (Sanbay, 1998: 29)

teslimiyet ve inanmışlık haleti ruhiyesi hakimdir. "Demokrasi büyük liderler tarafından değil, yetkin ve sorumlu yurttaşlar tarafından güvence altına alınabilir" sloganı etrafında bir araya gelen bir kısım düşünür, yurttaşların siyasal eğilimin nesnesi değil, öznesi haline gelmesinin ancak sivil toplum örgütleri aracılığıyla gerçekleşeceğini savunarak, sivil topluma ve sivil toplum kuruluşlarına olağanüstü önem yüklemektedir. Karşıt görüşteki ikinci eğilim ise, sivil toplum nosyonunun taşıdığı belirsizlikler, zaman ve mekana göre farklılaşan, hassaslaşan doğası yüzünden sivil toplum düşüncesinin eleştirel bir tarihini yeniden yaşamaktadır. Sivil toplum alanının katıksız özgürlüğün ideal alanı olmayacağını, onun mikro dünyalarında çok sayıda çatışma ve güç odakları ve dolayısıyla sömürü baskı ve dışlama noktaları-olduğunu savunan eleştirel yazarların çıkış noktaları sivil toplum kuruluşlarının her zaman demokrasinin yerleşmesine ve pekişmesine hizmet etmeyeceği görüşüdür. İster övücü olsun ister eleştirel olsun her iki yaklaşımın da ortak noktası "demokrasinin sağlanması-pekiştirilmesi" sorununa sivil toplum açısından yaklaşmasıdır (Tosun, Şubat 2000: 52-53, 130).

Sivil toplum kavramı, bir kez biçimsel demokrasi düzeyine ulaşıldıktan sonra sürecin nasıl sürdürebileceği yeniden üretilebileceği ve derinleştirilebileceğiyle ilgili sorunlar da dahil olmak üzere, otoriter devletlere sahip toplumlarda demokratikleşmenin önkoşullarıyla ilgili güncel kaygıların merkezine oturmuştur. Liberal demokratikleşmenin başarıları sivil toplumun gelişmesine dayanarak açıklanır. Örneğin Diamond, sivil toplumun çoğulcu ve piyasa yönelimli doğasının, onu, toplumdaki işlevsel ya da siyasal bir mekanı tekelleştirmeye çalışan dinsel, etnik, devrimci ya da milleneryan örgütlenmelerle bağdaşmaz hale getirdiğini iddia eder. Örgütler "şiddetten kaçınır", "sivil" olarak nitelemenin "vazgeçilmez bir koşulu" olarak "çoğulculuğa saygı" da duymalıdır.

Beckman'a göre eğer sivil toplum liberal demokratik bir siyasal düzenin ortaya çıkmasını ya da sürdürülmesini destekleyen toplum veçheleri olarak tanımlanırsa, sivil toplumun demokrasi için neden önemli olduğunu açıklamak için hiçbir kurama ihtiyacı yoktur (Beckman, Haziran 1999: 3). Sivil toplum devlet ilişkisinin belirlenmesine hizmet eden bir kavram olarak, siyasal demokrasi tek başına ele alınamaz. Devlet ile birlikte yaşama kavramları, üretimin toplumsal örgütlenmesinde, ülke topraklarında, etnisitede, cinsiyette, dinde ideolojide vb. Çeşitli kökleri bulunan çatışmaların parametreleri içinde oluşur. Çatışmalar, öncelikle örgütlenmelerin temsil ettiği çıkar grupları ile devlet arasındaki ilişkide değil,

bizzat bu çıkar grupları arasındaki, örneğin sermaye ile emek, toprak sahipleri ile kiracılar, kendilerini tehdit altında ya da nimetlerden mahrum kaldıklarını hisseden cemaatler, kadınlar ile erkekler, rakip dünya görüşlerine ve toplum stratejilerine sahip hareketler arasındaki ilişkide oluşurlar. Birlikte yaşama bir bütün olarak ele alındığında, bir sivil toplumun demokratik potansiyelini (ya da bunun eksikliği) anlayabilmek için belirleyici olan grup çıkarları izlenirken, siyasal talepleri (örnek : örgüt, konuşma, toplanma hakları vb.) hakların dile getirilme biçimleri de önemlidir. Beckman'a göre, kavramı liberal gündeme daha az bağlı olacak ve daha karmaşık ve liberal olmayan gerçekleri de düzenleme yeterliliğine sahip olacak şekilde genişletmek gerekiyor.*

Robert Putnam'ın İtalyan siyaseti ile ilgili "Making Democracy Work (Princeton University Press, 1993)" adlı incelemesinde merkezi değişken sivil toplumdan çok "yurttaş bağlılığı", "yurttaş topluluğu" ya da "yurttaş geleneği"dir, fakat bu ikisi büyük ölçüde örtüşür.

Putnam'ın inceleme konusu İtalyan bölgesel yönetimi ve 1970'de kurulan bölgesel siyasi yapıların performansındaki büyük farklılıkları açıklamak için yola çıktı. Şöyle bir açıklama getirdi: Güney İtalya ile Kuzey İtalya arasındaki muazzam farklılıklar, farklı yurttaşlık geleneklerinden kaynaklanır. Demokrasinin sorunlarını anlamak konusunda sivil toplum yaklaşımlarının sınırlılıklarını gösteren bu çalışma sonucuna göre; İtalya örneğinde yurttaşlık ya da sivil toplum gelenekleri diktatörlüğe karşı demokrasi tartışmasına fazla bir katkı yapamaz. İtalyan faşizmi kuzeydeki Po Vadisi'nde doğmuş, gelişmiş ve güçlenmiştir.

Therborn'un Putnam'ın çalışması ve başka verilerle desteklediği makalesinde İslam sivil toplumuna yaptığı vurgu dolayısıyla betimlediği, "klasik ve bu günkü anlamda Avrupa türü bir sivil toplumun fazla bulunmaması demorasiyi ne istikrarsızlığa ne de başarısızlığa mahkum eder. Sivil toplum normu gerçekliliği karşıladığı ölçüde, demokratik bir siyasi yapı için iyi bir zemindir. Demokratikleşme sorunlarına başka açılardan yaklaşmak daha yerinde olacaktır" şeklindedir (Therborn, 1999: 62-64.).

Hebarmas'ın "Demokrasinin Üç Normatif Modeli" adlı makalesinde yer alan demokratik siyasetin liberal – cumhuriyetçi ve müzakereci modelleri arasındaki ayrımın ortak platformu sivil

* Beckman, İslami sivil toplumun demokratikleşmede rolün kavramsal düzeyde tartışılması yanında ampirik olarak da ele alınması gerektiğini belirtiyor. (Beckman, Haziran 1999: 5)

toplum alanının yapılanması sorunudur. Liberal demokratik süreçte toplum, özel kişiler arasında piyasanın düzenlediği bir etkileşimler ağı olarak tanımlanmaktadır. Bu ağ içinde sivil toplum da piyasa yönelimli ilişkilerin belirlediği bir alan olarak değerlendirilmektedir. Cumhuriyetçi görüş ise, tekil toplulukların birbirlerine bağımlılıklarının farkına vardıkları, dayanışma ve ortak yarar arzusuyla bir araya geldikleri bir toplum modeline dayanır. Burada sivil toplum kamu idaresinden ve piyasadan bağımsız bir özerklik temeline oturtulmaktadır. Bu temel yurttaşların kendi geleceklerini belirlemesi için bir ön koşul olarak kabul edilir.* “Yurttaşların geleceklerini belirleme praksişi anlamında siyasetin paradigması piyasa değil, diyalogdur” (Tosun, 2000: 53).

Habermas’ın söylem kuramına dayandığı müzakereci demokrasi modelinin temelini ise merkezsizleştirilmiş bir toplum imgesi oluşturmaktadır. Bu yapı içinde sivil toplum, idari mekanizmalardan olduğu kadar ekonomik sistemden ayrı duran özerk kamusal alanların toplumsal temelini oluşturacaktır. Söz konusu modelin başarısı toplu eylemde bulunan yurttaşlara değil; buna denk düşen iletişim usullerinin ve koşullarının kurumsallaştırılmasına bağlanmıştır.

Benhabib’in müzakereci demokrasi modelinde de öncelikle sivil toplum örgütlerinin kendi içlerindeki tartışma, iletişim ve kalıtım süreçlerinin demokratikleştirilmesi gerekmektedir.

Eğer sivil toplum maksimalist, uzlaşmaz çıkar gruplarını veya antidemokratik araç ve yöntemleri kullananları içeriyorsa, demokrasiyi geliştirmeye yönelik beklentileri karşılayabilecek söylemsel ve iletişimsel koşulların kurumsallaşmasına hizmet edemez. Sivil toplum içindeki karmaşık ve parçalanma farklılaşmış biçimler ve süreçlerin işleyiş yönü demokratikleşmenin yönünü de belirleyecektir. Bu bağlamda demokrasi ancak yurttaşların kamusal alandaki taahhütlere geniş katılımının sağlanması, sivil topluluk ve problem çözme kapasitelerinin harekete geçirilmesi ile güçlenir.*

İlter Turan’ın “Sivil Toplum” Sempozyumunda sunduğu bildiriden

* Ayrıntılı bilgi için bkz. (Habermas, 1999, 37-40)

* Tosun’a göre; kamusal alanın mikrodünyaları olan sivil toplum örgütlerine katılım ya da bu örgütler aracılığıyla makro düzeyde alınacak kararların kolektif hale getirilmesi yoluyla demokratik meşruiyetin temeli de sağlanmıştır. Tosun bu makalesinde örgüt içi katılım ve diyalog süreçlerini demokratikleşme – sivil toplum ilişkisinin görülmeyen yüzü olarak yorumluyor. (Tosun, 2000: 53).

aktaracağımız bizim de katıldığımız görüşleri yukarıdaki tartışmalara ampirik olarak da sonuç getirmesi açısından önemlidir. Turan, şu soruyu soruyor: “sivil toplum olup da, siyasal demokrasiye sahip olmayan ülke var mı?” Eğer varsa o zaman bu iki kavram eş anlamlı değil, eğer yok ise, o zaman sivil toplum ya demokrasinin bir ayrıntısı ya da kendisidir”. Yanıtını da iki örnek ülkedeki gözlemleriyle destekleyerek, sivil topluma sahip olduğu halde Franco İspanyası ile Pinochet Şili’sinin siyasal demokrasiye sahip olmadığı çünkü bu ülkelerde devletin toplumsal yaşamın her alanına “nüfuz etme çabasında olmadığı” yönünde veriyor. Bu ülkelerde devletin ideal toplum kurmak için toplumun her kesimini harekete geçirip, herkesi kendi üzerine düşen görevi yapmaya zorlamadığı, siyasi, iktisadi ve toplumsal alanların farklı olduğunu kabul ettiğini belirtiyor. Bu devletlerin iktisadi ve sosyal alanın siyasal alana müdahalesine izin vermediğini, eğer siyasi alana diğer alandan müdahale girişimleri olursa siyasi otoritenin bunu bastırdığından söz ediyor (Turan, 1991: 28).

İlter Turan, İspanya’nın kısa süre içerisinde siyasal demokrasiye geçebilmesini de demokratik toplumun ön koşulu olarak nitelendirdiği sivil toplumun, demokrasi bulunmamasına rağmen İspanya’da yaşayabilmiş olmasına bağlıyor. Yani demokratik olmayan rejimlerde de sivil toplum demokrasiye geçiş aşamasını sağlayabilen bir işlev üstlenir.

Sivil toplum – demokrasi ilişkisini belirlemek için sivil toplum ve devlet arasındaki güç dengesinin nasıl kurulacağına da hizmet edecektir. Ergun Özbudun, “Demokrasinin konsolidasyonu sivil toplum ile siyasal toplum arasında dengeli ilişkiyi gerektirir şeklindeki savını aynı çizgiyi savunan Linz ve Stepan’ın düşünceleri doğrultusunda şöyle açıklıyor :

“Sivil toplum olsa olsa demokratik olmayan bir rejimi yıkabilir. Ne var ki, tam demokratik geçiş ve özellikle demokratik konsolidasyon siyasal toplumu zorunlu kılar. Sadece sivil toplum ile siyasal toplumun ayrılığı değil, tamamlayıcılıklarını da vurgulamak önemlidir... Demokratik bir toplulukta sivil ya da siyasal toplumun savunucuları, çoğunlukla diğerinin normal gelişimine örtük bir şekilde hasım bir söylem ve uygulamaları benimserler... Siyasal toplumun demokratik liderleri, tarihsel rolünü oynamış olan sivil toplumun normal demokratik siyasetin gelişmesine izin verecek şekilde hareketsizleştirilmesi gerektiğini sık sık ileri sürerler. Bu tür bir tartışma kötü demokratik kurum ve kötü demokratik siyasettir. Siyasal seçenekler üretme ve hükümeti ve devleti

denetleme kapasitesine sahip sağlıklı bir sivil toplum geçişleri başlatmaya, geri dönüşlere direnmeye, geçişleri tamamlamaya, demokrasiyi konsolide etmeye ve derinleştirmeye yardımcı olabilir. Bu nedenle, demokratik sürecin bütün aşamalarında canlı ve bağımsız bir sivil topluma paha biçilmez. Öncelikle sivil topluma konumlanmış demokratik grupların zaman zaman siyasal toplumun gelişimi için ortaya çıkarabileceği tehlike, sivil topluma uygun örgütlenmenin normatif tercihlerinin ve tarzlarının, siyasal toplum örgütlenmesinin cazip ya da tek meşru tarzı sayılmasıdır" (Turan, 1991: 28).

Ergun Özbudun'un "sivil toplum olsa olsa demokratik olmayan bir toplumu yıkabilir" saptamasında da iki temel sorun ortaya çıkar, her ikisi de demokratik güçler için en çok manevraya ihtiyaç olan yerle ilgilidir. İlk olarak, dışarıdan siyasal sisteme karşı çıkmak ve yıkmak (elbette aynı zamanda rejimdeki bölünmelerden yararlanmaya çalışarak) gerekir mi? Ya da içeriden (mevcut kurumlar ve partiler, temsil ve yönetim aygıtları içinden) siyasal sistemi değiştirmeye çalışmak mümkün müdür; ya da anlamlı mıdır? Bu tür toplumlarda her iki yöntemi de savunanlar vardır. İkincisi, devletin fazlasıyla baskın olduğu toplumlarda devlet ile toplum arasındaki güç dengesinin değiştirileceği sorunudur. Bunun da iki yanıtı vardır. İnsanlar ya mevcut koşullar altında doğrudan sivil toplum içinde demokratikleşmeyi geliştirmenin mümkün ve gerekli olduğuna inanırlar ya da ilk önce parti ve devlet kurumları gibi siyasal araçlar yaratabileceğini veya bunların ele geçirilebileceğini, ondan sonra sivil hakların ve "iyi" bir sivil toplumun siyasal olarak kolaylaştırılabileceğini ve yapılması gerektiğini düşünürler. Örneğin, bir çok siyasal eylemci şunu ileri sürer. Sivil toplum içinde anlamlı çalışma için alan, "yukarıdan" yaratılmalıdır; Çünkü yığınlar ancak örgütlendiğinde etkin rol alabilir, düşüncelerle rekabet edebilirler. Diğer uçta, gelişme yönelimli bir çok sivil toplum kuruluşu lideri, her şeye rağmen nisbi özerk çalışma için yeterince alan bulunduğunu dolayısıyla sivil toplumu güçlendirmeye (başka bir gelişmeyi, eleştirel bilinci, insan haklarını ve gayri resmi örgütlenmeyi teşvik ederek), öncelik vermenin anlamlı olduğunu iddia ederler. İlk önce devleti devirmek zorunda kalmadan ve doğrudan rejime meydan okumaktan ve böylece yıkıcı baskıyı kıskırtmaktan uzak durularak genel olarak toplumda "aşağıdan" demokratikleşmenin desteklenebileceğini söylerler.

SONUÇ

Putman'ın İtalya'dan verdiği sivil toplum örneğinde de modern siyaset biliminin, demokrasinin koşullarını araştırmada siyasal kurumların ötesinde "toplumsal" araştırmaya girişmekten ne kadar uzak olduğu görülebilmektedir.

Sivil toplum ve demokrasi kavramlarının kurumsal (ve pratik) formülasyonları sadece Doğu Avrupa'ya değil, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın tamamen dışında kalan siyasal sistemlere de çevrilmesine rağmen yüzyılın sonunda durum hala budur. Bu düşünüş iki kola ayrılır. Birini totaliter bir devleti, hesaplaşma ve askeri baskıdan kaçınacak şekilde geriletmenin şiddet içermeyen ve silahsız bir yolunu bulmaya çalışan Doğu Avrupalı bilim insanları ya da eylemciler geliştirdi. Diğer ise, demokrasiye geçişlerin ve demokrasinin, özellikle yoksul kıtalarda sürdürülebilirliği ile ilgili bir kaygıdan kaynaklanır. Şimdiye kadar, batılı olmayan toplumlar üzerine yapılmış tarihsel araştırmalar devlet, toplum ve demokrasi ile ilgili temel konuları gündeme getirmekte sistematik ve bağımsız bir kullanıma sokulmamıştır. Bu durum bugünün araştırmalarını ve tartışmaları, bazen Alman, bazen Fransız ya da İngiliz ve bazen de Amerikan olan Batı modelini bir karşılaştırma çerçevesi olarak kullanma eğilimiyle karşı karşıya bırakır. Toplumsal örgütlenmenin özgül tarihsel ve yerel veçheleri hesaba katılarak, bir demokratikleşme sürecinin, farklı devlet biçimleriyle ilişkisinin farklı veçheleri arasında ayrımlar konulduğunda sorular da artacaktır.

KAYNAKÇA

- Beckman, Björn, (1999). "Demokratikleşmeyi Açıklamak, Sivil Toplum Kavramı Üzerine Notlar", *Sivil Toplum Demokrasi ve İslam Dünyası*, Editörler : Özdalga Elisabeth, Persson Suna, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Çaha, Ömer, (Güz 1999). "Liberal ve Sosyalist Ülkelerde Sivil Toplum", *Liberal Düşünce*, Cilt 4, Sayı 16.
- İnsel, Ahmet. (Kasım 1999). "Leninizm Sonrasına Doğru Yürüyen Doğu Avrupa", *Birikim*, Sayı 7.
- Laçiner, Ömer. (Mayıs 1989). "Yeniden Sosyalizm ve Sosyalizmle Devrim", *Birikim*.
- Özbudun, Ergun. (1999). "Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon", *Sivil Toplum Demokrasi ve İslam Dünyası*, Editörler : Elisabeth, Suna Persson, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- Rupnik, Jacques. (1998) "Totalitarizmin Yeniden Değerlendirilmesi", *Sivil Toplum ve Devlet*, Der. Jean Keane, Ayrıntı Yayınları.
- Sarıbay, Ali Yaşar. (1998). *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, Ata Kitapevi, Bursa.
- Therborn, Göran. (1999). "Sivil Toplum Ötesi : Demokratik Deneyimler ve Orta Doğuya Uygunlukları", *Sivil Toplum Demokrasi ve İslam Dünyası*, Editörler : Elisabeth, Suna Persson, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tosun, Gülgün Erdoğan. (Şubat 2000) "Sivil Toplum Örgütleri İçinde Katılım ve Örgüt İçi Demokrasi", *Birikim*, Sayı 130.
- Törnquist, Olle. (1999). "Sivil Toplum ve Bölünen Siyasal Yapı: Endonezya'da Demokratikleşme Sürecinde Halk Hareketleri", *Sivil Toplum Demokrasi ve İslam Dünyası*, Editörler : Elisabeth Özdalga, Suna Persson, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Turan, İlter. (1991). "Sivil Toplum Kurumları ve Özerklik", *Sivil Toplum*, Editör : Yurdakul Fincancı, TÜSES, İstanbul.

DEMOKRAT PARTİ'NİN İLK KONGRESİ

Nevin YURDSEVER ATEŞ*

Özet

Türk siyasal yaşamında DP döneminin özel bir yeri vardır. Bunun başlıca nedenleri olarak; DP'nin ilk kez gerçekleşen demokratik seçimler sonucunda 27 yıllık bir tek parti iktidarını sona erdirmesini ve Türk siyasal yaşamına damgasını vuran iki ana akımdan biri olan liberal akımın yasal ve meşru zeminde temsiline olanak tanınmasını görmekteyiz.

Bu makalede DP'nin kurulduktan bir yıl sonra gerçekleştirdiği ilk kongresinin kısa bir tarihçesi ele alınmaktadır. Birinci Kongre'nin incelenmesi ile DP'nin iktidara giden yolda izleyeceği politikaların, dinamiklerinin anlaşılması hedeflenmektedir.

DP'ni Birinci Kongresi tüm bu nedenlerden dolayı Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde önemli bir başlangıç noktasıdır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Demokratikleşme, Tek Parti Rejimi, Çok Partili Rejim, Liberalizm

Abstract

The First Congress of Democrat Party

Democrat Party holds an important place in the Turkish political history as it is the first political representative of the liberal thought in Turkish politics and also it is the first successful political movement that ends the single party regime which reigned Turkey over 27 years since the modern republic was formed in 1923.

The first congress of Democrat Party is an important aspect in Turkish political life as it marks the stepping stone for the transation of Turkey from single-party regime to multi-party politics.

This article deals with the first Congress which is held one year later from the formation of the Democrat Party in 1946. Therefore the article observes an important period of Turkey's democratization process.

Key Words: Democracy, Democratizatio, Single Party Regime, Multi Party Politics, Liberalizm,

Türkiye 1924 ve 1930 yıllarında olmak üzere iki defa – dönemleri itibariyle farklı kuruluş biçimleri olsa da – çok partili siyasal yaşama geçiş deneyimi yaşamış fakat bunlar hüsrarla sonuçlanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası iç ve dış koşulların zorlamasıyla çok partili siyasal yaşama geçiş DP (Demokrat Parti) ile gerçekleşirken, savaş sonrası faşizmin yenilgisinden sonra demokratikleşme doğrultusunda eğilim gösteren Türkiye tercihinin klasik Batılı liberal anlayış çerçevesinde belirleyecektir. İlk defa İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945'teki konuşmasında dile getirdiği bu eğilimin, Türk toplumunun demokratikleşme arzusunun zorunlu bir sonucu olduğunu kabul etmekle beraber kuşkusuz bu iç dinamizmin üzerinde uluslararası sistemin yarattığı itici ve hızlandırıcı etkisini de ihmal etmemek gerekmektedir.

Bu yazının konusu savaş sonrası çok partili siyasal yaşama geçişin sosyo-ekonomik ve siyasal koşulları olmadığı gibi, DP'nin tarihi de değildir. Yalnızca DP'nin ülkenin ilk siyasal muhalefet partisi olarak resmen tescil edildikten bir yıl sonra aynı tarihte gerçekleştirdiği ilk kongresinin kısa tarihçesidir. Türk siyasal yaşamına damga vuran iki ana akımdan biri olan liberal düşüncenin tarihsel kökenleri olan Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka'dan sonra Demokrat Parti; ilk defa bir muhalif partinin meşru zeminde halkın sivilleşme isteklerine CHP'ye (Cumhuriyet Halk Partisi) oranla daha fazla cevap verecektir.

DP'nin kitleleri peşinden sürüklediği doğrudur. Ama bu kitlesel tabanın herhangi bir sınıf bilincine sahip olmadığını unutmamak gerekir. Kitlelerin DP'yi desteklemelerinin altında yatan en önemli neden, yaklaşık 27 yıllık bir tek parti iktidarına karşı kendilerine vaat edilen biraz daha fazla hürriyetin özlemidir.

DP'nin özellikle 1946'nın şaibeli seçimleri sonrasında sertleşen ve daha ciddi bir muhalefet hareketi ortaya koyduğu bir dönemde gerçekleştirdiği I. Kongre biraz da bu nedenle Türk siyasi tarihi açısından önemlidir. Ayrıca o güne dek gerçekleşen ilk ve en çok ses getiren kongredir.

Seçimler nedeniyle toplanamayan DP'nin ilk Genel Kurulu, partinin birinci kuruluş yıldönümü olan 7 Ocak 1947'de Ankara'da Yeni Sinema'da toplandı (Turan, 1999: 238). Ceial Bayar ve Mahmut Goloğlu kongrenin Ulus Meydanı'nda Ulus Sineması'nda (Bayar, t.y.: 67-68) toplandığını yazarken, Ahmed Ağaoğlu kongrenin Yeni Sinema'da açıldığını; muhalefet partilerinin kongre için yer bulmakta her zaman

zorlandıklarını bu nedenle DP'nin önce CHP'nin de son kurultayında toplandığı BMM salonunu istediğini fakat meclis başkanlığının tek parti devrinden kalan bu adetin artık kaldırılması nedeniyle bu yolun kapandığını öğrenecektir. Nihayet İş Bankası'nın bir iştirakçisinin elinde olan Yeni Sinema, Muhittin Baha Pars'ın araya girmesiyle kiralanacaktır (Toker, 1970: 229-238).

Ankara'da toplanacak kongre için gelecek bine yakın delegenin kalacakları yerlerle ilgili hazırlıklar yapılıyordu (Yalman, t.y.: 104-105) Zira gelen delegeler için yer bulmak imkânsız hale gelmişti. Otel sahipleri kimi çekincelerle Demokratlara yer vermek istemiyor ve yapılan rezervasyonlar bir gün sonra iptal ediliyordu. Sonunda Ankaralı Demokratlar, gelecek delegeleri evlerinde misafir etmeye karar verdiler (Vatan, 2 Ocak 1947). Bunun üzerine iktidar pes edecek, oteller rezervasyon için kendileri başvurmayla başlayacaklardır (Bayar, t.y.: 67-68)

Cem Eroğlu, Kongre öncesi havayı değerlendirdiğinde; CHP'nin 10 Mayıs 1946 Kongresinde almış olduğu kararlarla çok partili siyasal yaşam koşullarını oluşturduğunu ve üniversite özerkliği, sıkıyönetimin kaldırılması Basın Kanunu'nun kimi maddelerinin değiştirilmesi gibi demokrasi yolunda oldukça önemli adımlar atıldığını belirtiyor (Eroğlu, 1990: 21).

Basına baktığımızda ise Kongre öncesi günlerde Ankara'da o günün önemli olayı olarak DP'nin ayın 7'sinde toplanacak kongresi gösterilmekte ve bununla ilgili tüm hazırlıkların tamamlandığı, Egeli delegelerin (Vatan, 3 Ocak 1947) Ege çiçeklerinden hazırladıkları bir çelenkle Ankara'ya gelecekleri* ayrıca Kongrede nelerin ele alınacağını henüz belli olmadığını ama parti iç tüzüğü'nün 10'uncu maddesi uyarınca kongrenin gündeminin bizzat Kongre tarafından tespit edileceği ve önemli olarak DP'nin sürekli dile getirdiği gibi "Seçim Kanununun Tadili" ile ilgili konunun yer alacağına kesin gözüyle bakılıyordu. Bir başka gazetede Fuad Köprülü'nün Recep Peker Kabinesinin demokrasi anlayışını şiddetle eleştirdiği makalesi şu sözlerle noktalanıyordu: "Milyonlarca vatandaşın hak ve hürriyetlerini daimi bir tehdit altında bulunduracak olan Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu, İskan Kanunu, totaliter kanunları fevkalade hallere mahsus vasıtaları bile kağıt bulmayarak icabında devlet otoritesini muhafaza

* Bunun güzel bir jest olduğunu yıllardan beri adı anılmayan Mustafa Kemal'in ruhunun şâd olduğu belirtilir. (Nutku, 1979:45)

için yeni kanunlar teklif edeceğini söyleyen bir hükümetin demokrasi zihniyetine ne dereceye kadar itibak edebileceği kolay kolay akıl erdirilebilecek bir mesele değildir.” (Vatan, 3 Ocak 1947)

Bir gün sonraki gazetelerde DP'nin Konya İl Kongresi bitiminde, kongreye başkanlık eden Nazım Bora'nın Cumhurbaşkanı İnönü'ye çektiği telgrafa yer verilir: *“İnkılâp tarihimizi süsleyecek olan aziz adınızın herhangi bir parti başkanı diye değil, Türk milletinin koruyucusu, partilerin tarafsız, üstün hâkimi olarak geçmesini dileriz.”* (Cumhuriyet, 4 Ocak 1947). Telgrafın içeriği DP'nin başından beri savunageldiği tarafsız cumhurbaşkanı isteminin yeniden dile getirilmesidir.

Gazeteler DP'nin bu ilk büyük kongresinin Türkiye'nin demokratik gelişmesinde önemli bir olay olduğunu öne çıkarırken, kuruluş günlerinin beş kişisinden bir sene içinde üç milyona ulaşan üye sayısı ile karşılaştırıldığında Türkiye halkının demokrasiye itibakının ne derece elverişli ve uygun olduğunu gösteren haberlere yer veriyordu (Vatan, 5 Ocak 1947). 5 Ocak 1947 tarihli Vatan, DP'lileri bando ve bayraklarla süslü vagonlarla getiren trenin saat 13:40'da Ankara Garı'na geldiğini, delegelerin başta Celal Bayar olmak üzere DP kurucuları Hikmet Bayur ve iki bine yakın demokrat üyenin karşıladığını ve daha sonra birlikte Mustafa Kemal'in geçici kabrine gidildiğini yazıyordu (Vatan, 5 Ocak 1947).

6 Ocak tarihli gazetelerde “DP'lilerin İlk Kongresi” başlığı altında bir gün sonra gerçekleştirilecek kongreye ilişkin açıklamalar vardı. DP'li delegelerin kongre öncesi Mareşal Fevzi Çakmak'ı evinde ziyaret ettikleri ve Mareşal'in kongrede hazır bulunacağını kuvvetle tahmin edildiği vurgulanıyordu (Vatan, 6 Ocak 1947). Ege delegelerinden birinin kongrede konuşulacak meseleler hakkında “Kongrenin en büyük davası hürriyet davasıdır. Ankara'ya çığırtkanlık yapmaya değil, ciddi konular, ana davaları konuşmaya geldik. Fikrimce kongrede Demokratların Meclis'ten çekilmesi meselesi, seçim kanunu, iktisadi meseleler en başta görüülecektir” dediğini görüyoruz (Vatan, 6 Ocak 1947).

Nihayet beklenen gün gelmiştir. Gazetelerde demokrasi tarihimize bir dönüm noktası oluşturacak toplantının, DP'nin Büyük Kongresi'nin açılacağı başlıkları altında kimi tekil olaylar ya da delegelerin şehre katıkları hareketliliğin örnekleri verilmektedir. Bunlarda biri, bazı delegelerin bir gün önce Mustafa Kemal'in geçici kabrini ziyaret etmek istedikleri fakat buna izin verilmediği için çelenklerini Ulus

Meydanı'ndaki Atatürk Abidesi'ne koyduklarını bildirirken yine aynı gazetede Mümtaz Faik imzalı “Demokrat Parti Kongresi Toplanırken” başlıklı makalede “DP için Ankara'da Halkevi gibi, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi gibi, veyahut BMM salonu gibi bir binanın temin edilmemesi sonucu kongrenin nihayet bir sinema salonunda toplanacağını ama toplantının devamlı olmayacağını öğleden sonra film gösterimi için [Matinede “Unutulmaz Bir Şarkı” adlı film vardır.] salonun boşaltılması gerektiği ve bu nedenle de partililerin sürekli büyük bir lokale sahip olmaları zorunluluğunun ortaya çıktığını vurgularken, kimi muzip olayları da anlatmadan geçemiyor. Örneğin, Atatürk Bulvarı'nda hiç tanımadıkları bir CHP kodamanına Sümer Sokak'taki DP merkezini sorduklarında, CHP'lilerin biraz da gülümseyerek doğru yolu gösterdikleri ya da DP merkezine yakın olan ve yemeklerinin de ucuzluğu nedeniyle adeta DP'lilerin kantini haline gelen Mutlu Lokantası'nda iki liraya yemek yenirken, ara sıra Karpiç ya da Cihan Palas'ın altındaki lokantada yemek yiyen DP'lilere rastlandığı, hele Karpiç'in devamlı Halk Partili müşterilerinin onları gördükçe adeta yadırgayarak yan yan baktıklarını belirtiyor (Vatan, 7 Ocak 1947). Ayrıca İnönü'nün Kongreye geleceği haberleri veriliyor (Cumhuriyet, 7 Ocak 1947). Gerçi daha önceki günlerde, gazetelerde Cumhurbaşkanı için toplantı yeri olan Yeni Sinema'da bir loca ayrıldığı haberine rastlamıştık (Vatan, 6 Ocak 1947).

Aynı gün Ulus Gazetesi'nde Nihat Erim “DP Kurultayı” başlığı ile kaleme aldığı yazıda “Bugün Ankara'da Cumhuriyet devrinin en manalı olaylarından biri cereyan etmektedir” dedikten sonra “DP Kurultayının her yurdsever Türk vatandaşınca sevinçle, iftiharla karşılaması gereğini” vurguluyor, çünkü “... sağlam bir idare, bir siyasal düzen ancak ve ancak milleti teşkil eden fertlerin ve türlü grupların birbirine zıt, bazen uygun menfat ve isteklerinin ahenkli bir sistem içinde uzlaştırılmasıyla kurulabilir” (Cerrahoğlu, 1996: 23-24) diyor ve siyasal havayı yumuşatan bir yazı yayımlıyordu.

Bir başka gazetede DP'nin kurucularından Fuad Köprülü, “Maddi ve manevi hiçbir şahsi fedakarlıktan çekinmeyerek peşinde koştukları yüksek ideale ulaşmak aşkı ile memleketin dört bucağından kalkıp gelmiş yüzlerce delege, kendilerini seçip gönderen milyonlarca vatandaşın iradelerini bu kongrede izhar edecekler, memleketin büyük bir ekseriyetinin sesini bu kongrede bütün dünyaya duyuracaklardır” (Cumhuriyet, 7 Ocak 1947) derken yeni dönemin önemli bir sembolü olacağına inandığı Birinci Büyük Kongre'yi selamlamaktadır.

8 Ocak tarihli gazeteler DP Büyük Kongresi'nin Celal Bayar'ın konuşması ile açıldığı haberini aktarmakta ve ilk günlük kongre izlenimlerine yer vermektedir (Fenik, Kongreden İntibalar Cumhuriyet 8 Ocak 1947). Cumhurbaşkanı locasının boş kaldığı kongrede (Nutku, 1979: 48)* aralarında İngiliz, Amerikan, Sovyet ve Fransız basın ateşe ve temsilcilerinin yanında, yabancı gazete temsilcileri ve Sovyet Tass Ajansı ile Merkezi Çin Ajansı muhabiri, Basın - Yayın Umum Müdürlüğünü, Umum Müdür Muavini Hasan Vefik Ertuğ yer alıyordu. Ayrıca Basın - Yayın Umum Müdürlüğü fotoğrafçıları ve sinema operatörleri vasıtası ile bu tarihi gün tespit edilmekte, film çekilmektedir. Sahnede duvarı örten kadife perdeler üzerine DP harfleri konmuştu, ortasında da bir Türk bayrağı, başkanlık masasının yanında da Mustafa Kemal'in büstü yer almaktaydı.

İlk önce Mareşal Fevzi Çakmak dakikalarca süren alkışlar arasında salona girecek ve bağımsız milletvekilleri için ayrılan yere oturacaktır. Ardından salona büyük bir alkış tufanı içinde Celal Bayar girecektir. 906 delegenin katıldığı (Turan, 1999: 238) ve 11 Ocak'a kadar beş gün sürecek olan kongrede yapılan yoklamadan sonra kongre başkanlığı için teklif edilen Kenan Öner ve Dr. Ekrem Hayri Üstündağ'ın teklif ettiği Manisa delegesi Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve Abdurrahman Münip de başkanvekilliklerini kazanacaktır (Vatan, 8 Ocak 1947).

Seçimlerin ardından kürsüye gelen Celal Bayar yaklaşık bir saat süren konuşmasını yapacaktır (Bu konuşmanın tam metni için bkz. Sevgen, 1951: 139-148) Bayar'ın kendisi "Hükümet kongre salonunu dörder metre ara ile sıralanmış resmi elbiseli polislerle doldurduğu ve kongrenin yapılacağı binayı dışarıdan yine atlı ve resmi polislerle kuşattığı halde kongrenin açıldığını" (Bayar, t.y.: 67-68), yazarken; genç bir üniversite öğrencisi olan Orhan Cemal Fersoy İstanbul delegesi olarak katıldığı bu kongrenin ilk gününde kürsüdeki Celal Bayar'ı jaketatayı kırmızı - yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile demokrasi ve hürriyet mücadelesi davasının bir lideri olarak tanımlıyordu (Fersoy, 1971: 191-193).

Bayar konuşmasında partinin kuruluşu ile ilgili olarak "Partimizin kuruluşu bir emrivaki olunca, iktidar partisinin geniş bir müsamahası,

hatta teşviki ile karşılaşmış bulunduğumuzu itiraf etmek lazımdır. İki parti adeta uzun zaman birbirlerinin hasretini çekiyormuş gibiydiler. O kadar ki iktidar partisinin gösterdiği bu ruh haleti, bir muvazaa karşısında bulunulduğu kanaatine yer yer yol açtı. Bu kanaate karşılık partiyi de düşüren bir mana olduğundan şüphe edilemez. Halbuki DP ne kimsenin emriyle, ne de müsamahasıyla kurulmuş bir parti değildir. DP sadece kanunlarımızın verdiği hakka dayanarak ve Türk milletinin olgunluğuna güvenerek kurulmuştur" (Vatan, 8 Ocak 1947) diyecektir. Bayar böylece kongrenin açış konuşmasında DP'nin herhangi bir kişinin icazeti ile kurulmadığının altını çizirken üç ana konu; 1) Seçim Kanunu'nun değiştirilmesi, 2) Devlet ve parti başkanlığının aynı kişide birleşmemesi, 3) Anayasa'ya uymayan kanunların kaldırılması (Vatan, 8 Ocak 1947) üzerinde duracaktır. Ayrıca "İktidar partisi ve onun hükümeti işbirliği gerçekleşmesine müsait olmayacak bir zihniyetin temellerini her vesile ile ihzardan (meydana çıkarma) kalmamaktadır. Hükümetin hürriyet ve otorite telâkkileri ile telâkkilerimiz arasında esaslı farklar olduğunu belirtmeliyim" (Vatan, 8 Ocak 1947) diyerek hükümete eleştiri oklarını da gönderecektir.

Aynı tarihte Ankara Valiliği'nin bir mektubu da yayımlanır. Ahmet Emin Yalman'ın da hatıratında sözünü ettiği gibi (Yalman, t.y.: 104-105) Valiliğin yayımladığı bu mektup, "İstanbul'da çıkan 7.1.1947 tarihli bazı gazeteler DP mümessillerinin Mustafa Kemal'in geçici kabrine çelenk koymalarına idari makamların müsaade etmediklerini yazmışlardır. Yazılan bu yazılar tamamen asılsızdır" demekteydi. Mektup şöyle devam ediyordu:

"Kongreye gelen ve farklı trenlerden çıkan DP üyeleri ayrı ayrı gruplar halinde ve hatta bazen başlarından şefleri Celal Bayar da bulunmak suretiyle Atatürk'ün geçici kabrine çelenk koymuşlardır.

Herhangi bir üyenin veya bir grubun istirahat ettirilmemesi için ortada bir sebep yoktur. Bütün memleket halkına burada açıklanması lazım gelen tek nokta, büyük Atatürk'ün muvakkat kabrine çelenk koymak için idari bir kaydın mevcut bulunmadığıdır. Bu itibarla da vilayetçe herhangi bir tedbir alınmasına lüzum ve sebep yoktur. Ancak geçici kabir Etnografya Müzesi'ndedir. Hepimizce kutsal olan bu kabri ziyaret için müzenin açılmasına ve müze idaresince buraya memur olan zâtın hazırlanmasına ihtiyac vardır. Bunun için yapılacak hazırlıklara ait bir talimat mevcuttur. Eğer iddiada bulunan zevat buna riayet etmemişlerse ve bundan dolayı da müze

* 7 Ocak 1947 tarihli Vatan gazetesinde DP'nin Büyük Kongresine ek haber başlığı altında, Halk Partisi'nin resmen davetli olmadığını geçen sene toplanan CHP Kurultayı'na da DP'lilerin davet edilmediğini ilişkin bir haber vardır

açılmamışsa valiliğin burada hiçbir dahil ve tesiri yoktur. İnşaat münasebetiyle müzenin asıl büyük kapısı son zamanlarda kapalıdır. Bu münasebetle bütün ziyaretler zaruri olarak arka kapıdan yapılmaktadır. Bunun da bilinmesi lazımdır. Keyfiyetin muhterem gazetesinin aynı sütununda açıklanmasını rica ederim.

Ankara Valisi ve Belediye Reisi

İzzettin Çağlar" (Vatan, 8 Ocak 1947)

Celal Bayar'ın, DP Kongresi'ndeki konuşması delegeler tarafından heyecan ve içten tezahüratlarla karşılanmıştır. "Bugünkü toplantının hemen baştan aşağı, konuşmanın tahlili ile geçtiği gözönüne alınacak olursa, bunun delegeler arasında ne kadar geniş tesir yaptığı daha canlı bir şekilde tezahür eder. Şurasına dikkat etmek gerektir ki, kongre azaları tam demokratik bir şekilde davranarak bazen başkalarının nutuklarını tenkit etmekten geri kalmamışlar ve hatta bir ikisi Demokrat milletvekillerinin Meclis'i terkettikten sonra, neden kongre kararını almadan Meclis'e girdiklerini acı bir lisanla sormuşlardır" denmektedir. Örneğin Samet Ağaoğlu'nun "DP'nin Birinci Kongresi Türk milletinin şahıs ve zümre idaresine kati olarak son vermek karar ve azminde olduğunu tespit ettiğini" (Vatan, 9 Ocak 1947) söylediği toplantıda söz alan Balıkesir delegesi Sıtkı Yırcalı, İdare Kurulu raporunu "bu memlekette çok basit bir hürriyet davasını gerçekleştirmek yolunda girilen büyük mücadelenin açık şekilde ifadesi" olarak vasıflandırıyor ve ekliyordu: "Bugün biz parti mücadelesi değil, bir millet mücadelesi yapıyoruz. Hareketlerimiz yalnız partimizi angaje etmiyor, bütün milletimizin yarınki mukadderatını da angaje ediyoruz. Davamız böylece en basit vatandaş hak ve hürriyetlerinin gerçekleşmesi olduğuna göre, raporun gelecek devredeki çalışmalar bakımından biraz daha vazih (açık) olmasını dilerim."

Ankaralı köylü temsilcilerinden Ahmet Hoşer de bu kongre ve demokrasi çalışmaları dolayısıyla duygularını bir destan şeklinde ifade etti. Ahmet Hoşer'in kendi şivesi ile kafiyeli şekilde söylediği sözler ve özellikle Mustafa Kemal'i öven bölümler çok hoşta gitti ve alkışlandı.

Çoğunlukla demokrasi terbiyesi üzerine konuşmaların yapıldığı oturumda Konya delegesi Himmet Ölçmen Halk Partisi'nin halka siyasi terbiye veremediğini söylerken, Hatay delegesi Sırrı Hocaoglu ise 1930 sonrasında Anayasaya aykırı olarak çıkarılan totaliter nitelikteki yasaları eleştirerek sözlerini şöyle bitirmiştir: "Dış politikamızda milli hakimiyete dayanan bir

politika izliyoruz. İç politikamız Anayasa hükümlerinin taassubla tatbiki ve vatandaş hak ve hürriyetlerinin mutlak surette teminat altında alınması yolunda olmalıdır. Netice itibariyle istediğimiz şalsız bir hürriyettir." Enis Behiç ve Burhan Belge ise yaptıkları konuşmalarla "demokrasi yolunda çalışma ve mücadele şeklini tamamiyle aksettirdiğini" belirttikleri idare heyeti raporuyla ilgili merkez kurulu adına Fuad Köprülü söz almış ve eleştirileri yanıtlamıştır.

"Demokrat Parti Kongresinde Mühim Kararlara Doğru", "Meclisten Çekilme Kararı mı", "DP Kongresinin Üçüncü Günü de Heyecanlı Geçti" başlıkları altında, devlet reisinin Meclis dışında seçilmesi ve seçimin tek dereceli olup olmaması, Anayasaya aykırı kanunların tetkik şekli üzerinde müzakereler olurken, emekli general Sadık Aldoğan, devletçiliğin "geniş halkı toplumun nimetlerinden faydalandırmak için demokratik tarzda teşkilatlandırılması olduğu, yoksa beş on tane fabrikanın imtiyazlı bir şirket gibi arkasını hükümete dayayarak halkı sağması değildir" şeklindeki devletçilik eleştirileri gündeme gelmiştir.

Delegeler o günkü şartlar altında ve Halk Partisi'nin vaziyeti karşısında Meclis'te bulunmanın bir fayda vermeyeceği kanaatini taşımakta olduklarını dile getirmişler ve tabii ki kongrenin en önemli komisyonu olan "Ana Davalar Komisyonu" aynı gün Adnan Menderes'in başkanlığında toplanmış ve hareketli müzakerelerde bulunmuştu. Ana Davalar Komisyonu'nda, Genel Kurul'u Adnan Menderes temsil ediyordu. Celal Bayar, komisyonun görevinin teknik olmaktan çok, politik olduğu ve bu nedenle de partinin birinci sınıf aday olduğunu ispat eden Adnan Menderes'i bu komisyona gönderdiğini, ayrıca illerden gelen en seviyeli delegelerin de bu komisyona seçildiğini, ama üye olmayanların da söz alıp konuşabileceklerini için kongrenin düşünce ağırlığının bu komisyonda olduğunu (Bayar, t.y.: 70 - 71) söylüyor ve ekliyordu: "Ana Davalar Komisyonu'nun görevinin çok önemli olduğu, hazırlayacağı raporların DP'nin genel politikasını belirleyeceğini ve bunların Büyük Kongre'de kabulü halinde parti politikası olarak uygulanacaklardır." (Bayar, t.y.: 69 - 70)

Kongrenin üçüncü günü gündemde DP Komisyonu'nun raporu vardır. Komisyon sözcüsü; Meclis'te varolan 400 küsur milletvekilinin fazla olduğunu, sayılarının 250'ye indirilmesi gerektiğini, kanunların Anayasaya uygun olup olmadığını tetkik edecek bir yüksek komisyonun varlığının gerekliliği, bakanların milletvekili olma şartının ortadan kaldırılması,

tatbik edilmekte olan devletçiliğin hiç de iyi olmadığını, Cumhurbaşkanının doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi gerekliliği üzerine sık sık alkışlarla kesilen bir konuşma yapmıştır (Vatan, 10 Ocak 1947).

Ancak şüphesiz oturumun en heyecanlı anları İzmitli işçi, dört çocuklu bir aile reisi Cemil Altay'ın yaptığı konuşmaydı. Kendisinin Türk milliyetçisi olduğunu ve komünizm denen menfi akıma karşı mücadele eden Türk işçilerini temsilen konuştuğunu söyleyen Altay 1565 sayılı kanunun 19'uncu maddesinin devlet dairelerinde ücretli müstahdem işçileri zamdan mahrum eden fırkasına tahammül edemeyerek işinden ayrıldığını ve bileğinin gücüyle ailesini geçirdiğini açıklayıp anti-komünist mesajlarla konuşmasına son verecekti (Cumhuriyet, 10 Ocak 1947).

Bu arada Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu başkanlığında DP'nin gelirleri konusu ele alınmış ve hazırlanan bir raporda gelirler şöyle sıralanmıştır: 1) Her üyeden alınacak giriş parası, 2) Yılda 120 lirayı geçmeyen bir yardım parası, 3) Her türlü bağışlar, 4) Genel idare ve il idare kurullarında yılda bir kez tertib edilecek eşya piyangeları, 5) Temsil, konser, müsamere, balo, güreş, koşu ve buna benzer müsabakalar, 6) Takvim satış bedelleri, 7) Parti rozetlerinin satış hasılatı, 8) Tek tip hüviyet varakaları bedelleri, 9) Kongre albümleri hasılatı, 10) Makbuz ve her türlü evrak-ı matbua bedelleri

Gene bu arada, yaşanan ilginç bir gelişme de kayıtlara geçecekti. İstanbul mümessili Nuri Bey kürsüde yaptığı konuşmada "Ben yeni yıla borçla geçilmesini istemem. Binaenaleyh 1946 senesinin borcunu kapatmak istiyorum" der. Bunun üzerine "hemen ver" diye bağışmaların ardından 2700 lira çıkartarak masanın üstüne koyar. Salonda bir yandan müthiş bir alkış koparken, bir yandan da "ne münasebet! Bir başkanlık kürsüsü yardım tahsili yeri değildir. Oraya niçin bırakıyor! Aid olduğu yere versin!" gibi sözler işitilir ve bunun üzerine başkan Fevzi Lütfi "Aid olduğu makama verip makbuzunu alacaktır" (Cumhuriyet, 11 Ocak 1947) der.

Emrullah Nutku ise anılarında olayı "*Nuri Atılgan adındaki İstanbul delegesinin kürsüye gelerek, Genel İdare Kurulu'nun sinemanın kirasından kalan, 1200 lira borcunu ödeyeceğini söyleyerek Başkan'ın masasına parayı bırakmasının heyecan yarattığını alkış ve gösterilere yol açtığı*" (Nutku, 1979: 49) şeklinde yazacaktır. Bu olayla ilgili başka bir açıklama da şöyledir: "*Parti bütçesinin 1000 küsur lira olan açığı İstanbul delegesi Nuri Leflef'in partinin yeni yıla açık bütçe ile girmemesi için derhal cüzdanını*

çıkartıp parayı ödediğini" öğreniyoruz (Goloğlu, 1982: 154).

Ana Davalar Komisyonu raporunun görüşülmesi geç vakitlere kadar sürdü. En önemli an kongrenin en büyük kararının alınacağını bildirildiği andı. Burhan Belge, bu kararın herkesin ayağa kalkarak alınmasını teklif etti (Cumhuriyet, 11 Ocak 1947). Komisyon raporunun aynen kabulünü isteyen önerge ayakta dinlendi. Önerge şöyle sonuçlanıyordu: "*Anayasaya aykırı kanunların hızla değiştirilmesi yerlerine demokratik kanunların konmasını istiyoruz. Bu hususta DP Meclis Grubu tarafından verilecek önerge kabul edilmezse, Meclis Grubunu Meclisten çekerek milletin sinesine dönme kararını vermeye Genel Merkez'i yetkili kılıyoruz. Bu takdirde CHP'yi kendi karar ve sorumlulukları ile başbaşa ve büyük hakim milletle karşı karşıya bırakıyoruz.*" (Goloğlu, 1982: 156). Ayakta ve oybirliği ile kabul edilen önergeye "Hürriyet Misakı" adı verilmesi kararlaştırıldı. Sine-i millete avdet fikrinin en önde bayraktarlığını yapan Kenan Öner hariç, bütün komisyon üyeleri oybirliği ile kabul ettiler. Ana Davalar Komisyonu'nda "Hürriyet Misak-ı" sabaha karşı 3'ü 8 geçe okunurken kongre üyeleri ard arda alkışlarıyla tek tek imzaladılar (Bayar, t.y.: 69 – 70; Vatan, 11 Ocak 1947).

Burada gözlemlerimizi, kongre sırasında İnönü ve CHP cephesine çevirdiğimizde; İnönü'nün kongre çalışmaları ile yakından ilgilendiğini görüyoruz. Hatta bizzat İnönü Köprülü'ye Yeni Sinema'da bir loca olup olmadığını ve kendisini toplantıya davet edip etmeyeceğini sorduğunda, bu soruya Köprülü şaşırmış bir biçimde "*Kongre herkese açıktır efendim*" diye cevap vermiştir. Aralarındaki bu karşılıklı konuşmayı değerlendiren Metin Toker, Demokratların İnönü'yü kongrelerinde bulundurmaya göze alamadıklarını, söylemektedir.

Kongrenin birinci günü gecesi CHP'nin belli başlı erkânı Çankaya'dadır. Emniyet memurlarının kongrede tuttukları notlar Cumhurbaşkanının elindedir ve İnönü sıkıntılıdır. Bir ara Nihat Erim'e "*Gene benimle uğraşmışlar. Emeklerimiz boşa mı çıkacak?*" diye dert yazar.

Çankaya Kongrenin bitimine kadar dikkatini Yeni Sinema'dan çevirmedi. Kongrenin bittiği gün Ürdün Kralı Abdullah da resmi bir ziyaret için Ankara'daydı. Ve İnönü'nün, onun şerefine verdiği yemeğe Bayar ile Köprülü (Nutku, 1979: 48) de davetliydi ve davete uymuşlardı.

Kral Abdullah İnönü'ye hediye olarak piyonları arasında uçaklar, atom bombaları olan değişik bir satranç takımı getirmişti. Kralın oyun

teklifini kabul eden İnönü başta sıkıştıysa da, sonradan rakibini mat etti. Gece misafirler gittikten sonra İnönü partililerle başbaşa kaldığında onlara DP'lilerle görüşüp görüşmediklerini sordu. CHP'li Hilmi Uran görüşmüştü. Demokratlar; ona kongrede karşılaştıkları zorlukları, aşırıları etkisiz hale getirmek için gösterdikleri gayreti anlatmışlardı. Cumhurbaşkanı bekleyip görmek taraftarıydı. Aynı hava Nihat Erim kanalıyla Ulus Gazetesi'ne de yansıtıldı.

Kongrede Ana Davalar Komisyonu'nun raporu "Hürriyet Misakı" adı altında kabul edildiğinde, İnönü bu karardan hiç memnun olmadı. Ulus'ta Bayar'ı öven, fakat Mareşal'in etrafında kümelenen aşırıların kuvvet derecelerinin bilinmediğini belirten bir yazı yayımlandı. Bir gün sonra 13 Ocak gecesi Hamdullah Suphi Tanrıöver Çankaya'ya telefon ettiğinde, İnönü arkadaşlarıyla yemekteydi. Yaver aracılığıyla Tanrıöver'e; söyleyecekleri herkesin içinde söylenebilecek cinstense gelmesini bildirdi. Tanrıöver geldi. Demokrat liderlerle görüşmüştü. Bayar, Menderes ve Köprülü kendisine, Çankaya'ya ulaştırması için izahat vermişlerdi. "Aşırılara karşı bu kadarını yapmak zorundaydık" demişlerdi.

İnönü çok sert bir lisanla Hürriyet Misakı'nı kınadı. İnönü'ye göre Meclisi ipotek altında göstermeye kalkışmak işleri zerrece kolaylaştırmayacak, aksine son derece güçleştirecekti. Tanrıöver'e "bunu onlara söyle" dedi. Misak'taki tehdit havasını sevmemişti, "Thedit kabul etmeyiz" diyordu. Ertesi gün Celal Bayar ile Kazım Özalp konuştu. Sonra Özalp Çankaya'ya çıkıp görüşme hakkında bilgi verdi. Bayar Mareşal'in etrafındaki aşırıların gruplaşmasından şikayet etmiş, onlarla uğraşmanın zorluğunu söylemişti. Gerçekten de DP'nin I. Büyük Kongresinde Bayar'ın yerine parti başkanı olarak Mareşal'i getirmek istikametinde bir hareket olmuştu (Turan, 1999: 238). Gerçekten de Bayar'ı kendileri için fazla katı, CHP iktidarına karşı da yumuşak bulanlar DP'nin ilk Büyük Kongresinde Mareşal lehinde bir darbe düşünmüşlerdi (Toker, 1980: 229 - 238)

Tekrar DP Kongresine dönersek, Komisyon, Komisyon Raporunun kabulünden sonra Başkanlık, Genel Yönetim Kurulu ve Haysiyet Divan üyelikleri seçimleri yapıldı. Bazı kaynaklarda 800, diğer bazı kaynaklarda ise 906 (Goloğlu, 1982: 151; Turan, 1999: 240) delegenin katıldığı kongrede; 548 kişinin katıldığı oylamada 541 oyla Celal Bayar DP Genel Başkanlığı'na seçildi. Oylardan ikisini Fuad Köprülü, ikisini Adnan Menderes almış ve üç oy pusulası da boş

çıkıyordu (Cumhuriyet, 13 Ocak 1947 ve Mete, 1947: 49)

Ertesi günkü gazetelerde "Demokratlar Ankara'da Dün de Çalıştılar" başlığı altında toplantı sonunda Menderes, Bayar ve Sadık Aldoğan'ın konuşmalarına yer veriliyordu. Özellikle Menderes'in yaptığı konuşma dikkat çekici bulunuyordu. "... Arkadaşlarımın bana gösterdiği prestij ve sevgiye teşekkür ederim. Fakat burada gecenin bu saatinde sizlere ne söyleyebilirim? Son hadiselerden bahsetmemi istiyorsunuz. Son hadiselerin en mühimini siz muhterem delegelerin toplantısının teşkil ettiğini tekrar etmeye lüzum var mı? Demokrasi yolcuları ve kurucuları sıfatıyla hepinizi hararetle selâmlarım. Halk Partisi'nden de kısa bahsedeyim. Devlet partisi, devlet kılıcını kazanmış, hükümet arabasına binmiş, cansız ve idealsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır. Memleketin yürüttüğü demokrasi yolunda hürriyeti seven Türk matbuatının da hizmeti fevkalâde büyük olmuştur. Türk basınına tekrar teşekkürü, ona minnettar olduğumuzu, bunu söylemeyi bir borç bildiğimizi ifade ederken, delege arkadaşlarımın da fikrine tercüman olmaktadır. Demokrasi davasında partimizin yolu açık ve milletimizin bahtı aydınlık olsun." (Nutku, 1979: 45; Mete, 1947: 48; Fersoy, 1971: 202 - 203 Vatan, 12 Ocak 1947; Cumhuriyet, 12 Ocak 1947)

DP Kongresi basında olumlu geniş tepkiler yaratmış, İstanbul gazetelerinin tepelerinde sıkıyönetim gibi bir Demokles'in kılıcı bulunmasına rağmen DP lehine yayın durdurulamamıştır.

Kongrenin bitişiyile gerek CHP ve gerekse DP yanlısı yazarların konuyla ilgili kaleme aldıkları makalelerin karşılıklı eleştirilerini ortaya koydukları görülüyor. Ulus'ta yayımlanan iki yazıda Nazım Poroy "Hükümet Otoritesi", Esat Tekeli ise "Otorite Anlayışı" başlıklarıyla konuya değinmişler. Yine Ulus Gazetesi'nde Afyon Milletvekili Sadık Aldoğan'ın Kongrede kullandığı bazı cümleler dolayısıyla da "Tellâk Bahsi" başlıklı bir tenkid yazısı yayımlanmıştır.

Fuad Köprülü de buna karşılık "Hürriyet Misakının Çok Yanlış Bir Tefsiri" (Köprülü, 1964: 166-168) başlıklı bir yazı yayımlayacaktır. Köprülü bu yazısında Hürriyet Misakının ardından bir iktidar partisinin muhalefete karşı baskıcı yöntemlerini artırdığını ancak memleketin geleceği açısından bu siyasetten vazgeçilmesi gerektiğini belirtiyordu (Cumhuriyet, 14 Ocak 1947)

Yine basında Hürriyet Misakının içeriğine geniş yer ayrılırken, devlet reisliği ile

parti reisliğinin aynı kişide olmamasına ilişkin Ulus Gazetesi'nde şöyle bir yorum görüyoruz. Cumhurbaşkanı İnönü'nün Ağustos ayından beri fiilen parti başkanlığı yapmadığı, bu görevi Saraçoğlu'nun üstlendiğini belirten yazı "... Şahsen ötedenberi tekrar edegeldiğimiz gibi anayasada devlet reisliği makamının vazife ve yetkileri yeniden gözden geçirilmedikçe Cumhurbaşkanı partiden ayırmaya kalkmak iyi bir netice vermeyecektir. Cumhurbaşkanı milletvekilleri arasından seçildiğine göre, önce milletvekili olabilmek lazımdır. Bu ise bir partiye bağlılığı gerektirir. Partiye bağlılık demek muayyen bir siyasi akideye bağlılık demektir. Partisiz,bağımsız milletvekili istisnadır. Cumhurbaşkanı gibi yüksek bir makama oturtulacak zatın partisizler arasından seçilmesi gibi bir kaidenin sağlam bir gerekçeye dayanabileceğini doğrusu hala kabul edemiyoruz" (Cumhuriyet, 13 Ocak 1947 ve Ulus, 13 Ocak 1947) denilmektedir.

Fuad Köprülü kongrenin bitimi ile ilgili yazdığı "Büyük Kongrenin Manası" başlıklı makalesinde DP Kongresinin gelişimini özetler ve yazıyı adeta CHP'ye bir uyarı niteliğindeki şu uzunca paragrafla bitirir: "Büyük Kongrenin aldığı son kararlar demokratik inkişafa taraftar olduğunu her vesile ile tekrarladığı halde, fiiliyatta buna ait en ufak bir delil bile vermekten çekinen iktidar zihniyetine karşı hissedilen haklı infialin bir neticesidir ve esasen Kongreden birdenbire kati bir karar almayarak bu husustaki salâhiyetini Umumi İdare Heyetine devretmesi, memleket menfaatini her şeyin üstünde tutan DP zihniyetinin yeni bir tecellisidir. Parti Umum İdare Heyeti, yine aynı zihniyet, aynı sükûnet ve itidâl ile, hadiselerin inkişafına bir müddet daha şahit olmakta belki devam edebilir, lâkin buna mukabil her sabrın bir haddi olduğunu unutmamak da iktidar partisine düşen bir vazifedir." (Köprülü, 1964: 164-165; Kuvvet, "Büyük Kongrenin Manası", 13 Ocak 1947)

Günler geçtikçe CHP basınında şiddetini gittikçe artıran yazılara rastlıyoruz. Anakara gazetesinde çıkan bir makalede de şöyle deniyor: "... Ya istediklerini Meclis kabul edecek, yahut çıkıp gideceklermiş. Gideceklerle uğurlar olsun!"

Hikmet Bayur, "Bu yazı mes'ul makamların Demokrat Parti'ye karşı bir taarruza geçmek üzere oldukları zannını bile yaratabilir" (Cumhuriyet, 16 Ocak 1947) diye cevap verecektir.

Bir başka gazetede şu satırlar dikkat çekmektedir. "Hürriyet Misakı dedikleri, istediklerini yaptırmak için en büyük hürriyet mabedi BMM'ni baskı altında bulundurma kararıdır." (Akşam, 16 Ocak 1947)

Kongrenin siyasal tarihimize özel bir yer edinmesinin bence en önemli nedeni Ana Davalar Komisyonu'nun hazırladığı rapordur (Köprülü: 1964, 161 – 163). Bu raporda Bayar'ın açış konuşmasında belirttiği dört önemli madde üzerinde durulmuştur:

- Anayasaya aykırı ve anti-demokratik hükümlerin kaldırılması
- Demokratik seçim yasasının yapılması
- Parti başkanlığı ile devlet başkanlığının aynı kişide bulunmaması
- İdarenin tarafsızlığının sağlanması (Eroğul: 1990, 25, ayrıca bkz. Timur, 1991: 57).

Bütün bunlarla beraber asıl raporun getirdiği yeniliğin bu talepler kabul edilmediği takdirde DP'lilerin Meclis'i terk edip, mücadeleyi milletin içine götürecekleri tehdidiydi. Yani sine-i millete dönmek... Bu tehdit o günden sonra zaman zaman partiler tarafından kullanılacaktır.

Cumhuriyet tarihimize DP'nin gerçekleştirdiği Kongre; Terakkiperver ve Serbest Fırka başarısızlıklarından sonra aynı ideolojinin, liberal düşüncenin meşruiyet kazanmasıdır.

Cem Eroğul, DP'nin dile getirdiği özgürlükler talebinin kabul edilmediği takdirde DP'lilerin Meclis'i terk ederek mücadeleyi ulusun içine götürme tehdidini; siyasal iktidar oyunun iplerini, ilk defa olarak halkın eline verme ifadesi (Eroğul, 1990: 24-25) olarak değerlendirmektedir ki, aynı konuda Tevfik Çavdar da "DP ilk defa olarak parlamento oyununun birden fazla parti ile oynanacağını, aksi takdirde sistemin parlamenter demokrasi olmayacağını dolaylı da olsa iktidara ihtar ediyordu" (Çavdar, 1987: 88) diyecektir.

Tevfik Çavdar; DP'nin I. Kongresinin, Türkiye'deki demokratik gösterilerin ilki olarak tarihe geçecek bir toplantı olduğunu, kongrede yaşananların gözönüne alındığında adeta 1908 günlerinin geri geldiğini ve o günlerde olduğu gibi herkesin kürsüye çıkarak hürriyetin ne denli önemli olduğunu vurgularken, bu biçimiyle Türk demokrasisi açısından geçmişten günümüze pek de önemli bir yol katedilmediğini belirterek "Her şeye rağmen Türkiye'de ilk defa bir muhalefet partisi bir yıl sonra, daha da güçlenmiş ve yığınlara mal olmuştu. Galiba o günün koşulları içinde önemli olan da buydu" (Çavdar, 1995: 405 ve Çavdar, 1984: 2066) demektedir.

Siyasi hatıralarını bu kongre ile kaleme almaya başlayan Samet Ağaoğlu, I. DP Kongresi'nin Türk demokrasi tarihindeki yeri ile 27 Mayıs 1960 darbesine kadar etkisi sürüp giden parti içi kavgaların başlangıç kaynağı olduğunu, Kongrenin gerçekleştiği biçimiyle Milli

Hakimiyet kavramının gerçekte ilk ayaklanma sahnesi olduğunu ileri sürmektedir (Ağaoğlu, 1992: 42 – 49) Ağaoğlu'nun anılarına eklediği şu hatırası da oldukça ilginç: Ağaoğlu ve Saral birlikte, 1946 seçimlerinde yaşanan yolsuzluklar, iktidarın uyguladığı otoriter rejim, halkın sefaleti, tüm bunların Fransız Devrimi'nden önceki manzarayı yarattığını ve gerekirse bir halk ayaklanmasının bile düşünüleceğini söylediklerinde Adnan Menderes biraz da sert bir tonla "Durun efendiler, biz bu partiyi yalnız ve yalnız kanun yollarından yürümek, seçim kanalımdan geçmek şartıyla kurduk. Bunun ötesinden bir hareket şekli kabul etmiyoruz, edemeyiz. Hatta böyle bir bahsin konuşulmasına bile tahammülümüz yoktur. Aksini düşünenler kendilerine bir parti kurarlar" (Ağaoğlu, 1992: 82) diyerek tepki gösterecektir.

Tarık Zafer Tunaya, "DP'nin kuruluşu memleket için bir çağ değişimi kadar önemlidir ve yüzyıllık gayretlerin olduğu, Türk milletinin olgunluğunu bütün dünyaya bir kere daha ispat etmiş olan bir hadisedir" (Tunaya, 1992: 42-49) diye tanımlarken, kongreyi demokrasi fikrinin zaferi olarak Erzurum ve Sivas Kongresi'ne (Fenik, Vatan, 8 Ocak 1947) benzetenler olduğu gibi, I. BMM'den beri hasretle beklenen bir Milli Meclis'in (Fersoy, 1971: 191-193) toplanmasına benzetenler de vardır.

Kongrenin herkesin dile getirdiği gibi bir heyecan dalgası ile başlayıp bittiği ama bununla beraber partide artık kurucular devrinin kapandığını ve kongrede seçilen Genel İdare Kurulu'nun göreve başladığını düşünenler (Cerrahoğlu, 1996: 23-24) varsa da kimi yazarlara göre de 1947 yılının başında DP'nin; sonlarında CHP kongrelerinin toplandığını ve her iki kongrede de ileri sürülen görüşler arasında pek bir fark olmadığını söylemektedirler. Üstelik her iki partinin de aynı sınıfların çıkarlarını gözettiklerinin en önemli kanıtı 1950 seçim beyannamelerinin ve seçim konuşmalarının karşılaştırılması açısından ilgi çekici olduğunu belirtmektedirler (Avcıoğlu, 1984: 523-524).

Daha sonra DP listesinden milletvekili seçilecek olan Cumhuriyet Gazetesi başyazarı Nadir Nadi DP Kongresi ile ilgili şunları yazacaktır: "Tarihimizin bugünkü olgunluk safhasında DP'yi meydana getirmek ve onu kuvvetlendirip yaşatmak muvaffakiyetini gösteren Celal Bayar ve arkadaşları bir büyük gerçeği ortaya koymakla memleket hesabına çok değerli bir hizmette bulunmuşlardır. Bu gerçek Türk milletinin artık kendi kendine mükemmel surette idare edebilecek bir kudret seviyesine yükseldiğidir. Yakın zamana kadar samimi olarak tereddüt geçirenlerimiz bile Celal Bayar ve

arkadaşlarının giriştiği cesaretli ve feragatli teşebbüsten sonra, bugünkü Türk cemiyetimiz, çeyrek yüzyıl öncesine kıyasla hayrete değer bir üstünlük derecesine ulaştığına yürekten inanmışlardır." (Fersoy, 1971: 203-204) .

Celal Bayar'ın kendisi Kongreyi heyecan ve vatanseverlik tablosu olarak tanımlarken kısaca şöyle özetliyordu: "Demokrasiyi anladım. Kabul ettim. Savunuyorum. Savunacağım." (Bayar, t.y.: 68-69).

Kongre bittikten sonra Halk Partisi Yüce Divanı toplandı ve bu toplantıda bütün hak ve hürriyetlerinin tam olarak yürütülmesi ve reformlara girilmesi hakkında yeni cereyanlar uyandığına dair rivayetler dolaştı. Ulus'ta Nihat Erim imzalı çıkan bir yazıda Hürriyet Misakı ile ilgili olarak "Meclisin hiçbir baskıya boyun eğmeyeceğini" (Eroğlu, 1990: 25) ısrarla belirtmiştir. Bu yazıda ayrıca DP'nin ileri sürdüğü, devlet başkanlığı ile parti başkanlığının birleşmeyeceği iddiasında DP'nin haklı olduğu, zaten İsmet İnönü'nün Başkanlıktan fiili surette çekildiği fakat bunun 4 yıl sonra yapılacak seçimlerde İnönü'nün partiyle beraber olmayacağı manasına gelemeyeceği de ilave edilmiştir (Yalman, t.y.: 104-105) .

DP'nin I. Kongresi gerçekten demokrasimiz açısından umut verici gelişmelere sahne olmuş ve tek parti yönetimi kimi rahatsızlıklar çekmesine rağmen bu gelişmeleri içine sindirebilmiştir.

Zaten CHP ve başta İsmet İnönü olmak üzere CHP'liler ve CHP'li kalemlerin bu kongre karşısındaki tutumları çok partili yaşama geçme konusundaki arzu ve kararlılıklarının kanıtı olmuştur.

İnönü'nün bu tavrının ardından neler yattığını bu makale çerçevesinde tartışma dışı tutuyoruz. Belki II. Dünya Savaşı sonrasında demokrasi rüzgarlarının etkisi altında kalmış, belki Sovyetler Birliği'nin muhtemel tehditlerine karşı bir güvence arayışına girmiş, belki de çok genç yaşlardan beri hayalini kurduğu çok partili yaşama geçişin ortamının oluştuğunu düşünmüştür.

Bu sorunun kesin yanıtını bilemeyiz. Fakat şu kadarını iyi biliyoruz ki artık Türkiye'de demokrasi rüzgarları esmektedir. Ve DP'nin I. Kongresi bu gelişmelerin ilginç bir sonucudur.

KAYNAKÇA

Ağaoğlu, Samet. (1947). *İki Parti Arasındaki Farklar*, Ankara: Arbas Matbaası.

- Ağaoğlu, Samet. (1992). *Siyasi Günlük – Demokrat Parti'nin Kuruluşu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akşam*, 16 Ocak 1947.
- Avcioğlu, Doğan. (1984). *Türkiye'nin Düzeni, C. I*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Bayar, Celal: (t.y.), *Başvekilim Adnan Menderes*, İstanbul: Baha Matbaası.
- Cerrahoğlu, Piraye Bugat. (1996). *Demokrat Parti Masalı*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Cumhuriyet*, 3 Ocak 1947.
- Cumhuriyet*, 4 Ocak 1947.
- Cumhuriyet*, 5 Ocak 1947.
- Cumhuriyet*, 6 Ocak 1947.
- Cumhuriyet*, 7 Ocak 1947.
- Cumhuriyet*, 10 Ocak 1947.
- Cumhuriyet*, 11 Ocak 1947.
- Cumhuriyet*, 12 Ocak 1947.
- Cumhuriyet*, 13 Ocak 1947.
- Cumhuriyet*, 14 Ocak 1947.
- Cumhuriyet*, 16 Ocak 1947.
- Çavdar, Tevfik. (1984). "Demokrat Parti", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, Tevfik. (1987). *Müntehib-i Sani'den Seçmene*, Ankara: Verso Yayınları.
- Çavdar, Tevfik. (1995). *Türk Demokrasi Tarihi 1839 – 1950*, Ankara: İmge Yayınları.
- Eroğul, Cem. (1990). *Demokrat Parti*, Ankara: İmge Yayınları.
- Fenik, Mümtaz Faik. (1947). "Kongreden İntibalar", *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1947.
- Fenik, Mümtaz Faik. (1947). *Vatan*, 8 Ocak 1947.
- Fersoy, Orhan Cemal. (1971). *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, İstanbul: Garanti Matbaası.
- Goloğlu, Mahmud. (1982). *Demokrasiye Geçiş*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Köprülü, Fuad. (1964). *Demokrasi Yolunda*, Haz. T. Halası – London: Kun, Mountain & Co.
- Kuvvet*, 9 Ocak 1947.
- Kuvvet*, 13 Ocak 1947.
- Mete, Orhan. (1947). *Bütün Tafsilat ve Akisleriyle DP'nin I. Büyük Kongresi*, İstanbul: Ticaret Dünyası Matbaası.
- Nutku, Emrullah. (1979). *DP Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Sevgen, Nazmi. (1951). *Celal Bayar Diyor ki 1920-1950*, İstanbul: Tan Matbaası.
- Timur, Taner. (1991). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toker, Metin. (1970). *Tek Partiden Çok Partiye*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Tunaya, Tarık Zafer. (1992). *Türkiye'de Siyasal Partiler 1859 – 1952*, İstanbul: Arba Yayınları.
- Turan, Şerafettin. (1999). *Türk Devrim Tarihi*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Ulus*, 13 Ocak 1947.
- Vatan*, 2 Ocak 1947.
- Vatan*, 3 Ocak 1947.
- Vatan*, 5 Ocak 1947.
- Vatan*, 6 Ocak 1947.
- Vatan*, 7 Ocak 1947.
- Vatan*, 8 Ocak 1947.
- Vatan*, 9 Ocak 1947.
- Vatan*, 10 Ocak 1947.
- Vatan*, 11 Ocak 1947.
- Vatan*, 12 Ocak 1947.
- Yalman, Ahmet Emin. (t.y.), *Yakın Tarihte Gördüklerim*, İstanbul, Rey Yayınları.

AZERBAIJAN MİLLİYETÇİLİĞİ VE ERMENİLER:1905 -1920**Cengiz ÇAĞLA*****Özet**

Çok uluslu imparatorluklardan ulus-devlete geçiş süreci ülkelerin ve bölgelerin özgül niteliklerine koşut özellikler gösterir. Rus Çarlığının çöküş evresinde ortaya çıkan Cedid hareketi Müslüman ve Türk kökenli topluluklara yönelik kapsamlı bir toplumsal dönüşümü amaçlamıştır. Eğitim, kültür ve sosyal hayatta yaşanan değişim modern Azeri milliyetçiliğinin temellerini hazırlamıştır.

Azeri milliyetçiliği yerel aydınların öncülüğü ve burjuvazinin desteğiyle siyasallaşmış ve çok uluslu bir metropol olan Baku'nun olağandışı dinamik siyasal ortamında olgunlaşarak güçlenmiştir. Bu bağlamda rakip Ermeni milliyetçiliğinin etkisine dikkat çekmek gerekir. Her milliyetçilik bir diğerinin gelişimine sebep olur. Ermenilerin sahip oldukları güç ve ayrıcalıklar Azeri seçkinlerini kendi toplumları içindeki diğer katmanlarla yakın ilişkiler kurmaya sevk etmiş, şiddet ve savaş ortamı savunma amaçlı örgütler kurmalarına yol açmıştır. Ermeni tehdidine karşı örgütlü yanıt verme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Azeri milliyetçiliğini, diğer niteliklerine ek olarak, bir "karşı-milliyetçilik" olarak da görebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, ulus-devlet

Abstract***The Azerbaijani Nationalism And Armenians:1905 -1920***

The transition from multi-national empires to nation-states differs according to specificities of countries and regions. The Jadid movement, which appeared in the disintegration process of the Russian empire, aimed at a comprehensive social transformation of the Muslim and Turkish communities. The change that occurred in educational, cultural and social spheres prepared the foundations of modern Azeri nationalism.

The Azeri nationalism, led by intellectuals and supported by the bourgeoisie, developed in the unusual political environment of Baku. In this context, the rival Armenian nationalism becomes crucial in defining the Azeri nation-formation process. As one nationalism begat a competing nationalism, the Armenians' claims to better positions and privileges stimulated Azerbaijani elites to strengthen the ties with the rest of the Azerbaijani people. The conditions of violence and warfare urged the Azerbaijanis to organize themselves for the purpose of self-protection and to answer the Armenian threat in an organized structure. In this respect, it would not be misleading to claim that, the Azeri nationalism, among its other qualities, was also developed as a "counter-nationalism" to the Armenian one.

Key Words: Nationalism, nation-state

* Dr.; Yıldız Teknik Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi

NATIONALISM AND AZERBAIJAN

Nationalism is one of the most important social phenomena of our age. Nation-state and nation became political norms shared by an overwhelming majority of political communities. Different historical processes determine the pattern of the shaping of national identities in different parts of the world. Scholars generally agree that the rise of nation and nationalism, as simultaneous and closely related processes, took place first in the European Continent and then were diffused to other parts of the world.¹

In the European process two main categories of nation arose: the one based on the territory (exemplified by the French case) and the one based on ethnic identity (like the German case). In each category, the nationalists' organized actions were of crucial importance and the formation of modern states coincided with the building of modern nations.²

The nineteenth century witnessed the prelude of disintegration of the multi-national empires including the Russian one. This process is explained partly by the diffusion effects of European ideologies like liberalism, socialism and nationalism. In this context Russian Muslims passed through significant cultural and social changes. The Turkish-speaking populations of Russia formulated their own reformism to resist the challenge of justification and to adopt themselves to the demands of the western world. This cultural renaissance started by the works of early reformers such as Abu-Nasr Al Kursavi³, Shihabettin Mercani⁴ and Kayyum Nasiri⁵ who

thought that Islam's survival was depending upon its adaptation to the needs of the modern world.

The cultural renaissance reached its peak with the Jadid movement⁶, the comprehensive work of Gaspıralı İsmail, including the renewal of Muslim educational system, creation of a common Turkish language, emancipation of women and the creation of social, cultural and local organizations. The Jadidism, backed by the commercial and industrial bourgeoisies of Kazan and Baku respectively, created the backbone of Turkish cultural nationalism. In Azerbaijan, intellectuals like Mirza Fethali Ahundzade⁷ and Ali Bey Hüseynzade⁸ explored Turkish history's glories, studied their own language as a strong component of one's own identity and tried to incorporate this identity with a western state of mind. In this perspective, the Azerbaijani reformism can be seen as a multi-dimensional civilization project developed by the rising intelligentsia who progressively assumed the leadership of its emerging community.

The nation-building process of Azerbaijan followed a specific pattern having some similarities with the central and eastern European examples in which the rise of nationalism was based on ethnic identity and it preceded the nation-state formation. In the beginning, the Islamic identity as the *ümmet* (or *umma*) became the reference point of the Azerbaijani search for identity. Backed by the wealthy classes, Azerbaijanis looked for the recognition of their particularity in a colonial context. Reformed Islam is portrayed as a force of

1 For example see Hans Kohn, *The Idea of Nationalism, A Study in its Origins and Background*, second edition, New York: Collier, 1967, p.vii.

2 Hans Kohn, *Prelude to Nation-States: the French and German Experience, 1789-1815*, New York: Van Nostrand, 1967, p.2.

3 Kursavi (1726-1813) was the first muslim reformist who insisted on the mass participation in the creative interpretation of the Qu'ran and the Hadith. See Azade-Ayşe Rorlich, *The Volga Tatars, A Profile in National Resilience*, Stanford: Hoover Institution Press, 1986, p.49.

4 Mercani (1818-1889) studied Kursavi's ideas and published a work criticizing the Central Asian scolasticism and defended that Islam's survival was depending upon its adaptation to the modern world. See Michael Kemper, "Entre Bukhara et la Moyenne Volga: Abd An-Nasir Al Qursavi (1776-1812) en Conflit avec les Oulémas Traditionnalistes", *Cahiers du Monde Russe et Soviétique*, vol. 17, no.1-2, 1996, pp. 49 and Alan W. Fischer, *The Crimean Tatars*, Stanford: Hoover Institution Press, 1978, p. 100.

5 Nasiri (1825-1902) was a contemporary of Mercani. He introduced secular concepts in a predominantly traditional

context, renewed the old approaches to social problems and emphasized on the preservation of national identity and the development of national culture. See Rorlich, *ibid.*, p. 64.

6 For a general idea on the Jadid reformism see Edward J. Lazzerini, *İsmail Bey Gasprinsky and Muslim Modernism in Russia*, Ph. D. dissertation, University of Washington, 1973 and Cengiz Çağla, *The Jadid Movement and Nation-Building in Azerbaijan*, Ph. D. dissertation, İstanbul: Boğaziçi University, 2000.

7 Translator of the Viceroy of Caucasus, Ahundzade (1812-1878) was inspired primarily by the European enlightenment movement. His leading ideas were "the spread of education, the formation of a literary language comprehensible to the mass reader and secularism as a means of overcoming sectarian divisions". See Tadeusz Swietochowski, "National Consciousness and Political Orientations in Azerbaijan, 1905-1920", in Ronald Grigor Suny (ed.), *Transcaucasia: Nationalism and Social Change*, revised edition, Ann Arbor: University of Michigan, 1996, p. 112

8 Hüseynzade (1864-1941) was the first Azerbaijani who used intensively the idea of turkishness. He drew the attention to the needs of self-awareness of the Azerbaijani people with its history, language and civilization. See Alexander Bennigsen, *La Presse et les Mouvements Nationaux chez les Musulmans de Russie avant 1920*, Paris and the Hague: Monton, 1960 and Çağla, *ibid.*, p. 53-54.

progress and humanitarianism compatible with modernity. The Jadidism brought the Turkishness to the agenda. The defeat of Russia in 1904 by Japan and the revolution of 1905 accelerated and extended Muslim reformism to the political sphere. Muslims were organized in all-Russian Muslims basis and allied themselves with Russian liberals in order to protect their rights and culture. Azerbaijanis also participated to this process but they also created their proper political parties on a national basis.⁹

Azerbaijani nationalism rose out of the unusual cultural and political atmosphere of Baku. Liberal constitutionalism, the proliferation of socialist factions and Armenian nationalism were all acting in the same environment. First imprisoned by the All-Russian Muslims movement, the Musavat Party became the spokesman of the Azeri nationalism. As a product of Baku's political environment it reflected several influences. Many founders of the party were from the socialist origin. Musavatists defended protective labour laws, land reform, decentralised government and cultural autonomy. In this context they collaborated with several socialist groups in the scope of labour movement. The framework of the 1905 Constitutional Manifesto determined the bases of their liberal/democratic messages and the struggle against aggressive Armenian nationalists, as we will see below, strengthened their national character.

THE ARMENIAN FACTOR: POLITICS AND NATION-BUILDING

When we look at the position of the rising Azerbaijani bourgeoisie we first observe that it was the numerically largest group's speaker in Baku. In the political atmosphere of 1905, the Azeri elite saw the opportunity to transform the anti-colonial cultural movement into a political one. Being colonial subjects of an empire that treated them for a long time with policies of discrimination and assimilation, this time the Azerbaijanis wanted to secure their position in relation to the Russian government and also vis-à-vis the Armenians.¹⁰ As it is generally accepted that the Armenian nationalism affected and

accelerated the Azerbaijani nationalist movement, we will try to recapitulate a part of the Armenian history and the influences of Armenian nationalism.

The Armenians were the third nationality in terms of population (after the Azerbaijanis and the Russians) living in Transcaucasia. They had close ties with Armenians of Ottoman and Persian Empires. Being impressed by the Greek and Bulgarian secessions from the Ottoman Empire and also being inspired by western and Russian revolutionary ideas, Russian Armenians conducted a fragmented political activity in the last decennia of the nineteenth century.

It is generally accepted that geographical dispersion, cultural, economic and political divisions had determined the faith of the so-called "Armenian Revolutionary Movement"¹¹. The number of Armenians living in the Russian Empire in 1897 was given as 1.240.000.¹² They were dispersed in different regions of Transcaucasia and constituted a relatively distinctive element in the multi-ethnic social structure of the Russian Empire. They were numerous in peasantry, but they had also developed middle classes dealing traditionally with commercial activities. During the last decade of the nineteenth century also an Armenian industrial bourgeoisie appeared in big cities of Transcaucasia. In Tiflis, Armenians started to control the cotton production, leather and tobacco sectors whereas in Baku they were active in oil production. Parallel to their traditional engagement in commercial activities they had also an influential stratum of intellectuals who were widely influenced by western values including the nationalist ones. The sons of wealthy families who studied in Russian and European universities

⁹ See Çağla, *ibid.*, p. 166

¹⁰ See Audrey Alstadt, "The Azerbaijani Bourgeoisie and the Cultural Enlightenment Movement in Baku: First Steps Toward Nationalism", in Suny (ed.), *ibid.*, p. 202. Suny also argued that "one nationalism begat a competing nationalism. One nationality's claims to a better position stimulated rival claims by its neighbours". See R. G. Suny, *Armenia in the Twentieth Century*, Chicago, California: Scholars Press, 1983, p. 16.

¹¹ Scholars from Armenian origin are using the term "revolutionary" in two meanings. First one is referring to a secession from the Ottoman Empire. In this context, the first Armenian para-military groups who organized armed insurrections in Eastern Anatolia and terrorists who were responsible of attacks and sabotages are referred as "revolutionaries". For example see Arthur Beylerian, "Aux origines de la Question Arménienne du Traité de San Stéfano au Congrès de Berlin", *Revue d'Histoire Diplomatique*, no. 1-2, 1978, p. 31-32. When it comes to the second meaning, the use of the word is rather blurry. It refers almost to all Armenian political organizations, a wide range including the Dashnak and Hinchak Parties and also Armenian Bolsheviks. In this context, the word "revolutionary" becomes a curious mixture of nationalist, socialist and social reformist ideals. For such a use of the word as a rhetoric, see Anahide Ter Minassian, "Nationalism and Socialism in the Armenian Revolutionary Movement (1877-1912)", translated by A. M. Berret, in R. G. Suny (ed.), *ibid.*, 1996, pp. 141-186.

¹² Ter Minassian, *ibid.*, p. 143.

created the backbone of Armenian nationalist intelligentsia.

Culturally distinct with its own language, script and church, economically advanced, the Armenian community had an unpronounced status of a privileged minority in Transcaucasia. The Armenian Gregorian Church was powerful and respected and Armenians had almost always kept good relationships with Russian authorities in terms of religious proximity and with the Russian Orthodox Church. As a matter of fact, Armenians appeared to be an important element of regional conflicts among Russian, Ottoman and Persian Empires. The fact is also underlined by Anahide Ter Minassian. In her own words,

*"Since the late eighteenth century, Russian expansion toward the Black and the Caspian Seas had revealed the Russophile feelings of the Armenian population in the Persian and Ottoman provinces; they were the manifestation of an ecumenical Christian consciousness in the face of Islam. Counting on the benevolent protection of the Orthodox Tsar, the ordinary Armenians welcomed each appearance of the Russian Army (in 1829, in 1854-56 and in 1877-78) with demonstration of joy, followed by more or less sizeable migrations in the direction of Transcaucasia after its incorporation into the Russian Empire".*¹³

The two common Armenian revolutionary organizations, the Hinchak (Bell) and the Dashnaksutiun (Federation) Parties, were leaded mainly by the Transcaucasian intelligentsia functioning under the "driving spirit" of the Armenian clergy. Scholars working on Armenian nationalism underline the mixture of national, religious and socialist activities of both organizations.¹⁴ Ter Minassian argues that under the Russian and western influences Armenians developed political programs calling for "a broad democracy, political freedom, national

independence and socialism".¹⁵ They used various means and tools in their political struggle including terrorist activities. In the turn of the century the Dashnaksutiun became the leading political organization of Transcaucasian Armenians. In this context Ronald Grigor Suny states:

*"Together with a program of emancipation leftist Dashnaks adopted a socialist line. (...) Their tactic at that time was based on individual acts of terrorism which would instigate intervention by the European powers on behalf of the Armenians.(...) Dashnaks turned their attention toward Transcaucasia in 1902- 1903 and began a campaign of anti-tsarist activity when in 1903 the Russian government seized the lands of the Armenian Church. By 1905 the Dashnaks had penetrated the labor movement, particularly in Baku where they formed ten trade unions with a total of about two thousand members. Two years later the Dashnaks could claim 265 circles in Baku and its outlying districts. Besides their economic and political roles, the Dashnaks planned an important military role as the self-styled defenders of the local Armenian population."*¹⁶

In Transcaucasia, the competition with Armenians influenced the Azerbaijani Turkish elite to strengthen the ties with the rest of the Azerbaijani people. The Armenian competition was felt in economic and political realms so the Azerbaijani bourgeoisie needed the active and conscious support of Turkish-speaking masses. Having the majority on the city дума, they were specially concerned on the cultural enlightenment of the Turkish community. They supported jadidist schools, the theater and the press.¹⁷ Armenians were better educated and better prepared to take advantages of the growth of the regional economy. **Molla Nasreddin**, a prominent humoristic journal, drew attentions several times to this discrepancy.¹⁸ In addition to cultural and religious differences there were apparent conflict of interests between both Armeno-Azeri

¹³ Ter Minassian, *ibid.*, p. 146

¹⁴ For example Onnik K. Keshishian argues that "the literary revival, the intellectual renaissance coupled with the equalitarian socialist current ideals radicalised the Armenians such that they become fully politicised. Numerous organized activities indicate the development of political organization and acumen, while most of Russia was resorting to individual, extra-legal terrorist acts." See Onnik K. Keshishian, *Integrative and Dysfunctional Factors in the Formation of the Armenian Nation*, Unpublished Ph. D. thesis, Claremont Graduate School, 1974, p. 67. See also Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*, Berkeley and Los Angeles: 1963 and W. Wucinich (ed.), *Russia and Asia*, Stanford University Press, 1972.

¹⁵ Ter Minassian, *ibid.*, p. 150-151

¹⁶ R. G. Suny, *The Baku Commune 1917-1918, Class and Nationality in the Russian Revolution*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1972, p. 21-22.

¹⁷ See Cengiz Çağla, "Les Fondements Historiques de l'Etat-Nation en Azerbaïdjan", *Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien*, no. 31, janvier-juin 2001, pp.98.

¹⁸ For example in a caricature published in *Molla Nasreddin* no. 24, 1909, a well organized Armenian district of Tiflis was contrasted to Muslim districts of Ordubad which were dirtier and badly organized.

bourgeoisies and the two proletariats. In the context of animosities between the two communities, Swietochowski quotes remarks of a contemporary traveller:

*"...the Tatar hatred is directed against the Armenians more than against the Russians. The Armenians are permanent inhabitants; the Russians come as soldiers, officials, temporary employees and leave after a few years. The Tatars are also less afraid of the Russians."*¹⁹

With the closing of Armenian schools and the seizure of the Armenian Church lands, the activists of the Dashnaksutun became more aggressive towards Russian administration and the Azeri population. Influenced by Russian Socialist Revolutionaries' terrorist activities, they intensified the violence. The Armeno-Azeri clashes of 1905, reported usually toward the Armenians in western media, constituted one of the worst manifestations of the conflict over-existing between the two communities.

In February 1905, Baku became the battlefield of the two communities. The violence continued through the year and also to the following year; it evidenced by massive outbreaks in Erevan, Nakhichevan, Shusha and Gence. One of the least partial statements interpreting the so-called "Tatar-Armenian war" is still Swietochowski's:

*"The first outbreaks of Muslim-Armenian violence occurred in Baku. The immediate cause was the murder of a Muslim by the Dashnakists. On February 6, 1905 thousands of Azerbaijanis, many arriving from nearby villages attacked the Armenian sections of the city. There followed three days of killing and looting while the police and troops remained conspicuously inactive, as they would be during most of the clashes to come. (...) The fighting continued well into the next year, though with lesser intensity. Nor was it contained in the towns: An estimated 128 Armenian and 158 Tatar villages were pillaged or destroyed. The estimates of lives lost vary widely ranging from 3.100 to 10.000."*²⁰

We think that this ongoing conflict with Armenians, the conditions of permanent violence and warfare and heavy losses created an undeniable stimulating effect on the shaping of

Azerbaijani national identity.²¹ The Azerbaijanis felt themselves obliged to answer Armenian threat in an organized structure. In the wake of inter-communal violence, a secret Azerbaijani organization called *Difai* (Defence) was founded in Gence. If the socialist-oriented Himmet Party is not taken into consideration *Difai* was the first nationalist organization of the Azerbaijanis. According to Audrey L. Altstadt,

*"Difai was created by local intellectuals as a counter-terror organization in response to the well organized Dashnaksutun and the Russian support for the Armenians. Among the founders were prominent Ganje intellectuals Aliakper and Halil Khasmemetli, Nasib Yusufbeyli and Dr. Hasan Ağaoğlu. These men were among the community leaders who had taken the lead in ending the conflicts between their own community and the Armenians. The Ganje Azerbaijanis argued that the Dashnaks could not operate so freely without Russian backing and that the Administration in fact provoked inter-communal clashes."*²²

CONCLUDING REMARKS

Our claim that the Azeri national identity was fostered by the rise of Armenian nationalism can be substantiated by works of several theoreticians of nationalism who emphasized the importance of external conflict and war in the nation-formation process. For example Anthony D. Smith argues that,

*"The war has been a powerful factor in shaping certain crucial aspects of ethnic community and nationhood."*²³

With the intensification of Armeno-Azeri competition the likelihood of violence and armed conflict became more apparent. Armenians became a permanent element of the Azeri nationalist discourse. Ali Bey Hüseyinzade wrote continuously on the existence of "two separate nations in Transcaucasia" and referred to Armenians as the nation "disturbing the peace and welfare of the Transcaucasian peoples".²⁴ The so-called "Armenian Danger" contributed to

19 L. Villari, *The Fire and Sword in the Caucasus*, London: Allen and Unwin, 1906, p.166, quoted in Tadeus Swietochowski, *Russian Azerbaijan, 1905-1920, The Shaping of National Identity in A Muslim Community*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, p. 39-40.

20 Swietochowski, *ibid.*, 1985, p. 41.

21 Social scientists working on Transcaucasia unanimously observed this fact. See Swietochowski, *ibid.*, 1985, p. 41-42, Altstadt, *ibid.*, 1996, p.66-67, Suny, *ibid.*, 1972, p. 37-38.

22 Altstadt, *ibid.*, p. 67.

23 Anthony D. Smith, "War and Ethnicity: the Role of Warfare in the Formation, Self Images and Cohesion of Ethnic communities", *Ethnic and Racial Studies*, vol. 4, no. 4, October 1981, pp. 375.

24 Ali Bey Hüseyinzade, "Tiflis Ermeni-Müselman İhtimaine Dair Bir Kaç Söz", *Hayat*, no. 68, 1906.

the formation of the need to belong to a comprehensive identity, better defined and better structured around effective organizations. Smith underlines the functions of war and the threat of war in the formation of ethnic communities and their self-images. He believes that violence can foster ethnic cohesion and states that,

*"The historic consciousness that is so essential a part of the definition of what we mean by the term of 'ethnic community', is very often a product of warfare of the recurrent threat thereof, even where the war concern third parties."*²⁵

As the name of the Azeri political organization Difai suggests, the Azeris were organized to defend themselves against Armeno-Russian alliance. The threat of physical annihilation urged to transcend the local and sectarian loyalties, former divisions lost their importance. Azeris had to be more crowded in cities and countryside to defend themselves and they had to coordinate their efforts around their common goals. As Swietochowski recalls,

*"Throughout the countryside bands of peasants waged guerrilla warfare; from their ranks emerged such heroes as Yusuf and Deli Ali."*²⁶

The rise of heroes of inter-communal conflicts creates an important source for the common imagery of the future nation. A prominent historian of nationalism argues:

*"The heroes of the past are joined by ties of blood and the language to the men of the present. Their link is a sort of guarantee that the men of the present can rise to the challenges as their ancestors did."*²⁷

As a matter of fact the Azeri nationalism was also developed as a counter-nationalism to the Armenian one. Thus, to be anti-Armenian, among other factors, contributed to the rise of Azeri nationalism as an ideology transcending other cleavages and divisions in Azerbaijani society.

BIBLIOGRAPHY

- Altstadt, Audrey L. (1996). "The Azerbaijani Bourgeoisie and the Cultural Enlightenment Movement in Baku: First Steps Towards Nationalism", in Ronald Grigor Suny (ed.), **Transcaucasia: Nationalism and Social Change**, revised edition, Ann Arbor: University of Michigan, pp. 199-209.
- Bennigsen, Alexander. (1960). **La Presse et les Mouvements Nationaux Chez les Musulmanes de Russie avant 1920**, Paris and the Hague: Monton.
- Beylerian, Arthur. (1978). "Aux Origines de la Question Arménienne du Traité de San Stéfano au Congrès de Berlin", **Revue d'Histoire Diplomatique**, no. 1-2, pp. 25-49.
- Breuilly, John. (1994). **Nationalism and the State**, second edition, Chicago: The University of Chicago Press.
- Çağla, Cengiz. (2000). **The Jadid Movement and Nation-Building in Azerbaijan**, Ph. D. dissertation, İstanbul:Boğaziçi University.
- _____. (2001). "Les Fondements Historiques de l'Etat-Nation en Azerbaïdjan", **Cahiers d'Etudes sur la Méditerranée Orientale et le Monde-Turco-Iranien**, no.31, janvier-juin 2001, pp. 89-109.
- Fischer, Alan W. (1978). **The Crimean Tatars**, Stanford: The Hoover Institution Press.
- Hüseynzade, Ali Bey. (1906). "Tiflis Ermeni-Müselman İttimaine Dair Bir Kaç Söz", **Hayat**, no.68, p. 1.
- Kemper, Michael. (1996). "Entre Bukhara et la Moyenne Volga: Abd An-Nasır al Kursavi (1776-1812) en Conflit avec les Oulémas Traditionalistes", **Cahiers du Monde Russe**, vol. 17, no. 1-2, janvier-juin 1996, pp. 41-52.
- Keshishian, Onnik K. (1974). **Integrative and Dysfunctional Factors in the Formation of the Armenian Nation**, Ph. D. dissertation, Claremont Graduate School.
- Kohn, Hans. (1967). **Prelude to Nation-States: the French and German Experience, 1789-1815**, New York: Van Nostrand.
- _____. (1967). **The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background**, second edition, New York: Collier.
- Lazzerini, Edward J. (1973). **Ismail Bey Gasprinsky and Muslim Modernism in**

²⁵ Smith, *ibid.*, 1981, p.379.

²⁶ Swietochowski, *ibid.*, 1985.

²⁷ John Breuilly, **Nationalism and the State**, second edition, Chicago: University of Chicago Press, 1994, p. 67.

- Russia, Ph. D. dissertation, University of Washington.
- Minassian, Anahide Ter. (1996). "Nationalism and Socialism in the Armenian Revolutionary Movement (1877-1912)", translated by A. M. Berret, in Ronald Grigor Suny (ed.), **Transcaucasia: Nationalism and Social Change**, revised edition, Ann Arbor: University of Michigan, pp. 141-186.
- Nalbandian, Louise. (1963). **The Armenian Revolutionary Movement. The Development of Armenian Political Parties through the 19th Century**, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Rorlich, Azade-Ayşe. (1986). **The Volga Tatars, A Profile in National Resilience**, Stanford: Hoover Institution Press.
- Smith, Anthony D.(1981). "War and Ethnicity: The Role of Warfare in the Formation, Self-Images and Cohesion of Ethnic Communities", **Ethnic and Racial Studies**, vol. 4, no. 4, October 1981, pp. 375-397.
- Suny, Ronald Grigor. (1972). **The Baku Commune 1917-1918, Class and Nationality in the Russian Revolution**, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- _____, **Armenia in the Twentieth Century**, Chicago, California, Scholars Press,1983.
- _____ (ed.), **Transcaucasia: Nationalism and Social Change**, revised edition, Ann Arbor: University of Michigan, 1996.
- Swietochowski, Tadeus. (1985). **Russian Azerbaijan 1905-1920, The Shaping of National Identity in a Muslim Community**, Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Swietochowski, Tadeus. (1996). "National Consciousness and Political Orientations in Azerbaijan, 1905-1920", in R. G. Suny(ed.), **Transcaucasia: Nationalism and Social Change**, revised edition, Ann Arbor: University of Michigan, pp. 211-233.
- Villari, L. (1906). **The Fire and Sword in the Caucasus**, London: Allen and Unwin.
- Wucinich, W. (ed.). (1972). **Russia and Asia**, Stanford: University Press.

KIRSAL KESİMDE SANAYİLEŞME: KİBBUTZLAR**Kasım EREN*****Özet**

Kalkınma sürecinde, uluslararası rekabet ve verimlilik artışları, tarım sektöründen sanayi ve hizmetler sektörüne doğru kaynak hareketlerine yol açmaktadır. Ekonomide dönüşüm bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmakta; Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içinde tarımın payı azalırken, diğer sektörlerin payı artmaktadır. Ekonomide bir yandan, bu dönüşümün gerekleri yerine getirilirken, diğer yandan, dönüşüm sürecinde ortaya çıkacak işsizlik sorunu, kırsal kesimde sanayileşmeyi önemli kılmaktadır.

Bu çalışmada, kırsal kesimde sanayileşmenin özgün bir örneği olan kibbutzlar, yapıları ve özellikleriyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kibbutz, sanayileşme.

Abstract***Industrialization in Rural Areas: The Kibbutzes***

The international competition and the increase in productivity have been causing resource movement from the agriculture sector towards the industry and services in development process. Economic transformation appears as a necessity; agricultural portion of Gross Domestic Product decreases, while others increase. On the one hand the necessities of transformation are being performed in the economy; on the other hand, the unemployment problem during this transformation process has been making industrialization considerable in the rural area.

In this study, as being an original model in the industrialization of rural areas, the kibbutzes have been examined with their structure and characteristics.

Key Words: Kibbutz, industrialization

*Yrd.Doç.Dr.; Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Giriş

Dünya üzerinde az gelişmiş ülkeler başta olmak üzere, ülkelerin karşılaştığı önemli problemlerden biri artan nüfusun nasıl istihdam edileceğidir. Sorun, bir başka açıdan şöyle genelleştirilebilir: Kaynaklar, işgücü de dahil olmak üzere, insanların gereksinimleri için optimal şekilde nasıl kullanılabilir? Dünyanın nüfus yönünden önemli bir bölümünü oluşturan az gelişmiş ülkelerde nüfusun çoğunluğu kırsal bölgelerde bulunmakta ve tarımla uğraşmaktadır. Topraklar nüfus arasında eşitsiz olarak bölünmüş ve toprak sahipliği, iktisadi anlamda objektif bir temele dayanmaksızın belirlenmiştir. Topraklar genellikle sulanamaz nitelikte olup, su kaynakları olsa bile dengesiz bir dağılım sergilemekte; geleneksel yöntemlerle ve kısmen kullanılmaktadır. Kalifiye olmayan emek faktörü de bu tabloya eklenebilir. Kısmen çalışan ve istediği şekilde iş bulamayan bir işgücü tablosundan söz edilebilir. Bu tabloda tarımsal verimlilik ve buna koşut olarak gelir düzeyi de düşüktür ve tasarrufu mümkün kılmamaktadır. Kişi başına gelir düzeyinin düşük olduğu (100\$-300\$) bu nüfus kitlesinde zaman içinde, Dolar bazında, bir gelir artışı olmamakta, Doların zaman içindeki değer kaybı da dikkate alındığında, gün geçtikçe bu kitlenin daha da yoksullaştığı ortaya çıkmaktadır (Galor, E-326: 1,2). Bu durum, kendini geliştiremeyen nüfusun kırsal alandaki kısır döngüsünü ifade etmektedir: Düşük gelir; tasarruf yetersizliği ve topraklarında yatırım yapamama noktasına getirmekte, bu da yeniden düşük gelir kısır döngüsüne yol açmaktadır.

Kısır döngü nereden kırılabilir? Kırsal alanda üretim ve verimlilik artışı ile kırılabilir mi? Verimlilik artışının birkaç işletmeye uygulanması ve diğerlerinin de bu örneği izleyeceği gerçekçi bir varsayım olabilir mi? Genellikle çoğu kalkınmanın, az gelişmiş ülkelerde de endüstriyel kalkınmanın küçük şehir (urban) bölgelerinde gerçekleştiği dikkate alınacak olursa, tarım ihmal edilerek kalkınma sağlanabilir mi? Diğer yandan; tarımdan kopan işgücü, kentlerin çevresinde toplanan (işsiz) insan yığınları ortaya çıkmaktadır. Bu süreç görmezden gelinebilir mi?

Bu sorular kümesi içinde, sorunları eşanlı olarak çözmeye yönelik olarak şöyle bir düşünceden hareket edilebilir: Ulusal yatırımların çoğu kırsal bölgelerde, bir kısmı tarıma bir kısmı da kırsal bölgede sanayiye (bunlar küçük ölçekli endüstrilerdir-SSI) aktarılabilir. Kırsal bölgede tarıma yapılan yatırım verimlilik ve üretim artışı yaratır. Verimlilik artışına bağlı olarak azalan emek talebi nedeniyle tarımdan bir miktar işçi çıkışı oluşur; tarımdaki istihdam da azalır. Aynı zamanda kırsal bölgede yer alan sanayi

işletmelerine de yatırım yapılırsa, bu yatırım, kırsal kesimde tarımda ortaya çıkan işgücü fazlasını absorbe eder. Böylece tarımda işgücü açığa çıksa bile, kırsal kesimde toplam olarak işgücünün açığa çıkmasından kaçınılmış olur. Kırsal yatırım yapılacak işletmeler, öncelikle tarımsal ürün işleyen SSI işletmeleridir. Böylece kırsal kesimde ticaret ve hizmetlerdeki gelişmeler, tarımsal olmayan ve fakat kırsal yaratılan istihdama katkıda bulunmuş olur. Tarımda verimlilik artışı nedeniyle daha az sayıda çiftçi daha fazla sayıda üretir; artan ürün, artan tarım-dışı nüfus tarafından kırsal ve kentte tüketilir. Geliri artan çiftçiler daha fazla tüketme ve kendi çiftliklerine yatırım yapma olanağını elde ederler (Galor, E-326 : 3,4).

Kırsal Kesimde Sanayi: İsrail Örneği

İsrail, kırsal kesimde sanayileşmenin önemli bir örneğini oluşturmaktadır. Ülke, 21.000 km² yüzölçümüne ve yaklaşık 6 milyon nüfusa sahiptir. Bağımsızlığını 1948 yılında elde etmiştir. Oldukça sınırlı bir yerli pazara sahip küçük bir ekonomi olan İsrail'in dışa açık bir büyüme politikası izlemesi zorunlu olmuştur. Bu nedenle ihracatın artırılmasına büyük bir önem verilmiştir. 1949 yılında 43 milyon dolar olan ihracat, 945 kat artarak 2000 yılında 40,6 milyar dolar düzeyine erişmiştir. Dışa açık büyümenin bir gereği olarak GATT'a üye olmuş; AB ile endüstriyel ürünler için (1975); ABD ile tüm mallar için (1985); Türkiye ile başta tekstil ürünleri olmak üzere çeşitli endüstriyel ürünlerin ticareti için (1996) ticaret anlaşmaları yapmıştır. 1999 yılı itibarıyla, ihracat yaptığı başlıca ülkeler Avrupa ülkeleri (AB ülkeleri %31 olmak üzere, %37); Kuzey Amerika ülkeleri (ABD %35 olmak üzere, %37) ve Asya ülkeleri (%14)'dir. İthalat yaptığı başlıca ülkeler Avrupa ülkeleri (AB ülkeleri %49 olmak üzere, %58); Kuzey Amerika ülkeleri (ABD %19 olmak üzere, %21) ve Asya ülkeleri (%12)'dir (İsrail'in Gerçekleri, :194-196).

Tablo-1:Dış Ticaret Dengesi

Milyon Dolar

	1949	1960	1970	1980	1990	1995	2000
İhracat	43	352	1.374	10.099	18.868	29.652	40.652
İthalat	263	694	2.657	13.832	24.217	40.472	44.620
Dış Ticaret Dengesi	-220	-342	-1.283	-3.733	-5.349	-0.820	-3.968

Kaynak: İsrail'in Gerçekleri; http://www.cbs.gov.il/indicators/ind_tab2e.shtml.

Tablo-2: Ülkeler Arası Karşılaştırmalı Çeşitli Ekonomik Göstergeler (1999)

	GSYİH'nın %'si Olarak				Kişi Başına GSMH (\$)	Nüfus (Milyon)	Nüfus Yoğunluğu (*)
	Cari İşlemler	Yatırımlar	Tasarruflar	Eğitim Harcamaları			
İsrail	-1,57	20	10	6,6	15.563	6,13	296
İngiltere	-0,44	16	15	5,5	24.685	59,3	245
ABD	-3,72	19	17	5,3	33.668	272,6	30
Japonya	2,53	29	30	3,8	34.423	126,9	336
İsviçre	7,23	20	25	5,5	36.306	7,2	180
Türkiye	-0,43	24	21	3,4	3.248	64,4	84

*:km² başına düşen nüfus.

Kaynak: EIU- Global Economics-World Outlook 2000; World Bank, World Development Report 2000/2001.

1996 verilerine göre, İsrail'in toplam nüfusunun %91'i şehirlerde yaşamaktadır. İşgücünün %4'ü tarımda çalışmakta; GSYİH'sının %61'ini hizmetlerden, %35'ini sanayiden, %4'ünü tarımdan elde etmektedir (Trade in Developing Economies, 1997 & 1998, World Bank.). Yatırımların GSYİH içindeki payı, 1999 yılı verilerine göre %20, tasarrufların payı ise %10'dur (bkz. Tablo-2).

Küçük Ölçekli İşletmeler

İsrail'de, tam bir standart olmamakla birlikte, küçük ölçekli işletme tanımında iki kriter yer almaktadır. Bunlardan biri işçi sayısıdır. Buna göre çalıştırılan işçi sayısı 100'e kadar olan işletmeler küçük işletmeler olarak adlandırılmaktadır.* İkinci kriter ise yıllık ciro olup, bu değer 5 milyon Dolar'dır (Gerstner, :1). Çalıştırılan işçi sayıları göz önünde bulundurulduğunda, İsrail'de işletmelerin yaklaşık %98'inin küçük ölçekli işletmeler olduğu görülmektedir.

İsrail'de, küçük ölçekli işletmelerin iş alanı yarattıkları, işsizlikle savaştıkları, kendine güven anlayışını geliştirdikleri; düşük gelirli sosyo-ekonomik grupların ve yeni göçmenlerin gelir kaynaklarını arttırdıkları düşüncesi egemendir. 1983-1991 arasında küçük işletmeler 401.713 adet istihdam olanağı yaratırken, diğer işletmelerde aynı dönemde 109.213 adet istihdam azalışı yaşanmış; bu nedenle toplam artış 292.500 olarak gerçekleşmiştir.

* 20'nin altında işçi çalıştıran küçük işletmeler ise, kendi içinde ikiye ayrılır: 6-20 işçi çalıştıran işletmeler, 1-5 işçi çalıştıran işletmeler (mini işletmeler).

Tablo-3: İstihdama Göre İşletme Sayıları

	1987		1990		1992	
1-5 işçi çalıştıran işletmeler	64.758	%72,21	84.600	%74,60	95.093	%74,07
6-24 işçi çalıştıran işletmeler	18.869	%21,04	22.211	%19,59	25.619	%19,96
25-99 işçi çalıştıran işletmeler	4.444	% 4,96	4.938	% 4,35	5.762	% 4,49
100'den fazla işçi çalıştıran işletmeler	1.611	% 1,80	1.656	% 1,46	1.904	% 1,48
Toplam	89.682	%100,0	113.405	%100,0	128.378	%100,0

Kaynak: Uzi Gerstner, "What is a Small Business?", Yayınlanmamış notlar, s.1.

Tablo-4: Yeni İş Yaratılması (1983-1991)

Çalışan sayısı	İş sayısındaki değişim (+:artış, -:azalış)	%
1-5 işçi	+121.776	+41.6
6-24 işçi	+153.705	+52.5
25-99 işçi	+126.232	+43.2
100'den fazla işçi	-109.213	-37.3
Toplam	+292.500	

Kaynak: Uzi Gerstner, "What is a Small Business?", Yayınlanmamış notlar, s.1.

Küçük işletmelerin iş yaratma özellikleri, 1990-1996 döneminde de sürmüştür; anılan dönemde yaratılan istihdamın içinde 20'den az işçi çalıştıran işletmelerin payı %66, 21-99 arası işçi çalıştıran işletmelerin payı ise %14 olmuştur. Bunların toplamı %80'e ulaşmaktadır ki, küçük ölçekli işletmelerin istihdama çok önemli bir katkı yaptıklarını işaret etmektedir. İsrail'de, küçük ölçekli işletmelerin sorunları arasında ilk sırayı finansal kaynak eksikliği (%72) almaktadır; bunu sırasıyla altyapı, yerel bürokrasi, işgücü, hükümet bürokrasisi ve fizibilite çalışmaları izlemektedir (Gerstner, :1).

İsrail Ekonomisinde Kibbutzlar

Kırsal kesimde yatırım yapılan küçük ölçekli işletmelerin tipik örneği Kibbutz içinde yer alan kırsal kesim işletmeleridir. İsrail tarımı, 20. YY'nın ilk on yılında gelişen kooperatif ilkesi üzerine kuruludur. İdeolojinin motive ettiği ve koşulların zorladığı iki eşsiz tarımsal yerleşim biçimi kurulmuştur. Bunların birinci türü, her ailenin kendi ev halkını geçindirdiği ve sahip olduğu toprakta çalıştığı; buna karşılık, satın alma ve pazarlamanın elbirliği ile yürütüldüğü çiftçilik köyleridir. Bunlara "moshavim" adı verilir. İkinci türü ise, kırdan tarımsal üretim amacıyla oluşturulmuş bulunan topluluklardır. Bunlara "kibbutzim" adı verilir.* Her iki kurum

(institution) da toplumsal eşitlik, yardımseverlik ve karşılıklı yardım esası üzerine kuruludur. Bunlar, İsrail ekonomisi için önemli kurumlardır. Ülkenin yurt içinde tüketilen ve dış piyasalara sunulan taze ürün ve işlenmiş gıdaların %75'ini üretmektedirler (Chandrashekhar, 1996). Kibbutzlar, üretimin ortaklaşa sahiplenildiği ve her üyenin çalışmasından kibbutz üyesi herkesin yararlandığı kolektif topluluklardır. Gönüllülük ilkesinin egemen olduğu kibbutzlar, bütün üyelerinin ve ailelerinin gereksinimlerinden ilke olarak sorumludur (Chandrashekhar, 1996).

Kibbutzta doğrudan demokrasi geçerlidir. Yönetim politikasını belirleyen, yöneticileri seçen, kibbutzun bütçesini belirleyen ve yeni üyeleri onaylayan bir genel meclis bulunur; genel meclis, bütün üyelerden oluşur. Meclis yalnızca bir karar organı olmayıp, aynı zamanda, üyelerin görüş ve düşüncelerini dile getirdikleri bir forum olarak işlev yapar (What is a Kibbutz ?).

Mutfak ve yemekhane işleri rotasyon esasına göre yapılırken, üyeler kibbutz faaliyetlerinde çeşitli süreler için görevlendirilmektedirler. Her ekonomik birimin seçilmiş bir başkanı vardır ve 2-3 yıl sonra değiştirilir. Ekonomik koordinatör ise, farklı bölümlerin iş organizasyonlarından, üretim ve yatırım planlarının uygulanmasından sorumludur. Kadınların durumuna gelince; kibbutz içindeki bütün bölümlerde çalışabilirler; bir cinsiyet ayrımı

*Moshavim ve Kibbutzim, Moshav ve Kibbutz sözcüklerinin çoğul biçimidir.

yoktur. Yaşlı üyelere ise, sağlık ve gücüne uygun işler verilir (What is a Kibbutz ?).

Her kibbutz sosyal ve ekonomik olarak bağımsız birim olmakla beraber, faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlayan ulusal 4 federasyon vardır. Bunların en büyüğü kibbutzların %60'ının üyesi olduğu Birleşik Kibbutz Hareketi (TAKAM) olup, bu federasyonu Kibbutz Artzi (%32), Kibbutz Dati (%6) ve İsrail İşçi Birliği (Polalei Agudat Yisrael) izlemektedir (Fidler, :1,2).

İlk olarak 1909 yılında kurulmuş olan kibbutzlar (Kibbutz Dganita Beth') günümüzde, ülke sathına dağılmış olup, sayıları 270 civarındadır. İsrail nüfusunun %2.5'ini oluşturmalarına karşılık, ulusal ekonomiye katkıları tarımda %40'a, endüstride %6.2'ye, endüstriyel ihracatta %8.4'e ve turizmde %10'a ulaşmaktadır. Endüstriyel yatırıma katkıları %4, endüstriyel istihdama katkıları %8, tarımsal istihdama katkıları ise %12'dir Kibbutzlarda karma çiftçilik yaklaşımı benimsenmiştir. Böylece bir yandan birçok dalın gelişmesine ve kibbutzun mümkün olan en yüksek geliri elde etmesine çaba gösterilirken, bir ekonomik yıkım (catastrophy) halinde, riskin dağıtılması ve ekonomik yaşamın sürmesi amaçlanmaktadır (Galor, E-326, : 7,8).

Tarımın modernleşmesi, daha az işçiye gereksinim duyulması ve böylece işsizlik ve eksik istihdam olgusuna karşı ve kırsal kesimden kente göçün engellenmesi için, yine kırsal kesimde ve fakat tarım-dışı alanda istihdam olanaklarının yaratılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu alanda ilk hamle kibbutz içinde başlatılmış, böylece çeşitli destek hizmetleri ortaya çıkmıştır: Mutfak, çamaşırhane, fırın, tıbbî muayene, bakım teknisyenliği vb. Böylece kırdan kente doğru değil, kırsal kesimin kendi içinde tarımdan tarım-dışı kesime doğru bir hareket başlamıştır.

Başlangıçta kibbutz ekonomisi bütünüyle tarım üzerine kurulu iken, sonradan endüstri buna eklenmiştir. Günümüzde tarım, ulusal bağlamda hâlâ önemli olmakla beraber kibbutzlardaki görece iç önemi azalmıştır. Tarım alanında çalışan kibbutz üyelerinin oranı %15'tir (Fidler, : 5,6).

Sayıları 370'i aşan fabrika ve 11 kooperatife sahip olan kibbutz endüstrisi geniş bir yelpazeyi oluşturmaktadır. Fabrikalarında metal ve elektronikten, plastik ve lastiğe; optik ve cam ürünlerinden, tekstil ve deriye; ilaçtan, kimyasal maddelere; işlenmiş gıdalar, ofis ürünleri, taşocakçılığı ve yapı malzemelerinden, oyuncak ve mücevherata kadar çeşitli ürünler üretilmektedir. 1997 yılı satışları, 1,1 milyar Doları ihracat olmak üzere, 3 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Satışlar içinde %37 ile plastik ve

lastik birinci sırayı almakta; bunu metal (%17) ve gıda (%16) izlemektedir. Diğer yandan, günümüzde gittikçe artan sayıda kibbutz çamaşırhane, lokanta, anaokulu, yüzme havuzundan yararlanma gibi ticari hizmetler vermektedir. Kibbutz endüstrisinin önde gelen ihracatı plastik ve lastik olup, ülke plastik ve lastik ihracatının %66'sını oluşturmaktadır. Ülkenin gıda ihracatının ise %25'ini kibbutzlar gerçekleştirmektedir (Fidler, : 5, 6; Chandrashekhar, 1996). Cari yıl ülke ihracatı 31,1 milyar Dolar olup, kibbutzların payı %3,5'tir.

İşgücü ve Ödenekler

Başlangıçta 'kendin yap, işçi çalıştırmaktan kaçın' ilkesi geçerli olmuştur. Rotasyon sisteminde, bölüm, branş yöneticileri belli bir çalışma süresi için seçilir, sonra yerini başkası alırdı. Günümüzde rotasyon sistemi hemen hemen sona ermiş olup; üyelerin, genel olarak, kendisine önerilen işi reddetme hakkı da bulunmaktadır; üyeler kibbutzda çalışmak zorunda değildir. Ancak, kibbutz dışında çalışma sonunda elde edilen gelir kibbutza döner. Kibbutz dışından işçi çalıştırmak için herhangi bir engel yoktur. Nitekim, günümüzde kibbutz endüstrisinde işgücü ihtiyacının %60'ı, kibbutz dışından karşılanmaktadır (Fidler, : 7,8; What is a Kibbutz ?).

Kibbutz üyesi; çalışırken, yaptığı işe bakılmaksızın, ailesinin büyüklüğüne göre bir ödenek (allowance) alırdı. Ödenek; temel gereksinimlere (karşılıklı sorumluluk gereği olarak istihdam, konut, gıda, giyim, ulaşım, sağlık ve eğitim gibi) yapılacak harcamalar için verilirdi. Temel gereksinimlerin karşılanması, günümüzde, ilke olarak devam etmekle birlikte; bu amaçla yapılacak olan masraflar belli bir düzey ile belirlenmiş, bu düzeyi aşan kısmının, üyenin kendisi tarafından ödenmesi benimsenmiştir. Diğer taraftan henüz az sayıda olmakla birlikte, gittikçe artan sayıda kibbutz içinde benimsenen görüşle, 'farkı gözetin' bir ücret sistemi geçerli olmaktadır. Bu sistemde bir minimum ücret düzeyi belirlenmektedir. Kıdemli üyelere ve sorumlu işte çalışanlara veya kibbutz dışı işten yüksek ücret alanlara, daha yüksek bir ödeme yapılmaktadır (Fidler, : 7,8).

En büyüğünde 1000'e ulaşırken, ortalama olarak bir kibbutzta 200 aile yaşamaktadır. Bir kibbutz fabrikası tek bir kibbutza ait olabileceği gibi, birden fazla kibbutzun ortaklığı biçiminde de olabilmektedir. Büyüme zorunluluğu ve rekabetçi pazarlama faktörleri kibbutzları ortak kuruluş (joint venture) veya, yerel veya uluslararası stratejik ortak

(strategic alliance partners) aramaya zorlamaktadır (Chandrashekar). Kibbutz uygulamalarıyla, bir yandan tarım geliştirilirken; diğer yandan kırsal kesimde sanayinin de geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu şekilde, ekonomik gelişmenin, tarımdan kopardığı kitlenin, yine kırsal kesimde ve fakat tarım-dışı alanda istihdam edilmesi suretiyle, yoğun olarak kente göçmesi de engellenmeye çalışılmıştır. 1960 yılında tarımda çalışanların sayısı 121.000 iken (%17'si kibbutzlarda), zamanla tarımdaki işgücü %37.8 azalmış (bkz. Tablo-6); buna karşılık kibbutzlardaki tarımsal işgücü daha yüksek bir

oranda (%56.7) azalmıştır. Bunun önemli nedeni, kibbutzlardaki faaliyetlerin tarımsal faaliyetlerden, endüstri ve hizmetler sektörüne yönelmesidir; çünkü, tarımdaki işgücü azalmakla birlikte (1998 yılında 8.600), kibbutzların üye sayısı azalmamış, 1960 yılından bugüne yaklaşık %60 oranında artmıştır (1998 yılı üye sayısı 116.500'dür. bkz Tablo-5). Bu konudaki veriler göstermektedir ki, tarımdan ayrılan kırsal kesim kitlesinin bir kısmı, yine kırdaki, tarım-dışında istihdam edilmiş; kibbutzlardaki dağılım, tarım aleyhine değişmiştir.

Tablo-5: Kibbutzlarda Nüfus

	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	1998
Kibbutz Sayısı	1	12	29	82	214	229	229	255	270	269
Kibbutz Nüfusu	?	805	3.900	26.550	67.550	77.950	85.100	111.200	125.100	116.500

Kaynak: Jon Fidler, "Focus on Israel: Kibbutz What, Why, When, Where", 1999.

Kibbutzların Geleceği

Kibbutzlar geçmişte, yalnızca eşsiz bir topluluk değil; aynı zamanda, İsrail devletinin kurulmasında ve erken-gelişiminde önemli bir mücadele aracı olmuşlardır. Merkezden uzak yerleşim bölgelerinde ve ülkenin sınırları boyunca gelecekte oluşturulacak ve gerek göçmenlerin istihdamı ve tarımsal kalkınma için, gerekse savunma için önem taşıyan yerleşimlerde temel fonksiyonu yerine getirmiş olan kibbutzların, toplum ile aralarındaki etkileşim, bu fonksiyonları hükümete geçtikten sonra, tamamen ortadan kalkmasa bile, büyük ölçüde azalmıştır. Ülkenin politik yaşamına aktif katılım yanında, kibbutzlar, göçmenler için İbranice dil öğretimi, İsrail toplum yaşamına ilişkin konuların da yer aldığı kurslar gibi, yıllarca çeşitli ulusal görevleri de yerine getirmişlerdir (Fidler, : 4; What is a Kibbutz?).

1980'lerde, çok yüksek enflasyon ve faizler, birçok kibbutz fabrikasını ve kibbutz topluluklarını ekonomik yıkıntı noktasına getirmiş; bankalara olan borçlarını çarpıcı biçimde arttırmıştır. Endüstrilerini geliştirmek ve iç yapılarını değiştirmek için yüksek miktarda borçlanmış bulunan kibbutzlar, makroekonomik istikrarsızlıktan dolayı büyük sorunlarla karşılaşmışlardır. Öyle ki, 1985 yılında, kibbutzların üçte biri mali güçlükler içinde düşmüş; bazıları borçlarını ödemek için tarım

arazilerini satmak noktasına kadar gelmiştir. Kibbutzlarla; Hükümet, bankalar ve kibbutz federasyonları borçların ertelenmesi ve yeniden yapılanma konusunda anlaşma yapmışlardır (Fidler, : 4,5). 5 milyar Dolarlık bu borç anlaşması 1990 yılında başlamıştır. Devlet, 1990'ların başında, anlaşma bağlamında, kibbutzların 1 milyar Dolarlık borcunu affetmiştir. Diğer taraftan bankalar 1.8 milyar Dolar, diğer kredi kurumları ise 0.2 milyar Dolar değerinde borç silme yoluna gitmiştir. Geri kalan 2 milyar Dolarlık borç ise uzun vadeye (2013 yılına kadar) yayılmıştır. Kibbutzlar, gelecekteki gayrimenkul satış gelirlerinin %5.5'ini, borç geri ödemesinde kullanacaklarını taahhüt etmişlerdir. Öte yandan, anlaşmanın toprak transferine ilişkin bölümüne göre, halen borca karşılık, devletin ve bankaların elinde bulunan, 55 kibbutza ait ve ülkenin orta kısmında yer alan 25.000 dekar gayrimenkul satıldıkça, bunun tutarı kadar borç silinecektir (Ashkenazi Kibbutzim: The Continuing Privileges of Robbed-Land Owners). İsrail toplumunda bu anlaşmaya ilişkin güçlü bir muhalefet oluşmuştur. Çünkü, toprağın ulusal varlık olduğu ve bu nedenle herkese ait olduğu; ulusal varlıkların ise, kibbutz borçlarına karşılık gösterilmesine hükümet de dahil olmak üzere kimsenin hakkının bulunmadığı; bu anlaşma ile bazı kibbutzların haksız yere zengin edilmesine zemin hazırlandığı düşünülmektedir.

Tablo-6: Tarım alanındaki işgücü

	1960	1970	1980	1990	1998	1999
Tarımdaki toplam işgücü	121.100	89.800	87.700	70.900	72.700	75.300

Kibbutzlarda -üye olarak- tarımsal işgücü (ve toplam içindeki oranı)	21.000 (%17,3)	15.500 (%17,3)	19.900 (%22,7)	17.500 (%24,7)	8.600 (%11,8)	9.100 (%12,1)
--	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	------------------	------------------

Kaynak: http://www.cbs.gov.il/shnaton51/st13_08.pdf

Sonuç

Kibbutzların geleceğine kuşku ile bakan görüşler yaygındır. Kibbutzlarda tarımın kârlı olmadığı ve genç insanları, cezbetmek için yeterince uygun olmadığı; bir bütün olarak kibbutz endüstrilerinin, kibbutzları ayakta tutabilecek kadar kârlı olmadığı; değişen ekonomik ve sosyal yaşam olgularının, toplumsal ve ekonomik varlık olarak kibbutzları kesinlikle yeniden gözden geçirmeyi gerektirdiği; kibbutzların parçalanma dönemine girdiği; kolektif yaşamın sonunun yakın olduğu; çoğu kibbutzun hızla değişen, teknolojinin zorladığı rekabetçi dünyaya ayak uyduramadığı ve yok olma noktası ile karşı karşıya geldiği ifade edilmektedir. Bireyin, kibbutz içinde kendi kişiliklerini, özelliklerini geliştirmeleri zor olmaktadır. Ayrıca, haberleşmedeki gelişmelerle, özellikle de gelişmiş ülkelerde neler olduğu konusunda İsrail gençliğinin dış-dünyaya ilgisi artmakta; genç kitle, kibbutz dışındaki daha iyi olanakların araştırılmasına yönelmektedir (Fidler, :15; Chandrashekhar, 1996).

İsrail'de, bir yandan üretimi arttırmak ve sanayileşmeyi sağlamak; diğer yandan, yurtdışından göç sorununun daha ağırlaştırdığı istihdam sorununu çözmek için özgün bir yapı olarak karşımıza çıkan kibbutzlar, ekonomik koşulların zorlukları ile sıkıntı içinde bulunmaktadırlar. Geçmişte önemli işlevleri yerine getiren kibbutzların, gelecekte tamamen ortadan kalkmasa bile, ekonomideki görece önem ve ağırlıklarının azalacağı söylenebilir.

Kaynakça

- Galor, Zvi., "Small Scale Industries- Concept and Realizations:The Israeli Case Study-The Creation of Non-agricultural Employment (NAE)", E-326.
- Gerstner, Uzi., "What is a Small Business?", Yayınlanmamış Notlar, İsrail.
- İsrail'in Gerçekleri*, İsrail Enformasyon Merkezi, 1997.
- The Economist Intelligence Unit (EIU) Limited-Global Economics-World Outlook 2000.

World Bank, Trade in Developing Economies, 1997.

World Bank, Trade in Developing Economies, 1998.

World Bank, World Development Report 2000/2001.

Internet Web Kaynakları

- Ashkenazi Kibbutzim:The Continuing Privileges of Robbed-Land Owners, News from Web, Vol xvi, No:4, April 2000, http://www.alternativenews.org/nfw/0400/artcl10_0400.html
- Chandrashekhar, G., Israel's Unique Kibbutz, <http://www.indiaserver.com/businessline/199605/28/BLFP09.html>
- Fidler, Jon., Focus on Israel:Kibbutz What, Why, When, Where, 1999, <http://www.israel-mfa.gov.il/mfa/go.asp?MFAH0gal0>
- Focus on Israel:Kibbutz, 1999, <http://www.israel-mfa.gov.il/mfa/go.asp?MFAH0gal0>
- <http://israeliculture.about.com/culture/israeliculture/msub57.htm>
- <http://israeliculture.about.com/culture/israeliculture/msub58.htm>
- <http://israeliculture.about.com/culture/israeliculture/msub59.htm>
- <http://israeliculture.about.com/culture/israeliculture/msub60.htm>
- <http://www.cbs.gov.il/indicators/indtab2e.shtml>
- http://www.cbs.gov.il/shnaton50/st08-05abcd_e.shtml
- http://www.cbs.gov.il/shnaton51/st13_08.pdf
- Kibbutz in a Market Economy, <http://muse.tau.ac.il/~avigail/kibbutz.html>
- What is a Kibbutz?, <http://www.forum.nu/travel/kibbutz/whatisakib.html>

EK:İsrail'de Başlıca Kibbutzlar

Adı	Kuruluş Yılı	Üretim Faaliyetleri	Üye Sayısı	Toplam Nüfus
Kibbutz Alonim	1935	Başlıca ürünler:Pamuk, mısır, buğday ve hayvan yemi, meyve bahçesi, avokado ve çiçek, çocuk yuvası. Pamuk, mısır, avokado ve (ihracata yönelik olarak) çiçek; Grup safarisi	290	---
Kibbutz Be'eri	1946	Matbaa makinesi; Tarım	1000	---
Kibbutz Beit Hashita		Endüstri; Bazı üyelerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, Amerikan usulü lise programı.	---	---
Kibbutz Bror Hayil	1948	Tarla ürünleri ve sebze, meyve bahçesi seralar, hayvan çiftliği (inek/tavuk); Dondurulmuş gıda fabrikası (Pizza).	---	---
Kibbutz Dorot	1941	Tarla mahsulleri, turuncgiller, hayvan yetiştiriciliği	---	---
Kibbutz Eilat	1962	Sebze, mandıra, hurma, diğer meyveler; Turizm	78	350
Kibbutz Ein Dor	1948	Haberleşme ve elektronik kabloları; Tarla mahsulleri, mandıra çiftlik, tavuk üretimi	430	800
Kibbutz Elifaz	1983	Sebze üretimi; Mandıra; Hurma ve Hintkirazı üretimi	25	65
Kibbutz Erez	1949	Tarla mahsulleri, meyve bahçeleri, turuncgiller, hayvansal tarım, mera ve plastik kaplama fabrikası	---	350
Kibbutz Gaash	1948	Avokado; İnek yetiştiriciliği; Elektrik projektörü, floresan lamba fabrikası	289	528
Kibbutz Gevim	1947	Tarla ürünleri ve sebze, turuncgiller, tavukçuluk, mandıra, çiftlik; Flüt yapımı, ve plastik ambalaj fabrikası	140	---
Kibbutz Givat Brenner	1928	Çocuk yuvası, çimen, pamuk, avokado, buğday, mısır, mandıra; Mobilya ve metal fabrikaları; İnternet servisleri, yemek odası, market, çamaşırhane, klinik, diş hekimi hizmetleri	800	1600
Kibbutz Grofit	1967	Sebze, mandıra, hurma, kümes hayvanları; Plastik üretimi, turizm	98	200
Kibbutz Heftzibah	1922	Tarım, pamuk, yapay havuzda balık üretimi, mandıra ve tavuk; Plastik boru fabrikası; Turistler için kırsal bölge pansiyonu ve balık lokantası	---	---
Kibbutz Ketura*	1973	Sebze ve inek yetiştiriciliği; Hurma üretimi	140	287
Kibbutz Kiryat Anavim	1920	Yalıtım ürünleri fabrikası; Pansiyon; Mandıra, çiftlik	196	---
Kibbutz Lavi	1949	Büyük mandıra, kümes hayvanları, çiftlik, meyve bahçeleri ve birçok tarla mahsulleri	125 Aile	650
Kibbutz Lohamei Hagetaot	1949	Elektrik kondansatörleri; Eti ikame etmek üzere, soya fasulyesi ve sebze üretimi	320	---
Kibbutz Lotan	1983	Tarla mahsulleri, hurma meyve bahçeleri; Mandıra	---	---
Kibbutz Maabarot	1924	Pamuk, meyve bahçeleri, turuncgiller, damızlık balık havuzları ve mandıra; ilaç fabrikaları	750	---
Kibbutz Mashabei Sadeh	1947	Kümes hayvanları çiftlik ve mandıra; Endüstriyel kullanım için, pirinçten yapılmış sübap ve takımları, tarım ve ev için su tesisatı	270	---
Kibbutz Mishmar Hasharon	1933	Turuncgil ve tropik ağaç koruları, buğday, mısır, pamuk, ayçiçeği, ve çeşitli ürünler; Balık ve hindi dahil, damızlık hayvan yetiştiriciliği, tavuk çiftliği	200	400
Kibbutz Neve Harif	1987	Mandıra, kümes hayvanları; Yiyecek temini (catering); Taşocağı	30	100
Kibbutz Nir Am	1949	Tarla mahsulleri, turuncgiller, hayvansal tarım; Çatal-kaşık fabrikası; Halka açık süpermarket.	---	---
Kibbutz Or Haner	1957	Tarla mahsulleri, meyve bahçeleri, turuncgiller, hayvansal tarım, mera; Perçin fabrikası	---	---
Kibbutz Revivim	1943	Plastik ve kalıp fabrikası	300	800
Kibbutz Samar	1976	Hurma, soğan üretimi; Mandıra; Krez; Turizm	70	160
Kibbutz Sasa	1949	Meyve yetiştiriciliği; Kümes hayvanları, mandıra, sığır; Tarla mahsulleri;	260	---

		Çelik yelek fabrikası; Temizlik maddeleri, sprej üretimi		
Kibbutz Sde Boker	1952	Meyve bahçeleri (fıstık, fındık, şeftali, erik ve kayısı); Patates ve buğday tarlaları ve turuncgiller korusu; Kümes hayvanları; Endüstriyel amaçlı kendinden yapışkan paketleme ürünleri	360	---
Kibbutz Sde Eliyahu	1938	Baharat, hurma, üzüm	300	750
Kvutzat Shiller	1927	Pamuk, buğday, turuncgiller (elma,erik, armut, avokado, Hintkirazı) ve muz	---	---
Kibbutz Shoval	1946	Gelişkin tarım, fidanlık, meyve bahçesi; Mandıra ve kümes hayvanları; Giyim fabrikası	430	610
Kibbutz Yahel	---	Hurma, greyfurt, soğan, kavun, karpuz ve biber	65	---
Kibbutz Yotvata	1957	Tarla mahsulleri, hurma; Mandıra ürünleri; Fast food	265	745
Kibbutz Zikim	1949	Tarla mahsulleri, avokado ve Hintkirazı	170	350

*:Ağustos 1999 depreminde İsrail yardım ekibinde iki üyesi yer almıştır.

---:veri elde edilememiştir.

Kaynak: <http://israeliculture.about.com/culture/israeliculture/msub57.htm>;

<http://israeliculture.about.com/culture/israeliculture/msub58.htm>;

<http://israeliculture.about.com/culture/israeliculture/msub59.htm>;

<http://israeliculture.about.com/culture/israeliculture/msub60.htm>.

MUHASEBE MESLEĞİNDE MESLEK AHLAKININ ÖNEMİ VE MESLEĞİN SAYGINLIĞINI AZALTAN ETMENLER

Fehmi YILDIZ*

Özet

Bu araştırmanın amacı, muhasebecilerin kendilerini ve mesleği değerlendirme, muhasebe eğitimi, devletin uygulamaları, müşteri davranışları ve mesleğin saygınlığını azaltan etmenler konusundaki görüşlerinin belirlenmesi ve açıklanmasıdır. Araştırmanın evrenini Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli illerinde Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odalarına kayıtlı bulunan 575 serbest muhasebeci ve serbest muhasebeci mali müşavir oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklerini ise 96 muhasebeci oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan muhasebecilere anket uygulanması sonucu elde edilen veriler analiz edilmiş ve ulaşılan bulgular yorumlanmıştır.

Anahtar sözcükler: Muhasebe Meslek Ahlakı, Muhasebecinin Mesleki Sorumluluğu.

Abstract

The Importance of Professional Ethic in the Accounting Profession and the Factors Decreasing the Respect of the Profession

The aim of this study is to determine and explain the accountants' views regarding themselves and their profession, the education of accounting, the application of the state, the factors decreasing the respect of the profession and the customers' behaviours. The scope of the study includes 575 active members of the Chamber of Free Accountants and Financial Consultants. But, the sample includes 96 accountants. The questionnaire has been given to those accountants and the data received analysed and evaluated.

Key Words: *The Ethic of Accounting Profession, The Professional Responsibility of Accountants.*

* Yrd. Doç. Dr. ; Trakya Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü.

Problem

Muhasebe mesleği, ticaretin gelişmesiyle birlikte tüm uygarlıklarda, geçmişten günümüze önemli rol oynamış bir meslektir. Muhasebe mesleğinin gelişimiyle birlikte, meslek ahlakı kavramı da gelişmiş ülkelerde tartışılmakta olan bir konudur. Yeni bir yüzyıla girdiğimiz günümüzde, muhasebe mesleğine düşen sorumluluklar artmıştır. Muhasebeden bilgi bekleyen taraflar, muhasebe mesleğinin uygulama sonuçlarından etkilenmektedir. Bu durumda, muhasebecilerin, mesleği uygularken sorumluluk duygusu ile davranmaları gerekmektedir.

Meslek, tutulan yol; bir kimsenin geçimini sağlamak için yaptığı sürekli iş; uğraş; çığır, okul, ekol; olarak tanımlanmaktadır (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1988: 1012). Ahlak, bir toplum içinde kişilerin benimsedikleri, uymak zorunda bulundukları davranış biçimleri ve kuralları; belli bir toplumun belli bir döneminde bireysel ve toplumsal davranış kurallarını tespit eden ve inceleyen bilim; iyi nitelikler, güzel huylar; olarak tanımlanmaktadır (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1988: 30). Meslek ahlakı ise, mesleki davranışla ilgili neyin doğru, neyin yanlış, neyin haklı, neyin haksız olduğu hakkında inançlara dayalı ilkeler ve kurallar topluluğudur, biçiminde tanımlanabilir (Lewis, 1995 : 11).

Günümüzde, muhasebe mesleğine düşen sorumluluk artmaktadır. Mesleğin, toplumun ona olan güvenini sağlamlaştırması gerekmektedir. Özellikle muhasebe mesleğinin işlevinin ve etkinliğinin topluma daha iyi anlatılması ve toplumsal ahlak kuralları çerçevesinde mesleğin en iyi ve etkin bir biçimde yürütülmesi gerekmektedir (Mugan, 1999 : 2-3).

Muhasebeci, devlete, topluma, mesleki kuruluşlara, müşterilerine ve kendisine karşı sorumlulukları olan bir meslek sahibidir. Buna göre muhasebeci, kişisel çıkarları ve karşı karşıya kaldığı sorumluluklar arasında optimal bir denge kurmak zorundadır. Bu denge, muhasebeci açısından çetin bir paradoks oluşturur. Çünkü muhasebeci, üstlendiği tüm bu sorumlulukları ve mesleki görevlerini yerine getirirken ahlak kurallarıyla çelişkiye düşebilir, hatta çeşitli problemlerle karşılaşabilir. Meslek mensubunun, ahlak açısından ortaya çıkan bu problemlerini gidermede, mesleğin gerektirdiği meslek ahlakı olgusu önemli rol üstlenir (Tükenmez ve Kutay, 1998 : 443).

Muhasebede meslek ahlakı, müşterilere, halka ve diğer uygulamacılara, yüksek standartlara oturtulmuş ahlaki davranışlarla hizmet edilmesi demektir. Söz konusu bu

hizmette, meslek mensupları, uzmanlıkta yeterli sorumluluğa ulaşmış, güvenilirliğini sağlamış, doğru ve tarafsız olma vasıflarına sahip kişiler olmak zorundadır (Fatt, 1995: 997).

Son yıllarda profesyonel mesleklerde, mesleki faaliyetin yerine getirilmesinde gerekli görülen ahlak kurallarının yazılı biçime dönüştürülerek hukuk kuralları haline getirildiğini ve bu şekilde uygulamaya konulduğunu görmek mümkündür (Pekdemir, 1999: 18). Muhasebe mesleğinde ABD, AT ve IFAC, meslek ahlakı standartlarını oluşturmaya yönelik düzenlemeler yapmışlardır. Bu çalışmaların bir kısmı standart olarak sonuçlandırılmış, bir kısmı ise devam etmektedir. ABD'deki çalışmalarda bazı kriterlere ulaşılmıştır (Akbulut, 1999 : 127).

Yönetim muhasebecilerinin, hizmet ettikleri işletmeye, mesleklerine, kamuya ve kendilerine karşı en yüksek etik davranış standartlarını koruma yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu yükümlülüğün bilincinde olan Yönetim Muhasebecileri Enstitüsü (IMA), yönetim muhasebecileri için aşağıdaki standartları belirlemiştir: Yeterlilik, Gizlilik, Dürüstlük, Tarafsızlık (Tükenmez ve Kutay, 1998 : 443).

Amerika' da muhasebe meslek ahlakı olgusunun ilk ortaya çıkışı, 1996 yılında AICPA tarafından yayınlanan "Muhasebe Mesleğinde Meslek Ahlakı Standartları" ile olmuştur. Bu standartlar, 1988 yılında Enstitü'nün Mesleki Davranış Yasasında (Code of Professional Conduct) yapılan bir değişiklikle yeniden düzenlenmiştir. Sözkonusu olan bu davranış kuralları, olması gereken davranışları içeren genel ilkeler ve meslek ahlakına uygun olmayan davranışları açıklayan özel kurallardan oluşmaktadır. AICPA'nın yayınladığı bu davranış kuralları, serbest muhasebecilikle uğraşan tüm AICPA üyeleri için uyulması zorunlu kurallardır (Tükenmez ve Kutay, 1998 : 444). ABD'de AICPA tarafından yayınlanmış olan genel ilkeler, altı başlık altında toplanmıştır. Bu ilkeler; Sorumluluklar, Kamu Yararı, Dürüstlük, Tarafsız ve Bağımsız Olma, Mesleki Dikkat ve Özeni Gösterme, Hizmetin Kapsamı ve Niteliği olarak sıralanmıştır (AICPA, 1989 : 4291).

Burada belirtilenler ilke düzeyinde olduğu için, bunların uygulamaya dönüştürülmesi aşamasında daha ayrıntılı olarak ele alınması gerekli olmuş, Yasa'nın ikinci bölümü kurallar olarak sınıflandırılmıştır. Mesleki Davranış Yasası'nın ikinci bölümünde, aşağıda sıralanan 11 adet standart yer almıştır: Bağımsızlık, Dürüst ve Tarafsız Olma, Genel Standartlar, Standartlara Uyma, Muhasebe İlkeleri, Müşteriyle İlgili Bilgilerin Gizliliği, Şarta Bağlı Ücret, Uygunsuz Davranışlar, Reklam Yapma ve Hizmet Satışına

Yönelik Diğer Talep Biçimleri, Komisyon ve Danışma Ücretleri, Mesleği İcra Biçimi ve İsim (Uslu, 1997: 12).

Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu IFAC' ın 1992 yılında yayınladığı "Meslek Mensupları İçin Meslek Ahlakı Kuralları" Yönetmeliği, ilk uluslararası düzeyde hazırlanmış kurallar olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. IFAC, bu yönetmeliği en son Ocak 1998 tarihinde yeniden gözden geçirerek yayınlamıştır. Yönetmelik 18 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerden ilk yedi tanesi tüm profesyonel muhasebeciler için geçerli kılınmakta, diğer yedi tanesi serbest çalışan meslek mensupları için öngörülmekte, kalan dört tanesi ise bağımlı çalışan meslek mensuplarına uygulanmaktadır (Pekdemir, 1999: 22).

Birinci grubu oluşturanlar : Dürüst ve Tarafsız Olmak, Ahlakî Çatışmaların Çözülmesi, Mesleki Yeterlilik, Gizlilik, Vergi Uygulamaları; Bölgesel/Ülkesel Teknik Standartların ve Ahlak Kurallarının Önceliği, Meslek Mensubu ile İlgili Gerçeklerin Yayınlanmaması. İkinci grubu oluşturanlar : Bağımsızlık, Mesleki Yeterlilik ve Muhasebeci Olmayanlardan Yararlanmanın Sorumlulukları, Ücret ve Komisyonlar, Kamu Yararına Uygulamalar, Müşterinin Para ve Benzeri Varlıkları, Kamu Yararına Serbest Çalışan Diğer Profesyonel Meslek Mensupları ile İlişkiler, Reklam Yapma ve Müşteriye Yaklaşma Biçimi. Üçüncü grubu oluşturanlar: İşverenlerle Çatışma, Profesyonel Meslektaşların Desteklenmesi, Mesleki Yeterlilik, Raporlama (Pekdemir, 1999: 22).

Avrupa Topluluğu' nda meslek ahlakı ile ilgisi kurulabilecek düzenleme, sadece bağımsız denetim yapacak olan meslek mensuplarını ilgilendiren konuların yer aldığı sekiz numaralı yönergedir. Söz konusu yönergede, bağımsız dış denetim yapacak olan meslek mensuplarının niteliklerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Yönergenin üçüncü bölümünde meslek ahlakı ve bağımsızlık başlığı altında, meslek mensuplarının (bağımsız denetim yapacak olan dış denetçilerin) taşınması gereken nitelikler açıklanmıştır. Buna göre, dış denetçilerin bağımsızlıklarının sağlanması zorunludur. Bu sağlanmadıkça, meslek mensuplarının faaliyette bulunmaması esastır. Ayrıca üye ülkelerde meslek ahlakı ve bağımsızlık konusunda usulsüz işlem yapanların cezaya tabi tutulacağı belirtilmektedir (Akbulut, 1999: 130).

Ülkemizde muhasebe mesleğinin ahlakî standartları, Cumhuriyetimizin kuruluşundan

1950' lere kadar, daha çok kanunlar ve onlarla ilgili tüzük ve yönetmeliklere dayanmıştır. Bu konuda Maliye Bakanlığı'nın ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) için Yüksek Denetleme Kurulu' nun ülkemizde muhasebe ve denetim standartları ile mesleğin ahlak standartlarının geliştirilmesinde önemli katkıları olmuştur. 1937'den sonra uygulanan Türk Ticaret Kanunu'- nun içindeki muhasebe kavramı ve ilkelerinin, kanun içinde düzenlenen ahlakî ölçülerin de bu alandaki katkıları küçümsenemez (Aysan, 1998: 31).

Ülkemizde meslek ve ahlak kurallarıyla ilgili en önemli gelişmeler, 13 Haziran 1989' da uygulanmaya başlanan meslek kanununu izleyen yıllarda ortaya çıkmıştır. Kanunu izleyen bir kaç yıl içinde TÜRMOB'u kuran meslek odaları, kırkiki bin meslek mensubunu aynı meslek ve ahlak kuralları çerçevesinde birleştirmiş bulunmaktadır. İllerde kurulan meslek odaları ile TÜRMOB, meslek mensupları arasında ahlak kurallarının yaygınlaştırılmasını sağlamak üzere, TÜRMOB'un yönetmeliğine uygun "Disiplin Kuralları" düzenini oluşturmuşlardır (Aysan, 1998: 31).

TÜRMOB'un en son 31 Ekim 2000 tarihinde 24216 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan "Disiplin Yönetmeliği", Disiplin Kurallarının işleyişi kararlarının özellikleri ile ilgilidir (TÜRMOB, 2000: 1-53). Bunun dışında, Sermaye Piyasası Kurulu'nun "Bağımsız Denetleme Kuruluşları ve Denetçilerine İlişkin Genel Esaslar" tebliği içinde de meslek ahlakı ile ilgili kurallar vardır.

Ülkemizde meslek ahlakı ile ilgili olarak doğrudan yapılmış bir düzenleme bulunmamaktadır. Meslek ahlakına ilişkin konular SPK'nın tebliğlerinde, 3568 sayılı meslek yasasında, SM, SMMM ve YMM çalışma usul ve esasları hakkında yayınlanan yönetmeliklerde, TÜRMOB'un disiplin yönetmeliğinde dağınık bir şekilde yer almaktadır (Akbulut, 1999: 130).

Amaç

Son yıllarda ülkemizde ve dünyada, yönetici ve iş adamlarına karşı bir güvensizlik gözlenmektedir. Muhasebe uygulamacıları içinde de toplumun güven duygusunu zedeleyen kişiler çıkabilmektedir. Nitekim ülkemizde, son aylarda değişik adlarla yapılan mali operasyonlarda, olaylara muhasebecilerin adları da karıştırılmış bulunmaktadır.

Bu araştırmanın amacı, muhasebe uygulamacılarının kendilerini ve mesleği değerlendirme biçimleri, muhasebe eğitimi, devletin

uygulamaları, müşteri davranışları ve mesleğin saygınlığını azaltan etmenler konusundaki görüşlerinin belirlenmesi ve açıklanmasıdır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma tarama modelindedir. Konu ile ilgili alanyazın tarandıktan sonra, muhasebe uygulamacılarının kendilerini ve mesleği değerlendirme biçimleri, muhasebe eğitimi, devletin uygulamaları, müşteri davranışları ve mesleğin saygınlığını azaltan etmenler konusundaki görüşlerinin saptanması amacıyla, Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli illerinde hala faal olarak bürosu bulunan serbest muhasebeci ve serbest muhasebeci mali müşavirlere anket uygulanmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli illerinde Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odalarına kayıtlı bulunan ve halen faal olarak bürosu bulunan 575 serbest muhasebeci ve serbest muhasebeci mali müşavir oluşturmaktadır. Örneklem, 96 muhasebeci alınmış ve kendilerine anket uygulanmıştır.

Veriler ve Toplanması

Araştırma, 2000 yılının Aralık ayında Edirne, Tekirdağ ve Kırklareli illerinde yapılan anket çalışmasıyla derlenen verilere dayanmaktadır. Araştırma verisi, geliştirilen anketin muhasebecilere uygulanmasıyla toplanmıştır. Anket formlarının dağıtımında, adı geçen illerdeki Odalardan yararlanılmıştır. Anket, iki bölümden oluşmakta olup, birinci bölümde kişisel bilgiler, ikinci bölümde ise kendini ve mesleği değerlendirme, muhasebe eğitimi, devletin uygulamalarını, müşteri davranışlarını ve mesleğin saygınlığını azaltan etmenleri değerlendirme soruları yer almaktadır.

Bulgular ve Yorum

Araştırmada anketle elde edilen veriler; kişisel bilgiler, kendini ve mesleği değerlendirme, muhasebe eğitimi, devletin uygulamalarını, müşteri davranışlarını ve mesleğin saygınlığını azaltan etmenleri değerlendirme başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Kişisel Bilgiler

Araştırmaya katılan 96 muhasebeciden 22'si kadın, 74'ü erkek muhasebecidir. Muhasebecilerin yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde % 42,1'i 42 yaşın üzerinde olup, en genç yaşa sahip (24-29) muhasebeci oranı % 11,6'dır. Muhasebecilerin % 22,1'i 30-35 yaşları, % 24,2'si de 36-41 yaşları arasındadır.

Muhasebecilikte geçen hizmet süresine göre; muhasebecilerin % 22,4'ü 1-5 yıl, % 16'sı 6-10 yıl, % 7,4'ü 11-15 yıl, % 54,2'si 16 yıl ve üzeri hizmete sahiptir. Eğitim düzeylerine göre; muhasebecilerin % 27,4'ü lise ve dengi okul, % 12,6'sı iki yıllık yüksek okul, % 60'ı ise dört yıllık yüksek okul, fakülte ve üzeri eğitime sahiptir. Araştırmaya katılan muhasebecilerin % 54,8'i serbest muhasebecilik, % 45,2'si ise serbest muhasebeci mali müşavirlik ünvanına sahiptir.

Kendini ve Mesleği Değerlendirme

Muhasebecilere toplumda katip olarak bakıldığı görüşüne, muhasebecilerin % 34,4' ü kesinlikle katılmakta, % 36,5' i katılmakta, % 4,2' si kararsız, % 21,9' u katılmamakta, % 3' ü ise kesinlikle katılmamaktadır. Muhasebecilik mesleğinin toplumda geçerli ve saygın bir meslek olduğu görüşüne, muhasebecilerin % 42,7' si kesinlikle katılmakta, % 39,6' sı katılmakta, % 2,1' i kararsız, % 13,5' i katılmamakta ve % 2,1' i ise kesinlikle katılmamaktadır. Muhasebecilik mesleğinde yaratıcılık ve üretkenlik bulunmadığı görüşüne, muhasebecilerin % 16,7' si kesinlikle katılmakta, % 32,3' ü katılmakta, % 6,2' si kararsız, % 32,3' ü katılmamakta ve % 12,5' i ise hiç katılmamaktadır.

Muhasebe Eğitimi Değerlendirme

Ülkemizde muhasebe eğitiminin, hesap planında yer alan hesapların işleyiş biçimi ve temel finansal tablolara etkilerinin incelendiği teknik ayrıntılarla ilgili olup; standartların saptanması ve yorumlanması, finansal tabloların denetimi, işletme dışına yapılan finansal bildirimlerin özellikleri ve bunların genel ekonomik gelişme üzerindeki etkilerine daha az ağırlık verilmekte olduğu, eğitim kurumlarının yetiştirdiği insan gücünün yeterli bilgi ve deneyime sahip olmadığı görüşüne, muhasebecilerin % 20,9'u kesinlikle katılmakta, % 57,1'i katılmakta, % 11' i kararsız, % 9,9'u katılmamakta ve % 1,1'i ise kesinlikle katılmamaktadır. Eğitim kurumlarında muhasebe ahlak kurallarının eğitim programlarında yer almasının, öğrenenin ahlaklı davranışı bir yaşam biçimi olarak içine sindirmesini sağlayacak ve mesleğin yerine getirilmesi sırasında ortaya çıkabilecek kötü niyetli hatalı uygulamaları önleyeceği görüşüne, muhasebecilerin % 48,9'u kesinlikle katılmakta, % 41,5'i katılmakta, % 4,3'ü kararsız, % 2,1'i katılmamakta ve % 3,2'si ise kesinlikle katılmamaktadır.

Devletin Uygulamalarını Değerlendirme

Devletin bürokratik ve yönetim erkinin, serbest piyasa koşullarının gerisinde kaldığı ve engel çıkarır durumda bulunduğu görüşüne, muhasebecilerin % 41,7'si kesinlikle katılmakta,

% 43,8'i katılmakta, % 8,3'ü kararsız ve % 6,2'si ise katılmamaktadır. Yasalardaki sürekli değişikliklerin meslek mensuplarının iş yoğunluğunu arttırdığı, bu durumun da hatalı işlem yapılmasına neden olduğu görüşüne, muhasebecilerin % 57,3'ü kesinlikle katılmakta, % 37,5'i katılmakta, % 4,2'si katılmamakta ve % 1'i ise kesinlikle katılmamaktadır.

Müşteri Davranışlarını Değerlendirme

Müşteri ve işverenlerin, muhasebeciler üzerinde yaptırım gücünün çok fazla olduğu görüşüne, muhasebecilerin %18,8'i kesinlikle katılmakta, %35,4'ü katılmakta, %7,3'ü kararsız, %34,4'ü katılmamakta ve %4,1'i ise kesinlikle katılmamaktadır. Müşterilerin, muhasebecinin görüşünü etkilemek için baskı yaptığı, bunun sonucunda da muhasebecilerin, müşterilerinin gereksinmelerine kılıf hazırlayan kişiler durumuna düştüğü görüşüne, muhasebecilerin %14,6'sı kesinlikle katılmakta, %31,3'ü katılmakta, %2,1'i kararsız, %38,5'i katılmamakta ve %13,5'i ise kesinlikle katılmamaktadır.

Mesleğin Saygınlığını Azaltan Etmenleri Değerlendirme

Mesleğin yasal statüye kavuştuğu yıldan sonraki geçiş döneminde, mesleği sürdürmekte olan meslek mensuplarına özel koşulları taşıyıp taşımadıklarına bakılmaksızın mesleki ünvan verilmesinin ve yetki tanınmasının, mesleğin saygınlığını olumsuz etkilediği görüşüne, muhasebecilerin %36,6'sı kesinlikle katılmakta, %37,6'sı katılmakta, %6,5'i kararsız, %12,9'u katılmamakta ve %6,4'ü ise kesinlikle katılmamaktadır. Muhasebecilerin, arkadaşlık ve dostluk içerisinde oldukları müşterilerinin yasalara aykırı uygulamaları karşısında sessiz kalmalarının, mesleğin saygınlığını olumsuz etkilediği görüşüne, muhasebecilerin %23,2'si kesinlikle katılmakta, %52,6'sı katılmakta, %6,3'ü kararsız, %15,8'i katılmamakta ve %2,1'i ise kesinlikle katılmamaktadır. Muhasebecinin, müşterisine karşı iş başarıma ve başarılı görünme düşüncesiyle, yasalara karşı müşterisinin çıkarını koruma eğilimine girmesinin, mesleğin saygınlığını olumsuz etkilediği görüşüne, muhasebecilerin %18,9'u kesinlikle katılmakta, %50,6'sı katılmakta, %2,1'i kararsız, %24,2'si katılmamakta ve %4,2'si ise kesinlikle katılmamaktadır.

Muhasebecinin, mevcut vergi ve ekonomik koşulların müşterileri üzerinde yarattığı olumsuz mali etkiler karşısında, müşterileri tarafından yapılan yasal ve ahlaki olmayan uygulamaları haklı görmesinin ve yardımcı olmasının, mesleğin saygınlığını azalttığı

görüşüne, muhasebecilerin %27,7'si kesinlikle katılmakta, %42,6'sı katılmakta, %6,4'ü kararsız, %20,2'si katılmamakta ve %3,1'i ise kesinlikle katılmamaktadır. Muhasebecinin, müşterisinin kendisi ile olan sözleşmesini yenilemeyeceği, dolayısıyla bir gelir kaybına uğrayacağı endişesiyle, müşterisinin kamu çıkarına ters düşen uygulamaları karşısında sessiz kalmasının, mesleğin saygınlığını azalttığı görüşüne, muhasebecilerin %30,1'i kesinlikle katılmakta, %38,7'si katılmakta, %4,3'ü kararsız, %21,5'i katılmamakta ve %5,4'ü ise kesinlikle katılmamaktadır.

Mesleği uygulayabilmek için, muhasebeciye müşterileri tarafından tanınan zamanın yetersiz olmasının, hatalı işlem yapılmasına neden olduğu, bu durumun da mesleğin saygınlığını olumsuz etkilediği görüşüne, muhasebecilerin %17'si kesinlikle katılmakta, %44,7'si katılmakta, %6,4'ü kararsız, %22,3'ü katılmamakta ve %9,6'sı kesinlikle katılmamaktadır. Bu bazı meslek mensuplarının gerçekleştirdiği kişisel suistimallerin, mesleğin saygınlığını azalttığı görüşüne, muhasebecilerin %44,7'si kesinlikle katılmakta, %43,6'sı katılmakta, %3,2'si kararsız, %5,3'ü katılmamakta ve %3,2'si ise kesinlikle katılmamaktadır.

Sonuç

Bu araştırmada elde edilen bulgulara göre, muhasebecilerin büyük çoğunluğu, meslek mensuplarına toplumda katip olarak bakıldığı görüşünü taşımakta, diğer yandan yine büyük bir çoğunluğu, mesleğin toplumda geçerli ve saygın bir meslek olduğuna inanmaktadır. Muhasebecilik mesleğinde yaratıcılık ve üretkenlik bulunmadığı görüşüne katılanlar ve katılmayanların oranı birbirine yakın değerdedir. Muhasebecilerin büyük çoğunluğu, eğitim kurumlarının yetiştirdiği insan gücünün yeterli bilgi ve deneyimine sahip olmadığı görüşünü; yine büyük bir çoğunluğu eğitim kurumlarında muhasebe ahlak kurallarının eğitim programlarında yer alması gerektiği görüşünü taşımaktadır. Devletin bürokratik ve yönetim erkinin engel çıkarır durumda bulunduğu ve yasalardaki sürekli değişikliklerin iş yoğunluğunu arttırdığı görüşüne muhasebecilerin büyük çoğunluğu katılmaktadır. Müşterilerin muhasebeciler üzerinde yatırım gücünün fazla olduğu görüşüne ve muhasebecilerin, müşterilerinin baskısı sonucu müşterilerinin gereksinimlerine kılıf hazırlayan kişiler durumuna düştüğü görüşüne katılan ve katılmayanların oranı birbirine yakın değerdedir. Muhasebe mesleğinin saygınlığı azaltan etmenlere de muhasebecilerin büyük çoğunluğu katılmaktadır.

Ülkemizde muhasebe mesleğinde ahlaki davranış biçimleriyle ilgili kuralların saptanması görevi TÜRMOB'a düşmektedir. TÜRMOB, mesleğin yasal statüye kavuştuktan sonraki yıllardaki uygulama sonuçlarını da değerlendirerek muhasebe mesleği ahlak yasasını oluşturmaktadır. Diğer yandan muhasebe ahlak kuralları eğitim programlarında yer almalıdır. Bu kuralların öğretilebileceği en uygun öğretim yöntemi saptanmalıdır. Halen faaliyette bulunan meslek mensuplarına da kurs ve seminerlerle muhasebe ahlak kuralları öğretilmelidir.

Kaynakça

- AICPA.(1989). *Professional Standards*, Volume: 2. s. 12.
- Akbulut, Y.(1999). "Meslek Ahlakı Kriterleri ve Muhasebe Mesleği Üzerine Bir Araştırma". *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, ss.125-143.
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.(1988). *Türkçe Sözlük 1*, A-J, Yeni Baskı, Ankara.
- _____ (1988). *Türkçe Sözlük 2*, K-Z, Yeni Baskı, Ankara.
- Aysan, M. (1998). "Türkiye'de Muhasebe Meslek Ahlakı ile İlgili Gelişmeler ve Gereksinimler". *Muhasebe Öğretim Üyeleri Bilim ve Dayanışma Vakfı Bülteni*, Sayı:11, ss. 27-35.
- Fatt, J.P.T.(1995). "Ethics and the Accountants". *Journal of Business Ethics*, Volume:14, s. 997.
- Lewis, P.A. (1995). *Management Challenges in the 21st Century*, St. Poul-West Publishing, Minneapolis.
- Mugan, C.Ş. (1999). "Ahlak, Toplumsal ve Kişisel Değerler: Muhasebe Mesleği ve Eğitimi Üzerine Etkileri". *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, Cilt:1, Sayı:2, ss.1-18.
- Pekdemir, R. (1999). "Türkiye'de Muhasebe Mesleği ve Meslek Ahlakı". *Muhasebe ve Finansman Öğretim Üyeleri Bilim ve Araştırma Derneği (MUFAD) Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı:4, s.18-26.
- Tükenmez, M., Kutay, N. (1998). "Muhasebe Eğitiminde Meslek Ahlakının Yeri ve Önemi". *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., Manisa, Sayı:4, ss:441-452.
- TÜRMOB. (2000). *Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Disiplin Yönetmeliği*, Türomob Yayınları – 145, Ankara.
- Uslu, S. (1997). "Muhasebe Mesleği, Meslek Ahlakı ve Moral Değerler". *Türkiye III. Muhasebe Denetimi Sempozyumu*, 30 Nisan – 4 Mayıs 1997, Alanya.

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİNDE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNİN ROLÜ

Agah Sinan ÜNSAR*

Özet

İşletmeler Toplam Kalite Yönetimi ile başarılı olmak istiyorlarsa insana ve İnsan Kaynakları Yönetimi fonksiyonlarına önem vermek zorundadırlar. Dış müşterilerin tatmini iç müşterilerin tatminine bağlıdır. Ürün kalitesini arttırmak verimliliğin ve çalışma yaşamının niteliğinin yükseltilmesine dayalıdır. Toplam Kalite Yönetiminin sadece mekanik değil, sosyal boyutlarda olabileceği unutulmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Toplam Kalite Yönetimi, İnsan Kaynakları Yönetimi, Verimlilik.

Abstract

The Role Of The Human Resource Management In The Total Quality Management

If commercial firms want to be successful in Total Quality Management, they have to give importance to human and functions of Human Resources Management. The satisfaction of outside customers depends on that of inside customers. Increasing the quality of products is due to rising qualities of productivity and work life. It should not be forgotten that there is Total Quality Management in mechanical dimensions and also in social dimensions.

Key Words: Total Quality Management, Human Resource Management, Productivity

* Öğ.Gör.; T.Ü.İİBF İşletme Bölümü

Giriş

Toplam Kalite Yönetimi'nin (TKY) temelinde insan düşüncesine saygı ve güvenin olduğu, sürekli bir gelişme ve değişim anlayışı yatmaktadır. Bu bağlamda, üretimin ve hizmetin her noktasındaki çalışanı bu felsefeye hazırlamak öncelikle çalışanlara yatırım yapmak gerekmektedir. Bu amaçla örgütler bir örgüt kültürü oluşturmali ve çalışanlarına bu kültürü benimsetmelidir. Ayrıca buna uygun politikalar, stratejiler ve hedefler geliştirmelidirler.

Bugün ülkemiz ve diğer ülkeler insan kaynaklarını ve insan kaynakları yönetimini (İKY) yeni bir vizyonla ele almaktadırlar. Çünkü, çağımızda rekabet avantajının insan kaynaklarında olduğu anlaşılmaktadır. O nedenle örgütler çalışanlarına ve onları yönetenlere yatırım yapmalıdırlar.

İnsanın ve kalitenin ön plana çıktığı günümüz örgütlerinde, bu iki olgu birbirleriyle yakından ilişkili hale gelmişlerdir. İnsan Kaynakları Yönetimi ile Toplam Kalite Yönetiminin entegrasyonunu başaran işletmeler yoğun rekabetin sürdüğü günümüzde ayakta kalma gücünü bulacaklardır.

Günümüzde mükemmelliği vurgulanan TKY'ni şu şekilde tanımlayabiliriz: *"örgüt fonksiyonları ve sonuçlar yerine, süreçler üzerinde odaklanan, tüm çalışanların niteliklerinin artırılması ile yönetim kararlarının sağlıklı bilgi ve veri toplanması analizine dayandıran, tüm maddi ve manevi olmayan (beşeri) örgüt kaynaklarını bir bütünlük içinde ele alan bir yaklaşımdır"*.

TKY korkunç bir rekabetin olduğu günümüzde işletmenin uzun zaman hayatta kalmasını sağlayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımın en temel unsurları Fiegenbaum ve İshikawa gibi çeşitli kalite yöneticileri tarafından aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Özevren, 1997: 5).

- Kalite odaklı olmak
- Müşteri odaklı olmak
- Süreç odaklı olmak
- Kalite maliyetlerini hesaplamak
- Deming döngüsünü bir yönetim modeli olarak kullanma
- Gerçekler ve istatistiklerle kullanarak karar vermek
- Devamlı gelişme (Kaizen)
- Hedeflerle yönetim (Hoshin Kanri)

- Günlük yönetime (Nichio Kanri) ağırlık vermek

- Katılımcı yönetim ve grup çalışması
- Her girdi ve kaynağın kontrolü
- İç müşteri kavramı
- Önlemeye dönük yaklaşım

Bu çalışmalarla işletme devamlı kendini geliştirerek daha iyi rekabet edebileceği bir konuma gelecektir. Rekabet edebilir bir duruma gelebilmek için işletme esnek ve çevre şartlarına hemen cevap verebilecek bir durumda olmalıdır. Bunun için işletmenin çeşitli faaliyetlerde bulunması gerekir. Tüm bu faaliyetleri TKY şemsiyesi altında toplayabiliriz. Bunlar ise:

- Stratejik yönetim
- Kalite teknikleri
- Kalite sistemi
- Kalite planlaması
- Tam zamanında üretim
- Kıyaslama
- Hedeflerle yönetim
- Günlük yönetim

İnsan Kaynakları Yönetimi, çeşitli etkenler sonucu ortaya çıkan, alışılmış personel yönetiminin kapsadığından farklı kavramları içeren bir olgudur. İ.K.Y. işletmelerdeki çalışanların, işletmeye katkılarını en üst düzeye çıkaracak şekilde geliştirilip, işletmeyle bütünleştirilmesini esas almaktadır. İşletmelerin çevrelerinde ve içlerinde meydana gelen bu değişiklikler, çalışanların yönetimi ile ilgili sorunlarda personel yönetimi kavramlarının yetersiz kalması ve İ.K.Y. adı altında yeni bir dizi kavramların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Baysal, 1993: 64).

İnsan Kaynakları deyimi günümüzde örgütlerin hedeflerine varmak amacıyla kullanmak zorunda oldukları kaynaklardan biri olan insanı ifade eder. İnsan Kaynakları terimi bir örgütte, en üst yöneticiden en alt kademedeki nitelsiz işgörenlere kadar tüm çalışanları kapsar. Günümüzde bir işletmenin, diğer maddi kaynakları ne kadar sağlam olursa olsun, insan kaynakları yeterli etkinliğe sahip değilse başarı olasılığı düşük olacaktır. Tatminsiz, başarı güdüsü düşük bir işgücü ile verimlilik ve iş kalitesi hedeflerine ulaşmak kolay değildir. Bu açıdan

baktığımızda insan kaynakları yönetiminin iki temel amacı olduğunu söyleyebiliriz.

1. Verimliliği arttırmak
2. İş yaşamının niteliğini yükseltmek

İ.K.Y. herhangi bir örgütsel ve çevresel ortamda insan kaynaklarının örgüte, bireye ve çevreye yararlı olacak şekilde, yasalara da uyularak, etken yönetilmesini sağlayan işlev ve çalışmaların tümü olarak tanımlayabiliriz.

Günümüzde İ.K.Y.'nin önemi şu sorunlar nedeniyle her zamankinden çok artmıştır (Kaynak, Adal, Ataay, Uyargil, Sadullah, Acar, Özçelik, Dündar, Uluhan, 1998: 16-19):

İşgücüyle ilgili maliyetler: Her tür ekonomik etkinliğin temelinde, ne türlü teknoloji kullanılırsa kullanılsın, emek yatar. Günümüzde ile teknoloji kullanımı ve otomasyon nedeniyle işgücü ihtiyacının azaldığını söylemek mümkündür. Ancak işgücü ihtiyacının nicel olarak azalması bu ihtiyacın daha yüksek nitelikteki bir işgücü ile karşılanmasını gerektirecektir. Başka bir anlatımla az sayıda ancak yüksek nitelikli ve pahalı bir işgücü ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Emek yoğun teknolojilerde de devletin işverene getirdiği sosyal yükümlülükler işgücü maliyetlerini sürekli olarak yükseltmektedir. Bu gelişmeler işgücüne ödenen ücret ve diğer ödemelerin yükselmesine neden olacaktır. Bu da toplam üretim maliyeti içinde işgücü maliyetlerinin payının önemli boyutlara ulaşması demektir.

Verimlilik: İşgücü saatine isabet eden üretim miktarı olarak tanımlanan işgücü verimliliğinin yükseltilmesi, özellikle giderek artan işgücü maliyetleri yüzünden, hayati bir önem kazanmıştır. Tatmin düzeyi, başarı güdüsü düşük bir işgücünün verimli olamayacağı açıktır.

Değişimler: Değişimler; toplumsal kültürel, yasal, eğitimsel ve teknolojik alanlarda yaşamı etkilemektedir. Dolayısıyla insan kaynakları yönetimi ve uygulamalarının da bu değişimlerden etkilenmemesi mümkün değildir. Geçmişteki azla yetinen, otoriteyi sorgusuz kabul eden çalışanların yerine daha bilgili, azla yetinmeyen, gerektiğinde sorgulayan, beklentileri ve ihtiyaçları farklı, kendine zaman ayırmayı da önemli bulan yeni kuşak bir işgücü gelmektedir. Yine günümüzde kadınlar da giderek artan oranlarda işgücünde temsil edilmektedir.

İşgücündeki Olumsuzluk Belirtileri: Değişimler, işgörenin işiyle olan ilişkisini de etkilemektedir. İşgücü devri, devamsızlık gibi göstergelerdeki olumsuzluklar motivasyon yetersizliğinden, verimliliğe aykırı tutum ve davranışlardan kaynaklanmaktadır. İşlerin

sıkıcılığı, yabancılaşma, tatminsizlik gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılan bu tutum ve davranışların köksel nedenlerini araştırmak ve çözüm getirmek günümüzde İ.K.Y. çalışmalarının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Çağın getirdiği yoğun rekabet ortamında ayakta kalmak gerçekten zordur, ama imkansız da değildir. İ.K.Y., enformasyon teknolojisinin ve küreselleşmenin istediği insan tipinin yetiştirilmesi ve geliştirilmesi gibi gelecekte istihdamın sürdürülebilmesi açısından hayati önem taşıyan bir işlevi üstlenmiş bulunuyor. Bu haliyle en küçüğünden en büyüğüne kadar tüm işletmelerin vazgeçemeyeceği bir çağdaş işletmecilik yöntemi niteliğindedir (Atasayar, 1998:2)

Toplam Kalite Yönetimi ve İnsan Kaynakları Yönetiminin İlişkilendirilmesi

Toplam kalite yönetiminin ilkelerini insan kaynakları yönetimi açısından şu şekilde yorumlanabilir

Müşteri Mutluluğunun Sağlanması: İş müşteri kavramı organizasyon içinde bulunan departmanlarda çalışan elemanları kapsar. Organizasyonda dış müşterilerin, ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik alınan kararları gerçekleştirirken, departmanlar arası çalışanların birbirlerine yeterli ve etkileyici servis sunmalarına göre birbirlerinin müşterisi olurlar. Bu durumu şu örnekle açıklayabiliriz: Personel müdüründen şirkete eleman alınması istendiğinde, Line Manager devreye girerek bunu uygun, aranan özellikte, bir adaya iletebilir. İşte bu durumda personel müdürü line manager'in müşterisidir. Çünkü line manager personel müdürüne servis sunar. Fakat personel müdürü özelliklere uyan elemanla direkt bağlantıya girer ve elemanı line manager'e paslarsa bu konumda line manager müşteri konumundadır. Bu bahsedilenler "kim müşteridir?" sorusuna getirilen önemli bir ayırımdır

Katılımcılık: Bir performans artırma stratejisi olarak tanımlanabilecek T.K.Y. başarılı bir şekilde uygulandığında kuruluşlarda; iç ve dış müşterilerin tatmini, Pazar payı, maliyetler, verimlilik, çalışanların tatmini, birimlerarası işbirliği vb. konularda iyileştirmeler sağlayacaktır. Bu iyileştirme hedeflerine ulaşılabilmesi için kuruluşun tüm üyelerinin, sorumluluğu üst yönetime ait olan kalite yönetimine katılımlarının sağlanması gerekmektedir.

Geniş katılımlı kalite yönetimi olarak da ifade edebileceğimiz T.K.Y.; "bir kuruluşta üretilen mal ve hizmetlerin, işletme süreçlerinin ve personelin sürekli iyileştirilmesi ve geliştirilmesi yolu ile en düşük toplam amliyet

düzeyinde, önceden belirlenmiş olan müşteri ihtiyaç ve beklentilerinin, tüm çalışanların kendilerinden beklenen yükümlükleri yerine getirmeleri ile tatmin edilerek (karşılanarak) işletme performansının iyileştirilmesi stratejisi” şeklinde tanımlanmaktadır (Peşkircioğlu, 1994:35).

Bir kuruluştaki T.K.Y. stratejisini geliştirilebilmesi ve bu stratejinin hayata geçirilmesi kültürel bir dönüşüm gerektirir. Bu dönüşümün en fazla hissedilebileceği alan ise, çalışanların işlerine ve kuruluşa karşı tavır, tutum ve davranışları olacaktır.

Katılımcılığı desteklenen ve güçlendirilen personele sahip kuruluşlarda yetki devretmeye hazır ve istekli yönetim, bunun için motive olmuş nitelikli istekli ve yeterli sayıda personele sahip olacaktır. Bunun için sırası ile yapılması gerekenler şunlardır:

Etkili bir haberleşme ve iletişim sistemi kurularak tüm çalışanlara işleri ve kuruluşla ilgili gerekli bilgiler zamanında, doğru ve hızlı bir şekilde sağlanmalıdır.

İşletme organizasyonunun her kademesinde yaygın ve sürekli eğitim ve geliştirme programları uygulanmalıdır.

Yeterli bilgi ve eğitim ile donatılıp etkili bir iletişim ve haberleşme sistemi kurulduktan sonra çalışanlardan işleri ile ilgili karar alma mekanizmalarına katılmaları teşvik edilmelidir.

Performansa dayalı ödüllendirme, organizasyonun bütününde katılımcılığın güçlendirilerek iş başarımlarının artırılmasında kullanılabilecek akılcı ve adil bir çözümdür.

Sürekli İyileştirme (Kaizen): Sürekli iyileştirme; belirli bir zaman diliminde müşteri memnuniyetinin artırılması ve rekabet güçlerinin etkilenmesi amacıyla süreçlere yönelik, çalışan, süreç, zaman ve teknolojiye yavaş yavaş fakat çok sayıda hızlı bir gelişme sağlamayı ve maliyetlerde bir düşmeyi ifade eden bir kavramdır. Sürekli iyileştirme, sonuçlardan ziyade, süreçlere yöneliktir. Çünkü eğer sonuçlar iyileştirilmek isteniyorsa, bu sonuçları ortaya çıkaran süreçler iyileştirilmelidir.

Sürekli iyileştirme çalışan boyutunda insanın kaynak olarak görülmesini, işletmenin dışında da bu kaynaklara yönelinmesini eğitim, yetiştirme, geliştirmeye önem verip, uygulamaya girişmesini; ekip oluşturmayı ve çalışanları yalnızca performansları sonucunda ortaya koydukları sonuçlar nedeniyle değil, gelişme sürecindeki katkıları nedeniyle de ödüllendiren bir sistemdir. Süreç boyutunda ise; süreçlerin

korunmasını, düzeltici önlemlerin alınmasını ve süreçlerin iyileştirilmesini; zaman boyutunda pazardaki değişmelere, gelişmelere hızla cevap verebilme, hızla yenilik yapma, ürün çeşitliliği vb. maliyetleri düşürerek geliştirme ve böylece faaliyetlerin daha kısa sürede yapılmasını hedeflemektir. Teknoloji boyutunda sürekli iyileştirme; maliyetleri düzeltme, teknolojileri birbirine dönüştürme, basitleştirme vb. uygulamalar ile gerçekleştirilmektedir (Akin, Erol, Çetin, 1998: 34).

Verimlilik Artışı: Verimlilik kısaca, elde edilen çıktının üretime giren, girdi veya girdilere matematiksel oranıdır. Verimliliğin artırılabilmesi ve geliştirilebilmesi, büyük ölçüde bunu sağlayacak uygun ortamın oluşturulmasına bağlıdır. Ayrıca modern yönetim teknikleri uygulayarak verimliliği ve performansı arttırmaya çalışmak bu yöntemlerin hangi ortamda ve hangi koşullarda uygulandığı ile de yakından ilişkilidir.

İşletmeler amaçlarına çalışanları sayesinde ulaşırlar. Dolayısıyla örgütün verimi üzerinde en güçlü etkiye sahip olanlar da yine çalışanlardır. Çalışanların yetenekleri ve motivasyonları, eğitim düzeyleri kadar önemlidir. Modern İ.K.Y.’nin başlıca dayanağı araştırmalardır. Bu araştırmalar, bireylerin toplum içinde nasıl işlev gördükleriyle ilgilidir. “İnsanlar neden böyle davranıyor?” sorusuna cevap bulmak için İ.K.Y.’nin teorisine ve uygulamasına çok görevler düşmektedir. İş yapanların ihtiyaç ve amaçları ile ilgilenmek, insan kaynakları yöneticisine çalışanları güdüleyecek politika ve çeşitli programlar geliştirmekte yararlı görüş açıları kazandırabilecektir. Bunun sonucunda örgütün veriminin yükselmesi beklenebilir.

Toplam Kalitede İnsan Kaynaklarının Rolü

İnsan unsuru örgütler için önemli bir yere sahiptir. Toplam kaliteyi uygulamak isteyen örgütlerin müşteri odaklı oldukları kadar çalışan odaklı olması da gerekmektedir. Dolayısıyla İ.K.Y.’de, insan unsuru ile beraber düşünüldüğünden toplam kalite çalışmalarında baş rolü oynamalıdır. Nitekim Beko Elektronik “en önemli sermayemiz insandır” sloganından hareketle çalışanların yeteneklerinden, gücünden ve yaratıcılığında azami kaynak sağlamak; aynı zamanda çalışanların verimliliklerini arttırmak, işbirliği ve dayanışma üzerine bir ortam yaratmak ilkesini benimsemiştir. Bunun sonucunda da firma 1998 yılı Avrupa Kalite Büyük Ödülü ile 1998 yılı TÜSİAD-Kalder Kalite Büyük Ödülünün sahibi olmuştur (Değirmenci., 1998: 97).

Örgütler toplam kalite politikalarını hazırlarken mutalaka insan kaynakları birimi ile koordineli çalışmalı ve birlikte bu politikaları

belirlemelidirler. Çünkü, bir örgütte ürünün kalitesini geliştirecek olanlar o örgütün çalışanlarıdır. Toplam kalite gelişimi sağlanırken; eğitim, iletişim, performans yönetimi programlarının planlanması ve yapılandırılmasında kullanılan mevcut davranışlar, tavırlar, yeterlilik araştırmaları ve analizleri üzerine temel politikalar oluşturulması gereklidir. Örneğin; Beko Elektronikte Politika ve stratejilerin oluşturulmasında toplam kalite yaklaşımına uygun ve kapsamlı bilginin temel alınması esastır. Bu konuda, müşteri ve tedarikçilerden, çalışanlardan, hissedarlardan, toplum ve diğer kuruluşlardan bilgiler alınmakta ayrıca iç performans göstergeleri, rakiplerin ve sınıfında en iyilerin göstergeleri, sosyal, çevresel ve yasal konular, ekonomik ve demografik göstergeler, yeni teknolojiler takip edilmektedir (Değirmenci., 1998: 82).

Toplam kalite bir örgütün yönetim şeklinde önemli stratejik değişimler oluşması anlamına gelmektedir. Bu değişimler büyük bir olasılıkla örgüt yapısında, yönetim şeklinde ve başlıca süreçler üzerinde meydana gelmektedir. İ.K.Y.'nin, değişim sürecinin tam merkezinde olabilmesi için, toplam kalitenin insan kaynakları süreçlerine uygulanmasının etkilerine ve mevcut sistem ve prosedürlerin toplam kalite programlarını destekleyecek şekilde nasıl etkin hale getirilebilecekleri konularına stratejik düzeyde katkıda bulunması gerekir. Ayrıca genel anlamda örgüt içerisinde ve özel anlamda insan kaynakları sistemleri ve prosedürleri dahilinde herhangi bir değişimin gerçekleştirilebilmesi için, mevcut engellerin aşılmış olması gerekmektedir. Toplam kalitenin içerisinde İ.K.Y. her yönüyle çok önemli ve stratejik planlar ve politikalar isteyen bir süreç gerektirir (Ersen, 1997:55-56).

Üst Yönetimin Toplam Kalite Açısından İnsan Kaynakları Yönetiminden Beklentileri

Toplam kalite ile İ.K.Y.'ni iki ayrı yönetim tarzı olarak görmemiz imkansız hale gelmektedir. Çünkü üretilen her mal veya hizmetin içinde örgütte çalışanların katkısı bulunmaktadır. İ.K.Y.'nin, toplam kaliteyi tamamlayıcı bir unsur olduğu düşünülmektedir. Bu durumda üst yönetimin İ.K.Y.'nden beklentileri vardır. Bu beklentiler şunlardır (Ersen, 1997:59).

- Örgüt kültürü yaratmak
- Çalışanları kalite konusunda bilgilendirmek
- İnsan kaynakları sistemlerini kurmak
- Ortak amaç birliği ve uyumunu meydana getirmek

- Açık iletişimi sağlamak
- Çalışanların eğitim faaliyetlerini koordine etmek
- İş ahlaki işe ilgili temel prensipleri koymak

Toplam Kalite İçinde İnsan Kaynakları Yönetiminin Amaçları

Toplam kalite uygulamaları sırasında İ.K.Y.'nin hataları ve zayıf yönleri sıfırlayarak ortadan kaldırmaya yönelik bir takım amaçları vardır. İ.K.Y. şunları sıfırlamayı amaçlar (Ersen, 1997:59)

- Maddi hataları sıfırlamayı
- İnsan hatalarını sıfırlamayı
- Kayıp ve israf edilen zamanı sıfırlamayı
- Müşteri şikayetlerini sıfırlamayı
- İstenemeyen insan davranışlarını sıfırlamayı
- Zarar ve ziyanı sıfırlamayı
- Sağlıklı olmayan çalışma koşullarını sıfırlamayı amaçlamaktadır.

Sonuç

İşletmeler hızla değişen ve gelişen bir dinamik çevrede yaşarlar. Dış çevrede meydana gelen bu değişikliklere işletmenin uyum sağlaması işletmelerin yaşama ve gelişme gücünü yakından etkilemektedir. İşletmelerin büyüklüğü, faaliyet gösterdiği sektörler ve bu sektörlerin özellikleri incelendiğinde ortaya çıkan yönetim faaliyetleri büyük önem kazanmaktadır.

İnsanlar sosyal ve ekonomik çevreler içinde yaşarlar, mutlu olurlar ve üretirler. Üretimde çevre ve pazar şartları en önemli faktörlerdir. İşletmelerin diğer rakipleriyle başarılı bir şekilde rekabet edebilmesi için nitelikli insan, kaliteli ve nitelikli üretime çok büyük ihtiyacının olduğu kaçınılmazdır. Çeşitli sistemleri kurmak, örgüt kültürünün değişimini ve üst düzey yöneticilerin konuya inanmasını sağlayarak insan kaynakları yönetimini stratejilerinin neler olacağını belirleyerek, toplam kalite gibi ileri bir yönetim tekniğini uygulamada başarılı olabiliriz.

Başarılı bir örgütün, başarısının sırrı çalışanlarına değer vermesi, saygı göstermesi ve önce insan ilkesini ön planda tutan bir yapıya sahip olmasıdır. Üst yönetim insan kaynağının işletme içinde verimli ve başarılı olmasını istiyorsa çalışanlarına destek sağlamalıdır. Toplam kaliteye geçişte insan kaynakları yönetimi oldukça önemlidir ve bu konuya yardımcı olmaktadır.

İşletmeler toplam kalite yönetimi uygulamak istiyorlarsa insana ve insan kaynakları yönetimine önem vermeleri gerekmektedir. Çünkü bilgi çağına girildiği ve müşterilerin kaliteli ürünler beklediği günümüz işletmelerinde, çalışanların örgüt içindeki önemi ve sorumluluğu artmıştır. Bu nedenle işletmeler öncelikle nitelikli çalışan, sonra kaliteli üretim anlayışını çok iyi benimsemeli ve buna göre önlemlerini almalıdırlar.

Toplam kalite yönetiminin kalıcı ve sürekli gelişmesi için mutlaka üst yönetimin inancı ve desteği ile merkezden başlayıp, üretim veya hizmet elemanına ulaşması ve bu şekilde tüm örgüte toplam kalite kültürün aktarılması gerekir. Personel seçimine büyük özen gösterilmesi gerekir. Eldeki insan kaynaklarından yetersiz olanların eğitilmesi çok önemlidir.

Toplam kalite uygulamalarına geçişin, mutlaka bu kültürü işletmeye kabullendirerek başladığını unutmamalıyız.

Toplam kalitenin yalnızca mekanik değil, sosyal boyularının da olabileceği unutulmamalıdır.

Nitelikli çalışanların, nitelikli işgücü ve kaliteli ürünü yaratacağı unutulmamalıdır.

Toplam kalitede lider ve taşıdığı misyon çok önemlidir.

Kaynakça

- Akın, Besim, Erol, Vedat, Çetin, Canan.(1998). *Toplam Kalite Yönetimi ve ISO 9000*, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Atasayar, Kubilay. (1998). "İnsan Kaynakları Yönetimi yada İnsanın Yeniden Keşfi", *İşveren Dergisi*, Cilt:36, Sayı:8, Mayıs. s.2
- Baysal, Ayşe Can. (1993). *Çalışma Yaşamında İnsan*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Değirmenci, Nilüfer. (1998). "Toplam Kalite Yönetimi Yaklaşımının İletişim Boyutu ve Uygulamadan Bir Örnek", Yüksek Lisans Tezi,
- Ersen, Haldun. (1997). *Toplam Kalite ve İnsan Kaynakları Yönetimi İlişkisi*, İstanbul: Alfa Dağıtım.
- Kaynak Tuğray, Adal, Zeki ve diğerleri. (1998). *İnsan Kaynakları Yönetimi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını.
- Özevren, Mina. (1997). *Toplam Kalite Yönetimi*, İstanbul: Alfa Dağıtım.

Peşkircioğlu, Nurettin. (1995). "Toplam Kalite Yönetimi ve Katılımcılık", *Verimlilik Dergisi* (özel sayı), ss.35

İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİNDE GÖRÜLEN İSTENMEYEN DAVRANIŞLAR VE ÖĞRETMENLERİN ÖNLEMELİK İÇİN İZLEDİĞİ YAKLAŞIMLAR*

Birol YİĞİT**

Özet

Öğretmen etkililiğine ilişkin yapılan araştırmalar, öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin, öğretimin başarısını belirlemede birincil öneme sahip olduğunu göstermektedir. Sınıf düzeninin sağlanabilmesi için sınıf içerisinde görülen istenmeyen davranışların tanımlanması ve sıklığının saptanması önemlidir. Araştırma Türkiye’de ilköğretim okullarında, öğrencilerde sık olarak görülen istenmeyen davranışların neler olduğunu ve öğretmenlerin önlemek için, hangi yaklaşımları kullandığını, ortaya çıkarmak amacıyla yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğrenci davranışları, sınıf disiplini, öğretmen yaklaşımları

Abstract

Misbehavior of Elementary Students and Teachers’ Approaches to Prevent Them

Studies regarding teacher’s efficacy have shown that teacher’s classroom management skills are the most important factors to determine the success of teaching. It is necessary to define the discipline problems existing in the classroom and to determine how often it occurs in order to have a well-organized classroom.

This study has been carried out to find out the types of the discipline problems in Turkish primary schools and the types of approaches to prevent those of problems.

Key Words: Student’s behaviours, classroom discipline, teacher’s approaches.

* Araştırma, Trakya Üniversitesi Araştırma Fonu (TÜAF) Tarafından Desteklenmiştir

** Yrd.Doç.Dr.; Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

Toplumsal ve ekonomik değişmelerin, insan davranışı üzerinde önemli etkileri olduğu bilinmektedir. Bu değişimlere koşut olarak öğretmen ve öğrenci davranışlarının da geçmişe oranla değişmesi kaçınılmaz olmaktadır. Dünyada kayda değer bir geçmişi olmakla birlikte, özellikle ülkemizde son yıllarda gelişmeye ve üzerinde araştırmalar yapılmaya başlanan "sınıf yönetimi" alanı sınıf içerisinde öğrenci davranışını yönlendirebilmek için yeni araştırmalara gereksinim duymaktadır. Sosyal bilimlere gerek içeriği gerekse yapısı bakımından soyut kavram ve tanımları daha fazla barındırmaktadır. Kavramların netleştirilmesi ve var olanın ortaya konulması bu nedenle daha da önemli olmaktadır.

Sınıf ortamı, öğrencinin yaşamında aile ortamından sonra gelen ikinci önemli ilişkiler sistemidir. Öğrenciler; paylaşmayı, yardımlaşmayı, düzen ve disiplini, itaat etmeyi, gerektiğinde haklarını savunmayı kısaca toplumsal yaşamın temelini oluşturan birçok davranışı bu ortamda öğrenirler.

Toplu yaşamın sürdürülmesi düzenli olmaktan, düzenli olmanın yolu ise davranışları belli kurallara bağlamaktan geçmektedir. Sınıf kuralları, öğrencinin davranışlarına yön vermek amacıyla, önceden belirlenmiş ilkelerden oluşur. Sınıfın kendisine özgü, karmaşık yapısı ile ilişkilerin biçimi sınıf içerisinde çeşitli kuralları koymayı ve uygulamayı kaçınılmaz kılmaktadır (Saritaş: 2000). Öğretmenlerin öğrenme ve öğretme etkinliklerindeki başarıları sınıf yönetimi ve disiplinindeki başarıları ile koşuttur. Yapılan araştırmalar, özellikle yeni öğretmenlerin başarısızlıklarının en önemli nedeninin sınıf yönetiminde yetersiz olmalarından kaynaklandığını göstermektedir (Tucker:1984).

Öğrenme ve öğretme etkinliklerinin yapılandırılmasında, sınıf ortamında etkili bir şekilde uygulanmasında ve başarılı ürünler elde edilmesinde önemli bir role sahip öğretmenlerin bu rollerini etkin bir şekilde sergilemesine katkıda bulunan pek çok etmen vardır. Öğretmenin mezun olduğu okul, bilişsel yeterlikleri, dünya görüşü ve sınıf ortamındaki genel tutumu bu rollerin başlıcalarıdır (Pehlivan: 1995). İstenmeyen davranışların neler olduğunun sağlıklı bir şekilde tanımlanması, bu davranışların değiştirilmesi açısından belirleyici bir öneme sahip olmakla birlikte bu tür davranışların sınırlarının çizilmesi de oldukça zordur.

Çünkü davranışların istenen ya da istenmeyen nitelikte olmasını belirleyen etmenler; içinde bulunulan duruma, koşullara, mekana v.b birçok değişkene bağlıdır. Ayrıca istenmeyen davranışlar, öğrencilerin yaş, cinsiyet ve bir dizi psikolojik özellikler açısından da farklılık gösterir (Aydın, 1998). Öğretim aracılığı ile, davranış kazandırma işlevini üstlenen öğretmenlerin toplumsal bütünlüğün ve sürekliliğin sağlanması açısından ortak

değerlere sahip olması, öğrenci davranışlarına ortak yada benzer tepkiler göstermesi öğrencilerin kişilik gelişimleri açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu durumda konuya iki boyutlu yaklaşım zorunlu olmaktadır. Bunlardan birincisi, öğrenci davranışlarının niteliği, ikincisi ise öğretmenlerin yaklaşımlarıdır.

Öğretmenlerin etkili davranış yönetimi için, demokratik bir sınıf ortamının yaratması gerekmektedir. Öğretmenin tutumunun olumsuz olması durumunda ise öğretmene karşı geliştirilen olumsuz duyguların zamanla, derslere ve okula karşı geliştirilmesi de kaçınılmaz olmaktadır. Bu nedenle öğretmenlerin çok sert yada gevşek disiplin anlayışından uzak, özgürlük ve otoriteye dayalı yapıcı bir disiplin anlayışına sahip olması beklenmektedir. (Sünbül: 1997). Başarılı bir öğretim için, öğretmenin sınıf yönetimi biçimi önemli bir faktördür (Büyükkaragöz, 1994; Başar, 1997; Gordon, 1997; Celep, 2000).

Asli görevi öğretim olan öğretmenin, öğretimden daha fazla disiplin sorunu ile uğraşması önemli bir sorundur. Sorunu gidermek için kullanılacak yöntemler zaman kaybına neden olabileceği gibi, öğrenciyi kaybetmemize de neden olabilir. Sınıfta öğrenme etkinliklerinde düzeni koruma ihtiyacı duyan öğretmenlerin sınıf yönetimindeki rolü çok önemlidir.

Araştırmamızın Amacı

Ülkemizde ilköğretim düzeyinde;

- Öğrencilerde en sık görülen, istenmeyen davranışlar nelerdir?
- Öğretmenler bu davranışları önlemek için hangi tutum ve yöntemleri izlemektedir? sorularını yanıtlamaktır.

Araştırma Yöntemi

Araştırmanın temel verileri, anket yöntemi ile toplanmıştır. Bu amaçla hazırlanan anket. Öğretmen davranışları ile kullandıkları yaklaşımların Türkiye'deki bölgeler arasında farklılıklar gösterebileceği sayıltısından hareketle ve daha güvenilir sonuçlar elde etmek amacıyla değişik bölgelerde uygulanmıştır. Edirne'de 450, Manisa'da 250, Adıyaman'da 150 ve Mardin'de 150 olmak üzere toplam 1000 öğretmene anket ulaştırılmıştır. Anketin uygulanmasında Edirne'de İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerden, Manisa ilinde Rehberlik Araştırma Merkezi ve İlköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerden, Mardin ve Adıyaman illerinde ise İlköğretim müfettişlerinden yararlanılmıştır. Toplam 120 anketin geri dönüşü sağlanamamış ya da değerlendirme dışı bırakılmıştır. Değerlendirilmeye alınan ve anket uygulanan öğretmenlerin 513'ü erkek 387'si ise bayan öğretmendir. Ölçeğin geçerlik ve güvenirlik çalışması

istatistiksel (SPSS) programı ile yapılmış. Anket sonuçları ile elde edilen veriler frekans ve yüzde hesapları ile değerlendirilmiş, verileri daha anlaşılır hale getirmek için istenmeyen davranışların görülme oranları tablolarla gösterilmiştir.

Araştırmanın Önemi

Araştırma ile elde edilen veriler, öğrencilerimizin sınıf ortamında hangi davranışları daha sık gösterdiği, bu davranışları önlemek için öğretmenlerimizin sınıf disiplini açısından hangi yöntemlere daha fazla başvurduğunu ortaya koyacaktır. Araştırma mevcut durumun saptanmasına yöneliktir. Bu nedenle öğretmenlerin kullandığı yöntem ve yaklaşımlar doğru ya da yanlış olarak tartışılmamıştır. İzlenen yöntemlerin yaygınlığı ve doğru yada yanlış olarak değerlendirilmesi ise, bundan sonra yapılacak araştırmalara ışık tutacak niteliktedir. Öğretmen yetiştirme çabalarımızın doğru bir şekilde yönlendirilebilmesi için bu tür araştırmalarla elde edilecek verilere gereksinimimiz vardır.

Öğrencilerde Görülen İstenmeyen Davranışların Açılımı

Açıklama, neden sonuç ilişkisini betimlemedir. Kişilerin davranışlarının nedenlerine ilişkin bilimsel olduğu belirtilen açıklamaların tümü betimseldir (Özyürek: 2001). Bu nedenle bireylerin davranışlarını tam olarak açıklamak olanaklı olmadığı için yaygın betimlemelerin kullanılması doğaldır. Öğrencilerde görülen ve öğretmen tarafından istenmeyen davranışlar olarak nitelendirilebilecek davranışlar, bireysel davranışlar, öğrencinin arkadaşları ile ilişkisi ve öğrencinin öğretmeni ile ilişkisi adı altında üç başlıkta incelenebilir. Aşağıdaki açıklamalarda bu davranışlardan ne anlaşıldığı açıklanmıştır.

A-Bireysel Davranışlar

1-Derse Hazırlıksız Gelmek: Öğretimin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi açısından, öğretmenlerin en fazla üzerinde durduğu ve dikkat ettiği davranışlardan birisidir. Sınıf içi etkinliklere ayrılan zamanın çok kısıtlı olduğu düşünülürse, öğretmenin sınıfta aktaracağı konuya öğrencinin önceden hazırlanarak girmesinin önemi ortaya çıkar. Derse hazırlıklı olarak gelmek iki boyutta düşünülebilir. Birincisi, öğrencinin zihnen hazırlıklı olması, ikincisi ise fiziki (ders kitabı, defteri, kullanılacak materyal) açıdan öğrenmeye hazır olmasıdır.

2-Dersle İlgilenmemek: Öğrencinin, derste aktarılan konuyu tam olarak algılaması, onun zihinsel ve bedensel olarak dikkatini öğretmene ve derse yoğunlaştırması ile olanaklıdır. Öğrencinin derste ders dışı konularla ilgilenmesi ya da dersle ilgileniyor görünüp, dikkatini başka konulara yoğunlaştırması verimini büyük oranda düşürür.

3-Derste Söz Almadan Konuşmak:

Öğrenme süreci, düzen ve disiplini gerektirir. Sınıfta düzenin sağlanamadığı durumlarda, sağlıklı bir öğrenmeden söz edilemez. Sınıfta düzeni ve dersin akışını bozan en önemli davranışlardan birisi, öğrencinin kurallara uymadan konuşmaya başlaması, öğretmenin söz hakkı vermeden konuşma aralarına girmesi ve konuşan başka öğrencilerin sözünü kesmesi olarak betimlenebilir.

4-Derste Başka Derslere Çalışmak:

Ödevlerini zamanında yapmayan, sınavlarına çalışması gereken zamanlarda çalışmayan ya da o andaki ders ve konu ilgisini çekmediği için sıkılan öğrencilerin başvurduğu bir davranış şeklidir. Bu tür davranış bazen öğretmenden gizlenerek bazen de açık bir şekilde yapılmaktadır.

5-Derse Geç Gelmek: Eğitim ve öğretim etkinliklerinin belli bir düzen gerektirmesi nedeniyle, derslerin, ders aralarının yemek ve dinlenme aralarının zaman ve süreleri önceden belirlenir ve öğrencilere duyurulur. Ancak bazı öğrencilerin bu zamanlamaya dikkat etmedikleri görülmektedir. Zamana dikkat etmeme davranışının önlenmediği durumlarda bu davranış alışkanlık haline geldiği görülmektedir.

6-Gerçek Olmayan Konuşmalar: Başkalarını aldatmak amacıyla bilerek söylenen gerçek dışı konuşmaları "yalan" olarak isimlendiririz. Eğitim ve öğretim etkinlikleri içinde zaman zaman öğrencilerin; öğretmenlerine, arkadaşlarına, ailelerine ya da diğer kişilere yalan söylediği görülür. "Okula gitmek için evden çıkıp, bütün gününü okul dışı mekanlarda geçirip, bugün okulda çok yoruldum" demesi gibi.

7-Başarısızlıkları İçin Sürekli Mazeret İleri Sürmek: Başarısız olduğunu kabullenemeyen ya da gerek öğretmen gerekse arkadaşlarına karşı küçük düşmek istemeyen öğrencilerin başarısızlıkları için sürekli birtakım nedenler ileri sürmesidir. Öğrencinin bu davranışı bir tür savunma mekanizması olarak görülebilir. Öğrenci kendince mantıklı bazı mazeretler öne sürerek başarısızlığını haklı gösterme eğilimindedir.

8-Sınıfta Gereksiz Konuşmak: Bazı öğrencilerin zaman zaman derslerde gereksiz konuşmalarına rastlanır. Bu konuşmaların çoğunlukla dersle ilgisi yoktur ve öğretmenden söz hakkı istenilmeden yapılmaktadır. Sınıfta gereksiz konuşmalar yapan öğrencilerin kendilerince birtakım amaçları vardır. Öğretmenin ve arkadaşlarının ilgisini çekmek, öğretmen otoritesine karşı gelmek, arkadaşlarınca takdir edilmek bu tür davranışlardan bazılarıdır.

9- Nezaket Kurallarına Uymamak: Toplumun düzeni için her bireyin uymakla yükümlü olduğu nezaket kuralları vardır. Bu kurallar yazısız ancak her bireyden beklenen davranışlardır. Uyulmadığı durumlarda toplum dışına itilme, saygı görmeme, değer verilmeme gibi sosyal yaptırımları vardır. Eğitim sisteminde de bu kurallara uyulması

her öğrenciden beklenir. Arkadaşlarıyla selamlaşmayan, onlara saygı göstermeyen, argo konuşan öğrenciyi kimse onaylamaz.

10- Sıraları yazıp çizmek: Öğrencilerin okulda dikkat etmeleri gereken konulardan biri de okuldaki eşyalara kullanırken dikkat etmek ve onlara zarar vermemektir. Oysa özellikle ilköğretimin ikinci kademesinde ve lisede okuyan öğrencilerin sıraları yazıp-çizdikleri, zarar verdikleri bilinmektedir. Bu eylemin altında yatan nedenlerden bazıları; otoriteye karşı gelme, kopya çekme, karşı cinse olan ilgisini belli etme şeklinde olabilmektedir.

11- Argo konuşmak: Günümüzde kitle iletişim araçlarının yaygınlığı ve yaşanan çevrenin özelliğine paralel olarak hemen her yaşta görülen argo konuşmalar, hiçbir yaşta hoş karşılanmaz bu durum özellikle dil gelişiminin yoğun olarak yaşandığı ilköğretim çağındaki çocuklarda önemli bir sorun oluşturur.

12- Kişisel temizliğine dikkat etmemek: Çocuğun kişisel temizlik anlayışı, özellikle yaşamının ilk yıllarında ailesinden aldığı eğitimle şekillenir. Temiz olmayan ortamlar çocukların, toplu yaşanan yerlerde salgın ve bulaşıcı hastalıklara, yakalanma riskini arttırdığı için son derece tehlikelidir. İlerleyen yıllarda da aynı sorunlar devam etmekle birlikte; gruptan dışlanma, değer verilmeme, arkadaşlarınca sevilme, sosyal faaliyetlere alınmama gibi sonuçları da doğuracağından sağlık sorunlarının yanında ruhsal sorunlara da neden olabilmektedir.

13- Kılık kıyafetine özen göstermemek: Kılık kıyafet ve giyim tarzı bir taraftan ekonomik koşullara, diğer taraftan çocuğun ailesinin düzen anlayışına bağlı olmakla birlikte, burada asıl önemli olan öğrencinin temiz ve tertipli giyinip giyinmediğidir.

14- Okul Dışı İstenmeyen Alışkanlıkları Sınıfa Yansıtmak: Aile, çevre ve okul üçgeni içerisinde davranış kazanan öğrencinin, formal denetim dışında kalan yaşadığı çevrede biçimsel olarak istenmeyen davranışlar kazanması kaçınılmazdır. Bu tür davranışların okula taşınması ve okul ortamında da sürdürülme isteği öğrencilerde görülen davranışlar arasında sayılabilir.

B-Arkadaşları İle İlişkiler

1- Arkadaşlarının Başarısını Kıskanmak: Kıskançlık insanın temel duygularından birisidir. Çocukta kıskançlık duygusunun ortaya çıkmasının temel nedeni, birşeyin bütünüyle kendisinin olmasını istemesi ve üstünlük duygusudur. Üstünlük ve kıskançlık duyguları özellikle kendisini kanıtlamaya çalışan çocuk ve gençlerde yaygın bir biçimde görülmektedir.

2- Arkadaşlarını Öğretmenine Şikayet Etmek: Özellikle, ilköğretim birinci kademe

öğrencileri arasında yaygın olarak görülen davranışlardan olduğu bilinmektedir. Öğrencinin arkadaşlarını sürekli şikayet etmesindeki temel neden, kendisine yöneltilen herhangi bir hareketin kişiliğine bir saldırı olarak algılaması ve bu saldırı karşısında çaresizlik duygusuna kapılarak öğretmenine sığınmasıdır. Diğer taraftan öğretmenin dikkatini çekmek ve gözüne girmek ya da diğer öğrencileri öğretmenin gözünde küçük düşürmek amacıyla bu tür davranışa başvuran öğrenciler vardır.

3- Arkadaşlarına İsim Takmak: Öğretim sürecinin hemen her kademesinde rastlanan bir davranıştır. Genellikle bir öğrencinin belirgin bir özelliğinden hareket ederek, o kişiye ismi ile hitap etmek yerine yakıştırılan bir lakapla seslenmek isim takanları eğlendirirken, genellikle lakap takılan kişileri incitmektedir.

4- Arkadaşlarını Küçük Görmek: Bazı öğrenciler kendilerinde olan ancak diğer arkadaşlarında olmayan özellikleri fark ettiklerinde, arkadaşlarını küçümseyici bir tavır içerisine girebilmektedir. Varlıklı bir öğrencinin daha az varlıklı, başarılı bir öğrencinin başarısız olanı küçük görmesi bu davranış grubundadır.

5- Derste Diğer Arkadaşlarını Rahatsız Etmek: Özellikle, ilköğretim çağındaki çocukların, çağlarının özellikleri nedeniyle dikkat sürelerinin çok az olduğu ve dikkatlerinin çabuk dağıldığı bilinmektedir. Derste dikkati dağılan çocukların genellikle ilk yaptığı davranış; çevresinde bulunan diğer arkadaşlarının da dikkatini dağıtmaktır. Bu eğilimdeki öğrenciler, çevresindeki arkadaşları derse katılmak isteseler bile, çeşitli davranışlarla onları engellemektedirler.

6- Aşırı Derecede El Şakası Yapmak: Yaşın verdiği dinamizm ve canlılık, öğrencileri bu enerjilerini boşaltma yoluna itmektir. El şakası yapmak belli bir düzeye kadar normal karşılanmakla birlikte, şakanın şekilde tehlikeli boyutlarda yapılması genellikle çok olumsuz ve beklenmeyen sonuçlara yol açabilmektedir.

7-Başkalarının Eşyalarını İzinsiz Almak: Öğrencilerin kendisinin olmayan bir eşyayı, sahibinden izinsiz olarak alma davranışdır. Okullarda üzerinde önemle durulması gereken bir davranıştır. Bu davranışın altında birçok neden vardır.

8-Arkadaşları İle Sağlıklı İletişim Kuramamak: Çocuğun çevresindeki kişilerle ilişkisi hem sınırlı hem de bozursa, iletişim sorunları yaşadığı söylenebilir. Bu tip çocuklar çevrede olup bitenlere ilgisiz ve umursamaz davranır. Tepkileri önceden kestirilemez. Konuşmalarından oyunlarına, davranışlarından alışkanlıklarına kadar her alanda yabancılık göze çarpar.

C-Öğretmenle İlişkiler

1-Verilen Görevi Yapmamak: Öğretmenin sınıf içi etkinliklerle ilgili verdiği görevlerin öğrenci tarafından yerine getirilmemesidir. Bu olumsuz davranışın öğrenciden veya öğretmenden kaynaklanan birçok nedeni olabilir.

2-Verilen Ev Ödevini Yapmamak: Öğretmenin sınıf içi etkinliklerinin dışında, öğrencinin okul dışı zamanlarında yerine getirmesini istediği alıştırma ve hazırlık türündeki görevlerdir. Ev ödevi öğretimin bir parçası olup, yerine getirilmemesi öğrencinin başarısız olmasına neden olabileceği gibi, öğretmenin öğrenciye olan sevgi ve saygısını azaltacaktır.

3- Öğretmenine Karşı Gelmek: Bazı öğrenciler özellikle de başarısız oldukları ya da olumsuz duygular geliştirdikleri derslerin öğretmenlerine karşı olumsuz gizli duygular geliştirebilirler. Geliştirilen ve bastırılan bu duygular bazı zamanlarda açık davranışlar haline gelebilmektedir.

4-Öğretmenin Ailesine Şikayet Etmek: Öğrenciler, herhangi bir yönünü beğenmedikleri öğretmenlerini, ailelerine şikayet ederek kendi haklılıklarını kanıtlamak ve ileride karşılaşabilecekleri zor durumlardan kurtulmak için zemin hazırlamaya çalışır. Öğrencilerin zaman zaman da öğretmenlerinin olumsuz yanlarını diğer öğretmenlere anlatmak suretiyle, öğretmeni kötülemek, küçük düşürmek ve statüsünü sarsmak gibi girişimlerde bulundukları görülmektedir.

5-Sınıfta Oturma Biçimine Dikkat Etmemek: Özellikle ilköğretimin ilk yıllarında öğrenciler belli bir düzene alışık olmadıkları için, oturma biçimlerine dikkat etmezler. Ancak ilk yıllarda bu tür oturma biçiminde art niyet aranmaz. Ancak ilerleyen yıllarda, sıranın üzerine ayaklarını uzatan, sıra ve masaya yatan, sıra yerine duvara yaslanan öğrencinin, öğretmene seni dinlemiyorum, dersin ve anlattıkların benim için önemli değil, beni burada zorla tutuyorsun mesajı verdiği genel olarak algılanan bir davranış biçimidir.

6-Öğretmeni İle Sağlıklı İletişim Kuramamak: Bazı öğrencilerin, öğretmeni ile aralarında hiçbir olumsuz koşul olmamasına rağmen, öğretmenleri ile sağlıklı bir iletişim kuramadıkları görülür. Bu öğrenciler öğretmenlerine yaklaşamayan, özel zamanlarını onlarla paylaşamayan, kişisel yada eğitsel sorunları için yardım istemeyen öğrencilerdir. İletişimin sağlıklı olmaması öğrenciyi sınıf içi veya dışı etkinliklerde başarısızlığa götüren en önemli etkenlerden birisidir.

BULGULAR VE YORUM

Üç bölümden (Bireysel davranışlar, arkadaşları ile ilişkiler ve öğretmenleri ile ilişkiler) oluşan ankete verilen yanıtların değerlendirilmesi sonucunda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

A-Bireysel Davranışlar

Bireysel davranışlar kapsamında incelenen öğrenci davranışlarına ilişkin bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

TABLO1: Öğrencilerde görülen istenmeyen bireysel davranışlar ve oranları

İSTENMEYEN DAVRANIŞLAR (Bireysel Davranışlar)	DAVRANIŞLARIN GÖRÜLME ORANLARI									
	Çok az		Az		Orta		Sık		Çok sık	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Derse hazırlıksız gelmek	18	2	63	7	126	14	234	26	459	51
Derslerle ilgilenmemek	99	11	207	23	333	37	189	21	72	8
Derste söz almadan konuşmak	-	-	18	2	27	3	135	15	720	80
Derste başka derslere çalışmak	819	91	63	7	18	2	-	-	-	-
Derse geç gelmek	666	74	135	15	81	9	18	2	-	-
Gerçek olmayan konuşma	630	70	180	20	63	7	27	3	-	-
Başarısızlık için sürekli mazeret	162	18	198	22	180	20	189	21	171	19
Sınıfta gereksiz konuşma	81	9	54	6	369	41	333	37	63	7
Nezakat kurallarına uymama	153	17	207	23	171	19	189	21	180	20
Sıraları yazıp çizme	216	24	54	6	477	53	117	13	36	4
Argo konuşma	153	17	252	28	288	32	126	14	81	9
Kişisel temizliğine dikkat etmeme	99	11	153	17	342	38	207	23	99	11
Kılık kıyafetine dikkat etmeme	234	26	153	17	270	30	126	14	117	13
Okul dışı ist. dav. sınıfta yansıma	126	14	252	28	387	43	99	11	36	4

Bireysel davranışlar kapsamında incelenen öğrenci davranışları arasında, derste söz almadan konuşmak ve derse hazırlıksız gelmek öğretmenlerin sık ve çok sık rastladıkları davranışlar arasında bulunmuştur. Bu davranışları sırasıyla nezaket kurallarına uymama ve başarısızlıkları için sürekli mazeret ileri sürme davranışları izlemektedir. (Tablo 1) Bireysel davranışlar arasında en az rastlanan davranışlar ise sırasıyla, derste başka derslere çalışmak, derse geç gelmek ve gerçek olmayan konuşma şeklinde belirlenmiştir. İstenmeyen

davranışların önlenmesine ilişkin olarak, öğretmenlerin izlediği yaklaşımlar ise davranışın türüne göre değişmekle birlikte, sınıfın geneline uyarıcı konuşma yapmak, Öğrenci ile bireysel görüşme yapmak ve öğrenciyi sözlü olarak uyarmak bu yaklaşımların başında gelmektedir. (Tablo 2) Bazı davranışların(sıraları yazıp çizme, argo konuşma, derste söz almadan konuşma, okul dışı istenmeyen davranışları sınıfa yansıtma) önlenmesi açısından fiziksel cezaya başvurduğunu belirten öğretmenlerin olması da dikkat çekici bulunmuştur.

Tablo 2: Bireysel Davranışlar Açısından Öğrencilerde Görülen İstenmeyen Davranışları Öğretmenlerin Önlemek İçin İzledikleri Yaklaşımlar

İSTENMEYEN DAVRANIŞLAR (Bireysel Davranışlar)	Öğrenciyi Sözlü olarak uyarmak		Öğrenci ile sınıf dışında bireysel görüşme yapmak		Okul yönetimine bildirip yardım istemek		Ailesi ile ilişki kurup yardım istemek		Notla cezalandırmak		Rehber öğretmene başvurmak		Sınıftan çıkarmak		Öğrenciyi fiziksel ceza vermek		Görmezden gelmek		Sınıfın geneline uyarıcı konuşma yapmak	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	F	%	F	%
Derse hazırlıksız gelmek	513	57	36	4	-	-	63	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	288	32
Derslerle ilgilenmemek	648	72	117	13	-	-	27	3	-	-	36	4	-	-	-	-	-	-	72	8
Derste söz almadan konuşmak	630	70	108	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	36	4	45	5	81	9
Derste başka derslere çalışma	684	76	45	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	171	19
Derse geç gelmek	45	5	18	2	-	-	756	84	-	-	-	-	-	-	18	2	-	-	63	7
Gerçek olmayan konuşma	117	13	387	45	-	-	306	37	-	-	27	3	-	-	-	-	18	2	45	5
Başarısızlık için sürekli mazeret	81	9	198	22	-	-	540	60	-	-	27	3	-	-	-	-	9	1	45	5
Sınıfta gereksiz konuşma	648	72	-	-	-	-	45	5	-	-	-	-	36	4	36	4	54	6	81	9
Nezaket kuralı uymama	378	42	117	13	-	-	-	-	-	-	-	-	27	3	-	-	72	8	306	34
Sıraları yazıp çizme	108	12	-	-	63	7	414	46	-	-	45	5	-	-	63	7	-	-	207	23
Argo konuşma	207	23	126	14	81	9	297	-	-	-	54	6	-	-	36	4	27	3	369	41
Kişisel temizliğe dikkat etmeme	189	21	144	16	9	1	423	33	-	-	36	4	-	-	-	-	81	9	144	16
Kılık kıyafetine dikkat etmeme	153	17	126	14	36	4	216	47	-	-	-	-	-	-	-	-	45	5	117	13
Okul dışı ist. dav.sınıfa yansıtma	171	19	162	18	-	-	-	24	54	6	63	7	-	-	27	3	-	-	207	23

B-Arkadaşları İle İlişkiler

Tablo 3: Arkadaş İlişkileri Açısından Öğrencilerde Görülen İstenmeyen Davranışlar

İSTENMEYEN DAVRANIŞLAR (Arkadaş ilişkileri)	DAVRANIŞLARIN GÖRÜLME ORANLARI									
	Çok az		Az		Orta		Sık		Çok sık	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Arkadaş başarısını kıskanma	54	6	189	21	603	67	54	6	-	-
Arkadaşlarını öğretmene şikayet etme	-	-	18	2	54	6	126	14	702	78
Arkadaşlarına isim takma	54	6	99	11	324	36	387	43	36	4
Arkadaşlarını küçük görme	612	68	153	17	99	11	36	4	-	-
Derste diğer arkadaş rahatsız etme	54	6	81	9	99	11	513	57	153	17
Aşırı derecede el şakası yapma	126	14	234	26	387	43	126	14	27	3
Başkalarının eşyasını izinsiz alma	801	89	72	8	27	3	-	-	-	-
Ark. İle sağlıklı iletişim kuramama	216	24	342	38	261	29	81	9	-	-

Öğrencilerde, arkadaşları ile ilişkileri açısından en sık görülen davranış, öğrencilerin kendi arkadaşlarını öğretmene şikayet etmesi olarak belirlenmiştir. Bu davranışa özellikle ilköğretim okullarının ilk sınıflarında daha sık rastlandığı söylenebilir. En az rastlanan davranış ise başkalarının

eşyasını izinsiz alma olarak belirlenmiştir. Tablonun geneli incelendiğinde, öğrencilerin arkadaşları ile ilişkilerinin birkaç davranış hariç genel olarak iyi olduğu sonucu çıkmaktadır. Sorun yaratan davranışların ikincil sırasında ise derste diğer arkadaşlarını rahatsız etme ve arkadaşlarına isim takma davranışları göze çarpmaktadır.

İSTENMEYEN DAVRANIŞLAR (Arkadaş ilişkileri)	Öğrenciyi Sözlü olarak uyarmak		Öğrenciyi sınıf dışında bireysel görüşme		Yönetimine bildirip yardım		Ailesi ile ilişki kurup yardım istemek		Notla cezalandırma		Rehber öğretmene başvurmak		Sınıftan çıkarmak		Öğrenciye fiziksel ceza vermek		Görmezden gelmek		Sınıma geneline uyarıcı konuşma	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Arkadaş başarısını kıskanma	45	5	297	33	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	36	4	522	58
Arkadaşlarını öğretmene şikayet etme	243	27	234	26	-	-	27	3	-	-	36	3	-	-	-	-	36	4	324	36
Arkadaşlarına isim takma	27	3	9	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	774	86	90	10
Arkadaşlarını küçük görme	36	4	36	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	828	92
Derste diğer arkadaşlarını rahatsız etme	576	64	144	16	-	-	-	-	-	-	-	-	45	5	27	3	36	4	72	8
Aşırı derecede el şakası yapma	468	52	126	14	27	3	-	-	-	-	45	5	-	-	-	-	18	2	216	24
Başkalarının eşyasını izinsiz alma	81	9	549	61	-	-	171	19	-	-	36	4	-	-	-	-	27	3	36	4
Arkadaşları ile sağlıklı iletişim kuramama	-	-	243	-	-	-	27	-	-	-	162	-	-	-	-	-	63	-	405	-

C-Öğretmenle İlişkiler

Tablo5: Öğretmenle İlişkiler Açısından Öğrencilerde Görülen İstenmeyen Davranışlar

İSTENMEYEN DAVRANIŞLAR (Öğretmenle ilişkiler)	DAVRANIŞLARIN GÖRÜLME ORANLARI									
	Çok az		Az		Orta		Sık		Çok sık	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Verilen görevi yapmamak	171	19	153	17	414	46	126	14	36	4
Verilen ev ödevini yapmamak	117	13	162	18	189	21	342	38	90	10
Öğretmene karşı gelmek	603	67	171	19	63	7	36	4	27	3
Öğrt, ailesine şikayet etmek	783	87	81	9	36	4	-	-	-	-
Sınıfta oturma biç. dik. Etmemek	144	16	108	12	324	36	252	28	72	8
Öğrt ile sağlık iletişim kuramama	216	24	243	27	126	14	207	23	108	12

Öğrencilerin öğretmenleri ile ilişkileri incelendiğinde, “öğretmen ile sağlıklı iletişim kuramama” dışında öğrencilerle fazla sorun yaşadığı söylenemez. Özellikle öğrencilerin, öğretmenlerini ailelerine şikayet ettiğini düşünen öğretmen sayısı çok azdır. Buna karşılık öğrencilerin verilen görevi yapmadığını ve sınıfta oturma biçimine dikkat etmediğini düşünen

öğrenmen sayısı da hiç de azımsanmayacak sayıdadır.

Öğretmene karşı gelme davranışına öğrenciler arasında sık rastlanmamakla birlikte, öğretmenlerin bu tür davranışla karşılaştığında fiziksel cezaya başvurusu ya da öğrenciyi sınıf dışına çıkarması dikkat çeken bulgular arasında değerlendirilmiştir.

Tablo: 6 Öğretmenle İlişkiler Açısından Öğrencilerde Görülen İstenmeyen Davranışları Öğretmenlerin Önlemek İçin İzlediği Yaklaşımlar

İSTENMEYEN DAVRANIŞLAR (Öğretmenle ilişkiler)	Öğrenciyi Sözlü olarak uyarmak		Öğrenci ile sınıf dışında bireysel görüşme yapmak		Okul yönetimine bildirip yardım istemek		Ailesi ile ilişki kurup yardım istemek		Notla cezalandırma		Rehber öğretmene başvurmak		Sınıftan çıkarmak		Öğrenciye fiziksel ceza vermek		Görmezden gelmek		Sınıfın geneline uyarıcı konuşma yapmak	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Verilen görevi yapmamak	234	26	-	-	90	10	99	11	144	16	72	8	-	-	72	8	-	-	189	1
Verilen ev ödevini yapmamak	387	43	-	-	-	-	45	5	333	37	-	-	-	-	81	9	-	-	54	6
Öğretmene karşı gelmek	27	3	261	29	81	9	-	-	-	-	-	-	297	33	234	26	-	-	-	-
Öğrt, ailesine şikayet etmek	45	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	72	8	783	87
Sınıf oturma biç. Dik. Etmemek	612	68	45	5	-	-	-	-	-	-	18	2	36	4	-	-	63	7	126	14
Öğrt ile sağlık iletişim kuramama	-	-	-	-	-	-	126	14	-	-	234	26	-	-	-	-	153	17	387	43

Öğretmenle ilişkiler açısından elde edilen bulgular öğretmenler tarafından verilen ev ödevlerinin öğrencilerin önemli bir bölümü tarafından yapılmadığını ortaya koymaktadır. Bu davranışa ilköğretim ikinci kademe öğrencilerinde daha yaygın olarak rastlanmaktadır. Öğretmene karşı gelme davranışı ise çok az görülen davranışlar arasındadır. Öğretmenle ilişkiler konusu başlığı altında anket kapsamına alınan istenmeyen davranışlar arasında en az rastlanan davranışlar arasında Öğretmenin Ailesine Şikayet Etmek davranışı bulunmuştur.

Öğrencilerin sınıfta oturma biçimi ile ilgili ile araştırma kapsamına alınan iller arasında önemli farklar bulunmuştur. Edirne ilinde öğretmenlerin % 63'ü, Manisa ilinde ise % 54 'ü öğrencinin sınıfta oturma biçimine dikkat etmeme davranışına sık rastlandığını belirtirken, aynı davranışa Mardin ilindeki öğretmenlerin % 12'si, Adıyaman ilinde ise % 17'si adı geçen davranışa sık rastladıklarını belirtmişlerdir. Bu bulgular bölgelere göre öğrencinin davranışlarının değiştiğini ortaya koymaktadır. Öğrencinin sınıfta oturma biçimi ile ilgili, öğretmenlerin öğrencilere karşı kullandığı yöntemlerde de farklılıklar bulunmuştur.

Öğretmenle sağlıklı iletişim kuramama, özellikle, Doğu bölgemizdeki illerde (Mardin ve Adıyaman) öğretmenlerin sık rastladıkları özellikler arasındadır. Öğrencilerin öğretmenleri ile iletişimleri konusunda Edirne ve Manisa illerinde Doğu bölgesindeki illere oranla daha az sorun yaşanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Arı Ramazan ve Diğerleri. (1998). Eğitim Psikolojisi Ders Notu Günay Ofset. Konya.
- Ataman, Ayşegül. (2000). "Sınıf İçerisinde Karşılaşılan Davranış Problemleri ve Bunlara Karşı Geliştirilen Önlemler" Sınıf Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar Nobel Yayıncılık Ankara.
- Aydın, Ayhan. (1998). Sınıf Yönetimi, Anı Yayıncılık. Ankara.
- Başar, Hüseyin. (1997). Sınıf Yönetimi. Pegem Yayıncılık. Ankara.
- Baymur, Feriha. (1978). Genel Psikoloji İnkılap ve Aka Yayınevi. İstanbul.
- Bilgen, Nihat. (1994). Çağdaş ve Demokratik Eğitim M.E.B. Yayınları. Ankara.
- Binbaşıoğlu, Cavit. (1990). Gelişim Psikolojisi Kadioğlu Matbaası. Ankara.
- Büyükkaragöz, Savaş. Hakan Sarı. (1997). "İlkokullarda Başarılı Bir Öğrenme Nasıl Gerçekleştirilir" Eğitim ve Bilim Dergisi, Cilt:21 Sayı:105 Ankara .
- Celep, Cevat. (2000). Sınıf Yönetimi ve Disiplini Anı Yayıncılık. Ankara.
- Gordon, Thomas. (1997). Etkili Öğretmenlik Eğitimi Sistem Yayıncılık. İstanbul.
- Kılıççı, Yadigar. (1992). Okulda Ruh Sağlığı Şafak Matbaacılık. Ankara.
- Küçükahmet, Leyla (editör) Melek Çakmak. (2000). "Sınıf Ortamı ve Grup Etkileşimi" Sınıf Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar Nobel Yayıncılık. Ankara.
- Özyürek, Mehmet. (1996). Sınıfta Davranış Yönetimi Karatepe Yayınları, Ankara.
- Özyürek, Mehmet. (2001). Sınıf Yönetimi Karatepe Yayınları Ankara.
- Pehlivan, Hülya. (1995). "Öğretmen Davranışlarının Etkililiği" Eğitim ve Bilim Dergisi Cilt:19 Sayı:98 Ankara.
- Sünbül, Ali Murat. (1996). "Öğretmenin Niteliği ve Öğretimdeki Roller" Eğitim Yönetimi Dergisi Yıl:2 Sayı:4 Ankara.
- Sarıtaş, Mustafa. (2000). "Sınıf Yönetimi ve Disiplinle İlgili Kurallar Geliştirme ve Uygulama" Sınıf Yönetiminde Yeni Yaklaşımlar Nobel Yayın Dağıtım Ankara.
- Şişman, Mehmet. (2000). Öğretmenliğe Giriş Pegem Yayıncılık Ankara.
- Tertemiz, Neşe. (2000). "Sınıf Yönetimi-Disiplin" Sınıf Yönetimi, Nobel Yayıncılık Ankara.
- Tezcan, Mahmut. (1981). Kuşaklar Çatışması Kadioğlu Matbaası. Ankara.
- Tolan, Barlas ve Diğerleri. (1991). Sosyal Psikoloji, Adım Yayıncılık, Ankara.
- Tucker, Allan. (1984). "Solving The Teacher Education Problem: A Universty Wide Obligation" Educational Record.
- Voss, Tony. (1997). Sharpen Your Team's Skills in Coaching Mc Graw Hill İnternational UK Ltd. 1997.
- Yörükoğlu, Atalay. (1982). Çocuk Ruh Sağlığı T.İş Bankası Yayınları, Ankara.

ALTI YAŞ ÇOCUKLARINDA DAVRANIŞ PROBLEMLERİ ve ANNELERİN UYUM DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Şenay BULUT* - Gülen BARAN**

Özet

Bireyin çevresi ile etkileşimi sonucunda davranışlar oluşmaktadır. Çocuğun sosyal çevresi içinde aile önemli rol oynamaktadır. Anne, çocuğu ile daha fazla zaman geçirmesi ve çocuğun davranışlarını daha fazla etkilemesi nedeniyle çocuk için önemlidir. Araştırmada anasınıfına devam eden altı yaşındaki çocukların davranış problemi gösterme durumları ile annelerin uyum düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Bulgular öğrenim düzeyinin annenin sosyal ve genel uyumunda, eş ilişkilerini algılama durumunun kişisel uyumunda farklılık yarattığını, çocuğun cinsiyetinin davranış problemine ait dışa yönelim puanında farklılık yarattığını ortaya koymuştur. Ayrıca annelerin kişisel uyum puanları ile çocukların içe yönelim ve genel davranış problemi puanları arasında negatif yönde, annelerin genel uyum puanları ile çocukların dışa yönelim puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Davranış Problemi, Uyum Düzeyi.

Abstract

Examination Of The Relation Between Behavioral Problems In Children At The Age Of Six And Adaptation Level Of Mothers

Behaviors take form as a result of individuals interactions with the environment. Family plays important role as being one of child's social environment. Mother is important for child because, she spends much time with child and effects child's behaviors more than others. In this study, interaction between adaptation level of mothers with status of indication of behavioral problems for six aged children attending to nursery school is investigated. Findings indicated that social and general adaptation of mothers differentiated with education level and status of perception of interactions with her husband differentiated her individual adaptation. Child's sex differentiated external orientation points belonging to behavioral problems. It was determined there is a significant negative relationship between mothers individual adaptation points with child's internal orientation and general behavioral problem points. Also determined that there is a significant positive relationship between general adaptation point of mothers and child's external orientation points.

Key Words: Behavioral Problems, Adaptation Level.

* Öğr. Gör., T.Ü Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Okul Öncesi Eğitim Anabilim Dalı.

** Doç.Dr., Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Yüksek Okulu Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı

GİRİŞ

Birey ve çevresi arasındaki etkileşim sonucunda bireyde değişik davranışlar meydana gelmektedir. Davranışlar hem fiziksel çevreden, hem de insanın içinden gelen nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Her çocuk değişik gelişim dönemlerinde farklı davranışlar göstermektedir (Sezgin, 1991; Albayrak, 1994; Hurlock, 1978; Hyson, 1994).

Davranışın oluşumunda büyük bir etkiye sahip olan çevre, çocukluk döneminden itibaren davranış problemlerini kontrol eden bazı önemli ipuçlarını elinde tutmaktadır. Çevre içinde soya çekim, fiziksel nedenler, temel ihtiyaçların doyurulmaması, sosyo ekonomik nedenler yer alırken, hatalı anne-baba tutumları da bu çerçeveye dahil olmaktadır. Bu durumda sosyal-psikolojik bir faktör olarak ebeveynler çocuklar üzerinde en fazla öneme sahip olmaktadır (Richters ve Wilson, 1990; Öz, 1997).

Çocukların bakım ve eğitimlerini sağlamak öncelikle ailenin sorumluluğundadır. Aile fertlerinin özellikle anne ve babanın kişiliği, çocukla ilişki biçimleri çocuğun gelişimini önemli ölçüde etkilemektedir. Anne-babanın çocukla ilişkisi üzerine yapılmış birçok araştırmaya göre aile büyüklerinin, özellikle annenin çocukla olan etkileşimi çocuğun fiziksel, duygusal, sosyal ve zihinsel gelişiminin ve kişiliğinin yapı taşlarını oluşturmaktadır (Oktay, 1984; Kohen, 1989).

Çocuk ailede önemli gördüğü bireylerin davranışlarını taklit etmeye ve öğrenmeye çalışır. Annenin çocuğu ile geçirdiği zamanın fazlalığı ve babaya göre çocuğuna daha yakın olması annenin çocuğun davranışlarını daha fazla etkilemesine sebep olmaktadır. Bu nedenle ebeveynlere ait çeşitli özellikler çocuktaki davranış problemlerini etkilemektedir (Oktay, 1984; Gander ve Gardiner, 1993).

PROBLEM

Araştırmada, anasınıfına devam eden altı yaşındaki çocukların davranış problemlerinde;

- Cinsiyet, kardeş sayısı, doğum sırası, annenin yaşı, annenin çalışma durumu, annenin eşi ile ilişkilerini algılama durumu farklılık yaratmakta mıdır?
- Annelerin uyumunda yaş, öğrenim düzeyi, çalışma durumu, eş ilişkilerini algılama durumu farklılık yaratmakta mıdır?
- Annenin uyum düzeyi ile çocuktaki davranış problemi arasında ilişki var mıdır? Sorularına cevap aranmıştır.

AMAÇ

0-6 yaş arası kapsayan erken çocukluk yılları, çocukların tüm gelişimleri için önemli bir dönemdir. Bu dönemde gözlenen davranış problemlerinin çözülmediği takdirde yerini olumlu davranışlara bırakmadığı ve ebeveynlerin tutumlarına göre çeşitlendiği görülmektedir. Bu nedenle çalışmada anasınıflarına devam eden altı yaş çocuklarının davranış problemi gösterme durumunu belirlemek, davranış problemlerinde anneye ait etkili olabilecek etmenleri belirlemek, annelerin uyumunda yaş, öğrenim düzeyi, çalışma durumu, eşi ile ilişkilerini algılama durumu değişkenlerinin farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek ve çocukların davranış problemleri ile annelerinin uyum düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırma, Ankara'da orta sosyo-ekonomik düzeydeki ilköğretim okullarına devam eden, altı yaşında eşit sayıda kız ve erkek 180 çocuk ve 180 anne üzerinde yürütülmüştür. Örneklem ilköğretim okulları arasından tesadüfi örneklem yöntemi ile on okulun seçilmesi ile belirlenmiştir. Araştırmada çocuklar ve aileleri hakkında bazı bilgileri toplayabilmek için araştırmacılar tarafından geliştirilen "Aile Bilgi Formu", çocukların davranış problemlerini tespit etmek için "4-18 Yaş Çocuk ve Gençler İçin Davranış Değerlendirme Ölçeği"nin Çocuk Davranışlarını Değerlendirme" bölümü ve annelerin uyum düzeylerini belirlemek için "Hacettepe Kişilik Envanteri" kullanılmıştır. Annelerin uyum durumları Kişisel, Sosyal ve Genel Uyum Puanı şeklinde, annenin değerlendirdiği davranış problemi sonuçları İçerik yönelim, Dışa Yönelim ve Genel Davranış Problemi Puanı şeklinde değerlendirilmiştir.

Örnekleme alınan çocukların annelerinin uyumunda yaş, öğrenim düzeyi, çalışma durumu, eşi ile ilişkilerini algılama durumu değişkenlerinin farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek için "Tek Yönlü Varyans Analizi", çocukların davranış problemi gösterme durumlarında cinsiyet ile kardeş sayısı, doğum sırası, annenin yaşı, çalışma durumu, eşi ile ilişkilerini algılama durumu değişkenlerinin farklılık yaratıp yaratmadığını belirlemek için "Çift Yönlü Varyans Analizi" yapılmıştır. Farklılığın anlamlı çıkması durumunda hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için "Duncan Testi" yapılmıştır. Davranış problemleri ile annenin uyumu arasındaki ilişki "Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi" ile incelenmiştir.

BULGULAR VE YORUMLAR

Araştırma ile ilgili veriler analiz edilmiş ve bulguların bir kısmı tablolar halinde, bir kısmı sözel olarak verilmiştir. Tablo 1.1'de varyans analizi sonuçlarına göre anne yaşının anne uyum puanlarında anlamlı bir farklılık yaratmadığı görülmektedir ($P>0.05$). Ancak ortalamalar incelendiğinde 40-49 yaşındaki annelerin kişisel uyum puanlarının, 20-29 yaşındaki annelerin sosyal uyum puanlarının, 30-39 yaşındaki annelerin genel uyum puanlarının yüksek olduğu dikkati çekmektedir.

Annelerin uyum puanlarının yaşa göre değişmesi yetişkin gelişim dönemlerinin özelliklerine bağlanabilir. Birey 20-29 yaş

döneminde yeni bir ev, yetişkin yaşam rollerinin keşfi ve üstlenilmesi aşamasındadır. Yaşam tarzını biçimlendiren birey kendi belirlediği amaçları denerken, biyolojik açıdan enerjinin fazla olduğu bu dönemde hedeflerinin büyüklüğü nedeniyle diğer bireylerle olan iletişimini en üst düzeye çıkarmaktadır. Bu durum 20-29 yaş annelerin sosyal uyum puanlarının yüksekliğini açıklamaktadır. 30-39 yaşta ise orta yaşın hem fiziksel, hem ruhsal uyum sağlama dönemi olması genel uyum puanlarının yüksekliğini açıklamaktadır. 40-49 yaşta olgunlaşmayla birlikte bireyin bütünleşmiş bir benlik yapısına ulaşabilmesi onun kişisel uyumunun da yükseleceğini düşündürmektedir (Onur,1995).

Tablo 1.1. Annelerin Yaşlarına Göre Uyum Puanlarına Ait Ortalamalar, Standart Hatalar ve Varyans Analizi Sonuçları.

Anne Yaşı	Anne Uyum Puanı			
	N	Kişisel Uyum P	Sosyal Uyum P	Genel Uyum P
20-29 yaş	71	46.5 ± 1.4	62.5 ± 7.1	101.8 ± 2.3
30-39 yaş	98	50.1 ± 1.3	57.3 ± 0.9	121.3 ± 14.9
40-49 yaş	11	53.7 ± 3.8	59.6 ± 2.4	113.4 ± 5.8
Varyans Analizi Sonuçları		F	F	F
		1.467	1.322	0.127

$P>0.05$

Tablo 1.2. Annenin Öğrenim Düzeyine Göre Uyum Puanlarına Ait Ortalamalar, Standart Hatalar ve Varyans Analizi Sonuçları

Anne Öğrenim Düzeyi	Anne Uyum Puanı			
	N	Kişisel Uyum P	Sosyal Uyum P	Genel Uyum P
Okur-yazar ve ilköğretim mezunu	43	48.5 ± 1.7	55.0 ± 1.3 B	103.2 ± 2.9 B
Orta Dereceli Okul Mezunlu	96	46.9 ± 1.3	56.0 ± 0.9 B	102.8 ± 2.0 B
Yükseköğretim Mezunlu	41	54.1 ± 1.9	72.3 ± 12.0 A	148.3 ± 35.2 A
Varyans Analizi Sonuçları		F	F	F
		0.619	6.978**	3.664*

** $P<0.01$, * $P<0.05$

Tablo1.2.'de görüldüğü gibi, annelerin öğrenim düzeyinin sosyal uyum ($P<0.01$) ve genel uyumda ($P<0.05$) anlamlı bir farklılık yarattığı ortaya konmuştur. Duncan testi sonucunda farklılığın yükseköğretim mezunu annelerin puanlarından kaynaklandığı ve grubun en yüksek sosyal uyum ve genel puan ortalamalarına sahip olduğu saptanmıştır. Bu bulgu artan eğitim düzeyinin kişinin uyumunu düzeylerini yükselttiğini ortaya koyarken, araştırmalar bulguyu desteklemektedir.

Tablo 1.3. Annelerin Eşi İle İlişkilerini Algılama Durumuna Göre Uyum Puanlarına Ait Ortalamalar, Standart Hatalar ve Varyans Analizi Sonuçları.

Annenin Eşi İle İlişkilerini Algılama Durumu	Anne Uyum Puanı			
	N	Kişisel Uyum P.	Sosyal Uyum P.	Genel Uyum P.
Çok iyi geçiniriz, oldukça uyumlu ve mutlu bir yaşamımız var.	93	51.0 ± 1.3	62.7 ± 5.4	123.3 ± 15.6
İyi geçiniriz, arada ufak tefek tatsızlıklar olur.	87	46.7 ± 1.3	55.9 ± 1.0	102.6 ± 2.1
Varyans Analizi Sonuçları		F	F	F
		7.151**	1.130	1.331

** $P<0.01$

Kızıltan (1984) ile Baran ve Bulut (1999) üniversite öğrencilerinin uyum düzeylerini inceledikleri araştırmalarında üniversite gençlerinin sosyal, kültürel ve sportif etkinliklere katılma durumunun genel uyum puanlarını yükselttiğini belirtmişlerdir. Annelerin çalışma durumuna göre uyum puanlarına ait varyans analizi sonuçları ise annenin çalışma durumunun annenin kişisel, sosyal ve genel uyum puanlarında farklılık yaratmadığını ortaya koymuştur ($P>0.05$).

Eşi ile ilişkilerini "şiddetli geçimsizliğimiz var" olarak algılayan anne olmadığından tabloda yer verilmemiştir.

Annenin eşi ile ilişkilerini algılama durumunun kişisel uyum puanlarında anlamlı bir farklılık yarattığı ($P<0.01$) yapılan varyans analizi ile tespit edilmiştir (Tablo 1.3).

Günlümüz ailelerinin çoğunluğunu oluşturan çekirdek aile yapısı sanayileşmenin artması ve göç nedeniyle gerçekleşmiştir. Çekirdek aile eşlerin kararları birlikte aldığı ve ekonomik sorumlulukları paylaştıkları görülmektedir. Çocuklar başkalarının etkisi

olmadan sadece anne babanın dilediği şekilde eğitilmekte, gerek sosyal, gerekse ruhsal yönlerden ailenin stresleri daha az olmaktadır (Çakmaklı, 1997b; Sezal, 1997).

Uyumlu bir ailede eş ilişkilerinin sağlıklı yürütmesi kişisel ve sosyal yaşantıyı olumlu etkileyerek bireyin uyumunu etkilemektedir. Tınaz (1997)'ın iki ergen çocuğa sahip çekirdek aileler üzerinde yaptığı çalışmasının aile yapısının ailedeki bireylerin sahip olduğu kişilik özellikleri ile ilişkili olduğu bulgusu bu düşünceyi desteklemektedir.

Tablo 1.4. Çocuğun Cinsiyet ve Kardeş Sayısına Göre Davranış Problemi Puanlarına Ait Ortalamalar, Standart Hatalar ve Varyans Analizi Sonuçları

Cinsiyet / Kardeş Sayısı	Davranış Problemi Puanı			Genel Davranış
	N	İçe Yönelim P.	Dışa Yönelim P.	
Kız				
Tek çocuk	27	8.1 ± 0.9	12.8 ± 1.3	34.0 ± 3.0
1 kardeş	47	7.9 ± 0.7	11.1 ± 1.0	31.7 ± 2.3
2 kardeş	14	9.2 ± 1.6	11.0 ± 1.9	34.4 ± 4.6
3 ve fazla kardeş	3	6.3 ± 3.3	10.0 ± 2.6	27.3 ± 5.7
Erkek				
Tek çocuk	34	8.4 ± 1.1	8.5 ± 1.1	28.6 ± 3.0
1 kardeş	46	9.0 ± 0.8	8.5 ± 0.8	30.6 ± 2.4
2 kardeş	7	10.3 ± 1.8	13.7 ± 1.6	36.9 ± 3.3
3 ve fazla kardeş	2	9.5 ± 2.5	7.0 ± 1.0	32.0 ± 3.0
Genel				
Tek çocuk	61	8.3 ± 0.7	10.4 ± 0.9	31.0 ± 2.1
1 kardeş	93	8.5 ± 0.5	9.8 ± 0.7	31.2 ± 1.7
2 kardeş	21	9.6 ± 1.2	11.9 ± 1.4	35.2 ± 3.2
3 ve fazla kardeş	5	7.6 ± 2.1	8.8 ± 2.7	29.2 ± 8.0
Varyans Analizi		F	F	F
Son.		0.654	3.727*	3.207
Cinsiyet		0.318	0.511	0.343
Kardeş Sayısı		0.169	0.966	0.309
Cin. X Kar. Say.				

* $P<0.05$

Cinsiyet değişkeni dikkate alındığında dışa yönelim puanı açısından cinsiyetler arasındaki farklılık anlamlı olup ($P<0.05$) kız çocuklarda daha yüksektir. Dışa yönelim puanının cinsiyetler arasında farklılık göstermesi ailelerin genel olarak yaptığı cinsiyet ayırımını düşündürmekte olup, kız çocukların daha fazla risk altında olduklarını akla getirmektedir. Türk ailesine egemen olan değerler erkeği değerli ve işlevsel bulurken, kız çocuğunu erkek çocuğun gölgesine itmiştir. Bu durum kız çocukların zaman zaman kendisine yönelik bu tutumlara tepki olarak dışa dönük tutumlar sergilediklerini düşündürmektedir. Ayrıca ilk doğacak çocuğun kız mı, yoksa erkek mi olacağı konusu eşler arasında bir problem olabilmektedir. Evliliğin ilk ürünü en yüksek beklentilerle karşılanmaktadır. Bu beklentiler ilk çocuğun üstünde olumlu ya da olumsuz etki yapmaktadır. Bunun yanı sıra anne

babanın deneyimsizliği de dezavantaj olabilmektedir (Yörükoğlu, 1992; Doğan 1998).

Shrader ve Levethal (1968)' un cinsiyet ve davranış bozuklukları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında kızların yemek yeme, korkular, ailevi ilişkiler ve cinsel konularda problemleri oldukları belirlenirken, Lahey vd. (1980) bu bulgunun tersine erkek çocuklarda davranış bozukluklarının daha sıklıkla görüldüğünü saptamışlardır. Kardeş sayısına göre puan ortalamaları incelendiğinde gerek içe yönelim, dışa yönelim, gerekse genel davranış problemi puanı açısından iki kardeşe sahip olan çocukların puanlarının diğerlerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak bu farklılık anlamlı düzeyde değildir ($P>0.05$).

Bu bulgu, duygusal davranışsal sorunlar açısından anne babaların çocukların çeşitli gereksinimlerine yanıt vermediği durumlarda

kardeşlerin birbirlerini desteklediğini ya da kardeş sayısı ne olursa olsun anne babanın fiziksel ve psikolojik olarak çocuklarla ilgilendiğini düşündürebilir (Kapçı, 1999).

problemlerinin çocuğun doğum sırasına göre farklılaşmadığı saptanmıştır ($P>0.05$). Sieber ve Corboz (1983)' da çalışmasında benzer bir bulgu elde etmiştir.

Araştırmada ayrıca doğum sırası değişkeni de dikkate alınmış, ancak davranış

Tablo 1.5. Çocuğun Cinsiyeti ve Annenin Çalışma Durumuna Göre Davranış Problemi Puanlarına Ait Ortalamalar, Standart Hatalar ve Varyans Analizi Sonuçları.

Cinsiyet / Anne Çalışma Durumu	N	Davranış Problemi Puanı		
		İçe Yönelim P.	Dışa Yönelim P.	Genel Davranış Problemi P.
Kız	18	9.1 ± 1.6	12.3 ± 1.5	35.4 ± 4.5
Çalışıyor	73	7.8 ± 0.5	11.3 ± 0.8	31.9 ± 1.7
Çalışmıyor				
Erkek	30	7.0 ± 1.0	7.0 ± 0.8	25.2 ± 3.1
Çalışıyor	59	9.9 ± 0.7	9.8 ± 0.8	33.0 ± 2.1
Çalışmıyor				
Genel	48	7.8 ± 0.9	9.0 ± 0.9	29.0 ± 2.6
Çalışıyor	132	8.8 ± 0.4	10.7 ± 0.6	32.4 ± 1.3
Çalışmıyor				
Varyans Analizi Son.		F	F	F
Cinsiyet		0.654	3.727*	3.207
Annenin Çalışma Dur.		0.726	2.007	0.979
Cin X Anne Çal. Dur.		1.282	0.006	0.449

* $P<0.05$

Tablo 1.5 incelendiğinde; çalışmayan annelerin çocuklarının içe yönelim, dışa yönelim ve genel davranış problemi puanlarının çalışan annelerin çocuklarının puanlarından yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Ancak bu farklılığın anlamlı düzeyde olmadığı saptanmıştır ($P>0.05$). Bu konuda yapılan araştırmalar arasında tam bir tutarlılık olmamasına rağmen, bulgular genellikle annenin çalışmasının çocuğu olumsuz yönde etkilemediği şeklindedir. Nitekim annenin çalışmasının çocuk üzerinde yaratacağı etkiyi tek bir faktörle sınırlamak mümkün değildir. Burada anne öğrenim düzeyi, çalışma koşulları, çalışma

nedeni, anne çocuk ilişkisinin niteliği, aile ilişkileri, annenin yokluğunda çocuğa kim tarafından bakıldığı, bakan kişinin özellikleri ve bakımın sürekliliği, çocuğun hangi gelişim basamağında olduğu, ailedeki çocuk sayısı ve çocuğun doğum sırası gibi bir dizi faktör etkili olabilmektedir (Aydın ve Tuncer 1991; Aktaş, 1994. Kapçı (1999) Okulöncesi dönem çocuklarının duygusal-davranışsal sorunlarında annenin çalışma durumunun etkili olmadığını saptamıştır.

Tablo 1.6. Çocuğun Cinsiyeti ve Annenin Eşi İle İlişkilerini Algılama Durumuna Göre Davranış Problemi Puanlarına Ait Ortalamalar Standart Hatalar ve Varyans Analizi Sonuçları.

Cinsiyet / Annenin Eşi İle İlişkilerini Algılama Durumu	N	Davranış Problemi Puanı		
		İçe Yönelim P.	Dışa Yönelim P.	Genel Davranış Problemi P.
Kız	51	8.4 ± 0.8	11.4 ± 1.0	32.7 ± 2.4
Çok iyi geçiniriz, oldukça uyumlu ve mutlu bir yaşıyoruz var. İyi geçiniriz, arada ufak tefek tatsızlıklar olur.	40	7.8 ± 0.7	11.7 ± 1.0	32.6 ± 2.2
Erkek	42	8.6 ± 0.8	8.7 ± 0.9	29.1 ± 2.4
Çok iyi geçiniriz, oldukça uyumlu ve mutlu bir yaşıyoruz var. İyi geçiniriz, arada ufak tefek tatsızlıklar olur.	47	9.2 ± 0.9	9.0 ± 0.9	31.6 ± 2.5
Genel	93	8.5 ± 0.5	10.2 ± 0.7	31.0 ± 1.7
Çok iyi geçiniriz, oldukça uyumlu ve mutlu bir yaşıyoruz var. İyi geçiniriz, arada ufak tefek tatsızlıklar olur.	87	8.5 ± 0.6	10.3 ± 0.7	33.0 ± 1.7
Varyans Analizi Son.		F	F	F
Cinsiyet		0.654	3.727*	3.207
Annenin Eşi. İliş. Alg. Dur.		0.331	0.302	0.882
Cin X Anne Eş. İliş. Alg. Dur.		1.851	0.081	1.011

* $P<0.05$

Görüldüğü gibi annenin eşi ile ilişkilerini algılama durumuna göre puan ortalamaları birbirine oldukça yakındır. Burada "Şiddetli geçimsizliğimiz var" seçeneğini hiçbir anne işaretlememiş olduğundan tabloda yer verilmemiştir. Psikologlar, psikiyatristler, sosyologlar ve kriminologlar çocuğun aile içindeki tecrübelerinin ona şekil veren sosyal etkilerin başında geldiğini kabul etmişlerdir. Anne babaların karşılıklı

ilişkileri, çocukla anne babası ve kardeşler arasındaki ilişki çocuğu etkilemektedir. Evdeki gerginlikle çocuğun davranışları arasında da bir ilgi vardır (Gökçe, 1991). Ancak araştırmada elde edilen annenin eş ilişkilerini algılama durumunun davranış problemi puanlarında farklılık yaratmaması bulgusu "Şiddetli geçimsizliğimiz var" seçeneğini hiçbir annenin işaretlememiş olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Tablo 1.7. Çocuğun Davranış Problemi İle Annenin Uyum Puanları Arasındaki Korelasyon Katsayısı Önemlilik Testi Sonuçları.

Davranış Problemi Puanı	Anne Uyum Puanı		
	Kişisel Uyum P.	Sosyal Uyum P.	Genel Uyum P.
İçe Yönelim P.	-.182*	.101	-.064
Dışa Yönelim P.	-.122	-.046	.154*
Genel Davranış ProblemiP.	-.177*	.039	.039

*P< 0.05

Tablo 1.8 incelendiğinde, annelerin kişisel uyum puanları ile çocukların içe yönelim ve genel davranış problemi puanları arasında negatif yönde, annelerin genel uyum puanları ile çocukların dışa yönelim puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (P< 0.05).

Sonuçlar annenin kişisel uyumundaki artışla birlikte çocuğun içe kapanma, çekingenlik, kaygı, somatik yakınmalar gibi içe yönelik problem davranışlarında ve genel davranış problemlerinde bir azalma olduğunu, annenin genel uyumu arttıkça saldırganlık, suça yönelik davranışlar gibi dışa yönelik problem davranışlarında artma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Zellman ve Waterman (1998) çocukların eğitim çıktıları üzerine ebeveynlerinin etkilerini incelediği çalışmasında, evde ve okulda ebeveynin işbirliğinin önemli olduğu bulgusu annenin çocuğun davranışlarını şekillendirdiğini göstermektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Araştırmada annelerin uyum düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi sonucunda annenin yaşı ve çalışma durumunun uyum puanlarında anlamlı bir farklılık yaratmadığı (P>0.05), öğrenim düzeyi değişkeninin sosyal uyum (P<0.01) ve genel uyum (P>0.05) puanında, eş ilişkilerini algılama durumunun kişisel uyum puanında (P>0.05) anlamlı bir farklılık yarattığı saptanmıştır.

Çocukların davranış problemlerinde cinsiyetin dışa yönelim * puanında (P>0.05) farklılık yarattığı, kardeş sayısı, doğum sırası,

anne çalışma durumu ve annenin eş ilişkilerini algılama durumu değişkenlerinin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa yol açmadığı ortaya konmuştur (P>0.05).

Araştırmada ayrıca, annelerin uyum puanları ile çocukların içe yönelim ve genel davranış problemi puanları arasında negatif yönde, annelerin genel uyum puanları ile çocukların dışa yönelim puanları arasında pozitif yönde önemli bir ilişki olduğu belirlenmiştir (P<0.05).

Çocuk yaş ve olgunluk seviyesine uygun olmayan davranışlar gösterdiğinde olası sorunların sinyali olan bu davranışlar alışkanlık haline gelmeden ebeveynlerin çocuğun davranışlarını şekillendirmede gerekli önlemleri alması önemlidir. Bunun için ebeveynler çocuklarını ilgi ve yetenekleri doğrultusunda yönlendirmeli, onlara yapıcı bir ortam hazırlamalı ve en önemlisi sevgilerini göstererek, disiplin konusunda işbirliği içinde olmalıdırlar. Bu konuda ailenin ruh sağlığı ve uyumu, çocuğun sağlıklı gelişimi için, anne baba olmaya hazırlık kursları ya da anne baba eğitimi kursları düzenlenebilir. Ailenin eğitimi yazılı basın, radyo ve TV gibi kitle iletişim araçlarıyla yaygınlaştırılabilir. Öğretmenler de hizmet içi eğitim ile desteklenebilir.

Eğitim ve rehberlik hizmetleri beraber yürütülen faaliyetler olduğundan eğitimin her aşamasında olduğu gibi okul öncesinde de bu hizmete işlerlik kazandırılabilir. Unutmamalıdır ki erken dönemde çocuğa sağlanacak koruyucu ruh sağlığı hizmetleri çocuk hakları sözleşmesinde yer alan hakları kazandırmaktadır.

KAYNAKLAR

- Aktaş, Y. (1994). "Çalışan Anne ve Çocuğu", *Yaşadıkça Eğitim*, 36:7-11.
- Albayrak, A. D. (1994). "Kişilerarası Davranış Biçimlerinde Dualistik Bir Davranış: İçselleştirme ve Dışsallaştırma", *Türk Psikoloji Dergisi*, 9,32:35-46.
- Aydın, C. ve Tuncer, O. (1991). "Annenin Ev Dışında Çalışmasının Çocuk Gelişimi ve Davranışlarına Etkisi", (ed.) B. Dikeçligil, A. Çiğdem, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Aile Yazıları 3, Birey, Kişilik ve Toplum, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Baran, G. ve Bulut, Ş. (1999). "Yurtta Kalan ve Ailesiyle Birlikte Yaşayan Üniversite Öğrencilerinin Uyum Düzeylerinin İncelenmesi", *Çağdaş Eğitim Dergisi*, 255:24-30.
- Çakmaklı, K. (1997). *Sorunlu Aileler*, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları:47, Başbakanlık Basımevi.
- Doğan, İ. (1998). "Türk Ailesinde Çocuk Kültürünü Belirleyen Geleneksel Değerlerin Gelişimi", *III. Aile Şurası Tebliğleri* 25-27 Mayıs 1998, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Gander, J. M. Ve Gardiner, W. (1993). *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Gökçe, B. (1991). "Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme", (ed) B. Dikeçligil, A. Çiğdem, T.C. Başbakanlık Aile araştırma Kurumu Aile Yazıları 1, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihi Süreç, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Hurlock, E. B. (1978). *Child Development*, London: McGraw Hill International Editions.
- Hyson, M.C. (1994). *The Emotional Development Of Young Children*, New York: Teachers College Press.
- Kapçı, E.G. (1999). "Okul Öncesi Çocuklarda Görülen Davranışsal Sorunların Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi", (ed) B. Onur, *Cumhuriyet ve Çocuk: II. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri* 4-6 Kasım 1998, Ankara: Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Kızıltan, G. (1984). "Üniversite Öğrencilerinin Kişisel ve Sosyal Uyum Düzeylerini Etkileyen Etmenler", *Doktora Tezi* (basılmamış), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kohen, E. (1984). "Anaokulu Çocuklarının Mizaç Özelliklerinin Anne ve Babaları Tarafından Değerlendirilmesi", *Yüksek Lisans Tezi* (basılmamış), İzmir: Ege Üniversitesi.
- Lahey, B., Hamer, D., Crumrine, P.L. ve Forehand, R. L. (1980). "Birth Order Sex Interactions in Child Behavior Problems", *The Journal of Psychology*, 97:115-125.
- Richters, V. ve Wilson, W.E. (1990). *Relationships Within Families: Mutual Influences*, Oxford: Clarendon Press.
- Sezal, İ. (1997). *Aile Nedir*, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları: 38, Başbakanlık Basımevi.
- Sezgin, P.Y. (1991). "6-11 Yaş Çocuklarında Görülen Davranış Problemlerinin Sınıf Öğretmenleri ve Ailelerin Algılayış Farklılıklarının İncelenmesi", *Yüksek Lisans Tezi* (basılmamış), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Shrader, W.K. ve Leventhal, T. (1968). "Birth Order of Children and Parental Report of Problem", *Child Development*, 39: 1165-1175.
- Sieber, M. ve Corboz, R. (1983). "Relation Between Birth Order Intelligence and Personality in Children with Problem Behavior", 32,2: 62-71 from *Psychological Abstracts. Praxis der Kinderpsychologie und Kinder Psychiatrie*, 70, 1128.
- Oktay, A. (1984). "Okul Öncesi Eğitim ve Türkiye'de Okul Öncesi Kurumlar", *Aile Çocuk Dergisi Konferansları*, 4:352-373.
- Onur, B. (1995). *Gelişim Psikolojisi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Öz, İ. (1997). *Çocuk Olmak: Çocukta Uyum ve Davranış Bozuklukları*, Ankara: Kök Yayıncılık.
- Tınaz, D. (1997). "Aile Yapısı ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişki", *I. Ulusal Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Kongresi* 2, 28-30 Mayıs, Ankara: -
- Yörükoğlu, A. (1992). *Çocuk Ruh Sağlığı*, İstanbul: Özgür Basım Dağıtım.
- Zellman, G. L. ve Waterman, J. M. (1998). "Understanding the Impact of Parent School Involvement on Children's Educational Outcomes", *The Journal of Educational Research*, 91,6:370-380.

ANKSİYETENİN BİREYİN YAŞAMINDAKİ BOZUCU ETKİLERİ**Tolga ARICAK*****Özet**

Anksiyete, günümüzde biyolojik, psikolojik ve sosyal açıdan pekçok bireyin sağlığını bozan ve yaşamlarını derinden etkileyen bir sorundur. Bu çalışmanın amacı, anksiyeteyi, bireyin yaşamındaki bozucu etkileri yönüyle incelemek ve bu konuda genel bir bakış açısı sunmaktır. Bu amaçla anksiyetenin ne olduğu anlatılmış ve insanların biyolojik, psikolojik ve sosyal yönden nasıl etkilendikleri açıklanmıştır.

Anahtar Kelime: Anksiyete**Abstract*****Disturbing Effects Of Anxiety On Man's Life***

Anxiety is a very important problem effecting a lot of people's life deeply and disturbing their health biologically, psychologically and socially. The purpose of this article is to investigate the disturbing effects of anxiety on man's life and to present a view on this matter. For this purpose, it was explained what anxiety is and how it effects people biologically, psychologically and socially.

Key Word: Anxiety

*Yrd.Doç.Dr. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Edirne

GİRİŞ

Gündelik sıkıntıların fiziksel ve ruhsal sağlığımız üzerindeki etkisi, çoğunlukla bu sıkıntıların sıklığı, süresi ve yoğunluğuna bağlıdır. Kişinin belli bir sıkıntıya nasıl tepki göstereceği ise, başka pekçok faktöre bağlıdır: Bireyin kişilik yapısı, anksiyeteye ve stresle başa çıkma tarzı, destek kaynakları ve o günün diğer bölümünün nasıl seyrettiği gibi. İnsan baskı altında olduğu zaman, başka zamanlar hiç önemsemeyeceği küçük sorunlar bile onu çok fazla ve olumsuz yönde etkileyebilir. Ayrıca, bu gündelik sıkıntıların etkisinin bir kısmı, kişinin onlara atfettiği anlam, verdiği önem ve insanlararası sorunlarla başa çıkmadaki beceri düzeyi ile yakından ilişkilidir (Şahin, 1994:33). Anksiyete, salt olarak ne kişinin içinde bulunduğu durumdan, ne de bireyin kendisinden kaynaklanır. Anksiyete, bu ikisinin birbirleriyle etkileşimine bağlıdır. Bireyin belli bir olayı nasıl yorumladığı ve ona nasıl uyum yaptığı ile ilişkilidir.

Bilindiği gibi insan biopsikososyal bir canlıdır. Dünyaya getirdiği genetik temelli biyolojik yapısının sosyal çevre ve uyaranlarla etkileşimi sonucunda, gelişim süreci içinde psikik yapısı oluşur. Özellikle ilk gelişim dönemleri, ilk kodlama ve programlamalar, bireyin gelecekteki kişiliğini, savunma düzeneklerini ve tepkisel temellerini hazırlar. Bu açıdan anksiyete gibi elem temelli bir duygulanım da kaynağını ilk yıllardan alır ve gelişim süreci içerisindeki yaşantılara (kodlamalara) uygun olarak az ya da çok bireyi etkiler. Bu etki, bireyin o anda içinde bulunduğu duruma bağlı olarak bir sıkıntı ve kaygı şeklinde olabileceği gibi, yoğun bir bunalı ve panik şeklinde de kendini gösterebilir.

Anksiyete kavramı, genellikle psikologlar arasında, iç sıkıntısı, kaygı ve endişe gibi anlatımlarla ifade edilirken, psikiyatristler arasında ise bunalı ve sıkıntı şeklinde ifade edilmektedir (Öztürk, 1989:39). Bu çalışmada anksiyete, tüm bu ifade biçimlerini kapsayan, fakat ağırlıklı olarak sıkıntı ve bunalı anlamını veren bir bağlamda kullanılacaktır.

Anksiyete Nedir?

Anksiyete, en genel anlamda, organizmanın iyilik halini tehdit eden herhangi bir durumun, birey tarafından tehlike olarak algılanması ve korku temelli bir elem duygusu yaşanmasıdır. Bu fiziksel bir zarar tehdidi olabileceği gibi bireyin özsaygısını tehdit eden bir durum da olabilir (Hilgard & Atkinson, 1979: 424). Anksiyetenin kökeninde korku duygusu yer almakla birlikte salt korkudan farklıdır. Genellikle korku nesnesi açık ve belirgindir.

Amerikan Psikiyatri Derneği, anksiyete bozukluğunu iki ana başlık altında ele almaktadır: Fobik bozukluklar ve anksiyete durumları. Fobik bozukluklar, kişinin kaçmak zorunda kaldığı belirli bir nesne, aktivite ya da durum üzerinde odaklanmış yoğun, akıldışı korkular olarak nitelenmiştir. Anksiyete durumları ise tekrarlanan panik durumlar da dahil olmak üzere genelleştirilmiş, süreklilik gösteren ve travma sonrası stres bozukluklarını da kapsayan bir bozukluktur (Rosenzweig & Leiman, 1989: 619).

Bilindiği gibi insanoğlu, biyolojik ya da ruhsal dürtülerini her istediği anda, yerde ve biçimde doyuramaz. Çocukluktan başlayarak gereksinimlerin doyurulması için belli zaman ve yerlerin olduğunu; beklemeyi ve kimi gereksinimlerimizi tümünden bırakmayı ya da değişik yollardan doyurmayı öğreniriz. Çocukluğun ilk yıllarında egemen olan haz ilkesi yavaş yavaş yerini gerçeklik ilkesine bırakır; fakat gereksinim ve dürtülerimiz yok olmaz, gelişmiş biçimlerde süregelirler ve davranışlarımızda etkin olurlar. Öyleyse, bir yanda, amacı doyum olan dürtüler ve bunların doyum araması; öbür yanda dürtülerin çevresel koşullara uygun biçimde doyumunu sağlamaya çalışan güçler ve gerçeklere uyma zorunluluğu vardır. Kişiliğin bu iki dizgesine *altbenlik* ve *benlik* denir. Bir üçüncü dizge olan *üstbenlik* de çocukluktan beri kişilikte yer alan anababa ve toplum yasaları, yargıları ve ahlak değerleridir. Bu dizgelerin etkinlikleri büyük oranda bilinçdışı olmaktadır.

İç çatışma, bu dizgeler arasındaki bir dengesizlik, bir bağdaşmazlıktır. Örneğin, altbenlik dürtülerinin doyum için sıkıştırması ya da son derece ağır ve sıkı ahlak yargılarının baskısı ile benlik içinde dengenin bozulması bir çatışmadır. Böyle bir durumda kişi kendi iç yaşamında bir yandan dürtülerini çabucak doyurmak istemekte, öbür yandan bunların doyurulması ya da ertelenmeleri gerektiğini algılamaktadır. Bir başka deyimle bu dürtünün hem olumlu, hem olumsuz değeri vardır ve burada bir yaşama-uzlaşma çatışması söz konusudur: Böyle bir bilinçdışı çatışma durumu, benliğe yönelik bir tehlike olarak algılanır ve tehlikeli durumlara karşı doğal tepkiler zincirleme olarak ortaya çıkar.

Bilindiği gibi dışardan gelen bir tehlikeye karşı olan, nesnesi belli duygusal tepkiye korku denilmektedir. Korku, benliğe, varlığa yönelik olan bir tehlike durumunda kaçma davranışlarını başlatan bir duygudur. Korku, nesnel bir tehlikeye karşı homeostatik işlevi olan bir uyarılıştır.

İnsan için tehlikeler yalnızca dışarda varolan nesnel tehlikeler değildir. Çoğu kez insan kendi içindeki dürtülerden, eğilimlerden, geçmiş yaşantıların anılarından da korkabilir. Aslında kişiyi hoş olmayan bir duruma sokan herhangi bir şey tehlike olarak algılanır. Kimi dürtüler, aşırı yargılar ya da çevresel durumlar, bireyin dengesini bozan, gerginliği arttıran bir tehlike olarak değerlendirilir. Bilinçli tehlikeye karşı heyecansal tepki korku ise, bilinçdışı olan ve nesnesi kişice tanınmayan içten gelen tehlikelere karşı tepki de anksiyetedir (Öztürk, 1989: 38).

Freudcu Bakış Açısıyla Anksiyete

Freud'a göre insan davranışları tüm yönleriyle uyum yapmaya yönelik bir amaç taşır. Hiçbir davranış rastlantısal değildir ve organizmanın yaptığı herşey yaşamı sürdürme çabasının farklı biçimleridir. Freud'a göre anksiyete, fiziksel ya da toplumsal çevreden gelen tehlikelere karşı bireyi uyarma, gerekli uyumu sağlama ve yaşamı sürdürme işlevlerine katkıda bulunur. Ne var ki, anksiyete *nevrotik anksiyete* de olduğu gibi mantıkdışı bir nitelik alırsa, uyum işlevini yitirir ve normaldışı davranışların ortaya çıkmasına neden olur (Geçtan, 1988: 159).

Anksiyetenin, psikolojik bozuklukların anlaşılmasındaki önemine ilk dikkati çeken kişi Freud'dur. Anksiyete ile bastırma mekanizması arasındaki ilişki üzerinde durmuştur. Anksiyete, bastırmaya neden olmaktadır. Ego, varlığını tehlikeye düşürebilecek arzu ve impulsların farkına vardığı an anksiyete yaşanır ve bu duygular bastırılır.

Ego sürekli olarak üç tehlikeyle karşı karşıyadır:

1. Engellenmeler ve dış dünyadan gelebilecek saldırılar.
2. İd'in içgüdüsel ve gerçekdışı istekleri
3. Süperegonun cezalandırması.

Freud'a göre, anksiyete, egonun tehlikeden kaçış yollarının bir ifadesidir. Bu nedenle, belirtilen bu üç tür tehlikeye karşı üç tür anksiyete geliştirilir:

1. Gerçek anksiyete -ki Freud bunu korku ile eş anlamda görür. Bu tür anksiyete, bireyin dış tehlikeyi algılamasından doğan can sıkıcı bir duygudur ve günlük yaşamda, herkes arada bir bu gerçek anksiyeteyi yaşar. Bu tür anksiyete mantıklı ve anlaşılır olması ile nevrotik anksiyeten farklılık gösterir.
2. Törel anksiyete, özellikle süperegonun vicdan diye bilinen bölümü tarafından onaylanmayan durumlarda egoda meydana gelen suçluluk ya

da utanç duygusudur. Törel anksiyetenin kaynağında cezalandırıcı ana-baba ile simgelenen bir korku mevcuttur. Gerçek anksiyetenin tersine, törel anksiyeteye neden olan durumdan kaçabilme olanağı yoktur.

3. Nevrotik anksiyete, içgüdülerden gelen tehlikenin algılanması ile ortaya çıkar. Bu, egonun içgüdüsel istekleri engelleyemediği zaman, sonucun belirsizleştiği durumlarda ortaya çıkan korkudur (Davaslil, 1994: 12-13).

Anksiyetenin Bireyin Yaşamındaki Bozucu Etkileri

Buraya kadar genel olarak anksiyetenin ne olduğu üzerinde duruldu. Tüm bunlardan anlaşılan şudur ki; anksiyete, gerçeklik sınırları içerisinde kaldığı ve organizmayı olumlu bir davranışa güdüleyici olarak görüldüğü süreç normaldir. Fakat sık sık tekrarlanan ve bireye acı veren anksiyete bireyin yaşamında istenmeyen ve olumsuz bir duygudur.

Sık sık ve yoğun olarak yaşanan anksiyete organizmada kendisini farklı şekillerde belli eder ve hem biyolojik, hem psikolojik, hem de sosyal olarak bireyi olumsuz yönde etkiler. Bunun bireyde uzun süreli olarak görülmesi ve yerleşmesi anksiyete nevrozu ya da psikiyatrik tabirle anksiyete bozukluğu dediğimiz durumu meydana getirir ki, bu takdirde bireyin tüm yaşamını etkileyen bir olgu haline alır.

Anksiyete nevrozu sık görülen bir nevroz türüdür. Tüm nevrozların yaklaşık olarak % 40' ını oluşturur. Arada bir gelen akut anksiyete nöbetleri ve birden yoğunlaşan kaygı duygularıyla belirlenir. Gerek yaygın anksiyete, gerekse nöbetler, belirli bir tehlike kaynağına bağlı olmadıklarından, "bağlantısız" anksiyete olarak nitelendirilir. Çoğu kez anksiyete kaynağı olarak gösterilen durumun belirsiz, örtülü ve karmaşık bir nitelik taşımasına karşın, bu duygu kişiliğin tümünü egemenliği altına alır (Geçtan, 1988:169).

Anksiyetenin Biyolojik Yönü, Fizyolojik Belirtileri ve Biyolojik Sistemdeki Bozucu Etkileri

Son yıllarda özellikle ağır bunaltı belirtileri ile birlikte kendini gösteren panik bozukluğunun ve agorafobilerin oluşumunda büyük olasılıkla kahtımla geçen biyolojik bir yatkınlığın olabileceğine ilişkin veriler bulunmaktadır. Kendiliğinden panik nöbeti geçiren hastaların çoğunda sodyum laktat enfüzyonu ile laboratuvarında tipik panik nöbetleri deneysel olarak görülebilmektedir. Ayrıca bu kişilerin panik nöbetleri klomipramin gibi bir ilaçla önlenmektedir. Bu tür anksiyete

nöbetlerinin deneysel olarak yaratılabilmesi ve ilaçlarla önlenmesi ile anksiyetenin kökenine biyolojik açıdan bakma imkanı doğmuştur (Öztürk, 1989: 41).

Anksiyetenin fizyolojik belirtilerine baktığımızda genel olarak otonomik hiperaktivite belirtileri vardır: Kan basıncının yükselmesi, kalp atımının hızlanması, kaslarda gerginlik, kolların dikleşmesi, gözbebeklerinde genişleme, ağız kuruması, yüzde solukluk veya kızarma, terleme, sık idrara çıkma ve dışkılama, kusma ve öğürme, boğazda düğümlenme, soluk daralması, ellerde ayaklarda soğukluk ve karıncalanmalar (Öztürk, 1989: 237).

DSM-IV tanı sisteminde ise "anksiyete bozuklukları" başlığı altında fizyolojik belirtiler şu şekilde sıralanmıştır: 1) Çarpıntı, kalp atımlarını duyumsama ya da kalp hızında artma olması 2) Terleme 3) Titreme ya da sarsılma 4) Nefes darlığı ya da boğuluyor gibi olma duyuları 5) Soluğun kesilmesi 6) Göğüs ağrısı ya da göğüste sıkıntı hissi 7) Bulantı ya da karın ağrısı 8) Baş dönmesi, sersemlik hissi, düşecekmiş ya da bayılacakmış gibi olma 9) Uyuşma ya da karıncalanma duyuları 10) Üşüme, ürperme ya da ateş basmaları (Köroğlu, 1994:171-172).

Bu semptomlar, kardiyovasküler sistemle ilgili olduğu için, birey taşıkardi ve palpasyonlar nedeniyle kalbinde bir sorun olduğunu düşünebilir; çünkü kalbi, birdenbire ve düzensiz bir şekilde hızla atmaya başlar. Bu yüzden doktora kalp ya da göğüs ağrısı şikayetiyle başvurup, herhangi bir rahatsızlık teşhis edilemeyen vakalar mevcuttur. Bunun yanı sıra konfüzyon, titremeler, terleme, baş dönmesi, görüş bulanıklığı ve kalp atım sayısının yükselmesi gibi anksiyeteyi çağırıştıran semptomların dalgalanmalar göstermesi nedeniyle insülin salgılayan tümörlerde teşhis sorunları söz konusu olabilir. Bu açıdan iyi bir fiziksel muayene anksiyete tanısının konması açısından önemlidir (Kelly, 1983).

Anksiyetenin sürekli yaşanması bireyin yaşamında bir depresyon riskini ortaya çıkarabilir. Klinik bulgular genellikle anksiyete ve depresyonun yüksek birliktelik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Anksiyete ve depresyonun yüksek birliktelik göstermesi, bir yandan önemli bir tanı ve tedavi güçlüğü yaratmakta, diğer yandan da özellikle son yıllarda bu iki bozukluğun ayrı antiteler mi, yoksa aynı bozukluğun farklı gösterileri mi olduğu sorusunu doğurmaktadır (Yazıcı, 1995:163).

Anksiyete ve onunla birlikte gelişebilecek bir depresyon bireyin yeme, uyku, sindirim ve cinsel işlev gibi en hayati fonksiyonlarını dahi olumsuz olarak etkilemektedir. Genellikle iştah kaybı, sıkıntıdan uyuyamama, uyunsa da çatışmalı ve karışık rüyalar görme, ishal ya da kabız olma, sürekli gerginlikten dolayı oluşan mide ülseri, cinsel isteksizlik, empotans, soğukluk, düzensiz adet görme gibi pekçok bedensel semptomlar yoğun anksiyete yaşamının bir sonucu olmaktadır.

Bazen anksiyete ve ruhsal bozukluk, enfeksiyonlara neden olabilmektedir. Örneğin, "streptococcal" boğaz ağrılarının muayenelerinde, mikropun ölçümü, "antibadi" denilen mikropun direncin tespitinde, aile bunalımlarının ya da sınav kaygısının yaşandığı anlaşılmıştır. Eşlerin kaybında, kalp sektesinin ilk altı ayda geldiği anlaşılmaktadır. Ruhsal stres ve anksiyete, her tür bulaşıcı hastalığa duyarlık yaratabilmektedir (Gillet ve Pietroni, 1990:107).

Psikolojik sorunların ve anksiyetenin pekçok bedensel hastalığın kökeninde yer aldığı ve bunların hipnoz vb. telkin yöntemleriyle tedavi edildiği belirtilmektedir. Loras isimli araştırmacı, astım hastalığında alerjik dış faktörlerin, endokrin vs. gibi etkenlerin asıl sebep olmadıklarını, bunların reaksiyonel bir sebep olduğunu, asıl sebebin astımlı şahsın kendisi olduğunu belirtmektedir. Astım, çözülmemiş ruhsal çatışmalardan dolayı inhibe olmuş kişiliklerin bir işareti olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle astım, aynen anksiyetede olduğu gibi bir nefes daralması şeklinde gözlenmektedir ve bu kişi sürekli bir sıkıntı yaşamaktadır (Özcan, 1966:7-9).

Anksiyetede sürekli bir gerginlik ve huzursuzluk söz konusudur. Sempatik sinir sistemi sürekli faaliyet göstermektedir. Anksiyetenin sık sık yaşanması ve kronikleşmesi aşırı gerginlikten dolayı, fazla kan basıncına, bu da damar sisteminde yıpranmaya, damar sertliği, tıkanıklığı, hipertansiyon gibi rahatsızlıklardan uzun vadede kalp şikayetlerine ve sinir sistemi rahatsızlıklarına neden olabilir. Özetle, anksiyete, eğer sürekli bir hal almışsa biyolojik sistem üzerinde dejenerasyona kadar varabilen bir duygulanımdır diyebiliriz.

Anksiyetenin Bireyin Psiko-Sosyal Yaşantısı Üzerindeki Bozucu Etkileri

Yukarıda da ifade edildiği gibi biyolojik sistem üzerinde bozucu etkisi olan anksiyetenin doğal olarak bireyin ruhsal ve sosyal yaşantısını da derinden etkilemesi olağandır. Anksiyete yaşayan bireyde genel görünüm ve dışa vuran davranış, belirgin olarak bireyin huzursuzluğudur. Endişeli yüz ifadesi, gergin duruş ve

hareketlerinde tedirginlik, çabuk irkilme, çabuk kızma, sabırsızlık, yerinde duramama vardır. Sesinde heyecanlı bir titreklik vardır. Konuşması düzgündür. Kişilerarası ilişkilerinde endişeli, huzursuz ve gergindir.

Birey korkuya benzer bir duygusu olduğunu, sanki kötü bir haber alacakmış gibi hissettiğini anlatır. Fakat korkusunun nedenini ve nesnesini bilmez. Bazen anksiyete durumu bireyde derin bir yılgınlığa neden olduğundan depresyon belirtileri de birlikte bulunabilir (Öztürk, 1989:237).

DSM-IV tanı sisteminde (Köroğlu, 1994:172) panik derecesindeki anksiyete bozukluğu anlatılırken bireyin ruhsal yaşantıları şu şekilde aktarılmaktadır: derealizasyon ya da depersonalizasyon, kontrolünü kaybedeceği ya da çıldıracağı korkusu, ölüm korkusu.

Anksiyeteye eşlik eden diğer belirtiler genellikle, dikkatini toplayamama, karar verme güçlüğü, aşırı duyarlık, umutsuzluk, uyku bozuklukları, aşırı terleme ve sürekli kas gerilimidir. Diğer nevrozlarda geliştirilen fobi, obsesyon gibi savunma tepkilerine karşılık bu nevrozda anksiyete belirtileri doğrudan yaşanır.

Anksiyete nevrozu kişinin sürekli bir gerilim, üzüntü ve tedirginlik içinde yaşamasına neden olur. Anksiyeteli insan, ilişkilerinde aşırı duyarlıdır, kendini yetersiz bulur ve kolayca çöküntüye girer; dikkatini toplayamadığı ve yanlış yapmaktan çok korktuğu için, karar vermek ona güç gelir. Özellikle boyun ve omuz bölgelerinde daha çok duyulan kas geriliminden, sık idrar yapmaktan, uyku güçlüğünden ve kötü rüyalarından yakını, sürekli terler, avuç içleri ıslak ve soğuktur; görünür bir neden olmaksızın kan basıncı ve nabız hızı artabilir; kalp çarpıntıları olabilir.

Anksiyete nevrozunda kişi, işleri yolunda gitse de kaygılıdır. Belirsiz kaygılar ve genel duyarlık, sürekli sıkıntılı ve tedirgin olmasına, umudunu kolayca yitirmesine yol açar. Büyük güçlüklerle bir karar verebilse bile, bu kararın sonuçları, yapmış olabileceği yanlışlar ve bunların doğurabileceği olumsuz etkiler üzerinde aşırı bir kaygı sürdürülür. Bu insanların üzüntü konusu yaratmadaki imgelem güçleri sonsuzdur; bir üzüntü konusu ortadan kalktığı an, yeni bir sorun bulunur. Günlük olaylarla ilgili kaygılara, geçmişte yapılmış yanlışlar ve gelecekte ortaya çıkabilecek güçlükler eklenir (Geçtan, 1988:169). Böylece anksiyete, bireyin hayatını çekilmez kılar, bireyi ketler ve verimliliğini düşürür. Özellikle işletme koşullarında yaşanan anksiyete, düşük iş doyumuna, üretimde azalmaya, verimlilik kaybına ve iş kazalarına neden olabilir.

Sonuç

Dünya Sağlık Teşkilatı'nın bulgularına göre dünyada her an yüz milyon kadar anksiyete yaşayan insan vardır. Son birkaç on yılın verileriye, bu rakamların daha da artmakta olduğunu göstermektedir (Gillet ve Pietroni, 1990: 11).

Bu kadar önemli bir sağlık sorununun nedenleri bugün hala inceleme konusudur. En genel anlamda biyolojik, kalıtsal temelli olmak üzere, erken yaşlardaki anne-baba-çocuk etkileşimi, doğum öncesi ve sonrası hastalık ve travmalar, bireyin bilişsel yapısını şekillendiren uyaranlar (sürekli hüzünlü ve kaygı dolu ortam, sıkıntılar ve hatta dinlenen müzik) bireyin anksiyeteye yatkınlığını etkileyen önemli unsurlardır. Sağlıklı bir aile ortamı, temel ihtiyaçların giderilmesi, koşulsuz sevgi ve onay gibi kişiliği güçlü kılan yetişme biçimleri çatışmaları azaltıcı olduğundan bireyi daha toleranslı kılacaktır.

Tedavi konusunda da başarılı çalışmalar yapılmaktadır. Basit ve nadir görülen anksiyete yaşantılarından, kronik ve panik derecesine varan anksiyete nevrozuna kadar hem medikal, hem de kognitif davranışçı tedaviler uygulanmaktadır. Gevşeme tekniklerinin uygulanması, biofeedback tekniği, meditasyon ve yoga gibi teknikler anksiyeteye doğal yoldan başatmeyi sağlayan etkili teknikler olma yolundadır (Şahin, 1994).

Sonuç olarak, pekçok insanın yaşadığı fakat tanınmadığı için gizli kalan bu olumsuz ve nedenleri çok çeşitli olabilen duygu durum bozukluğu hakkında insanlar bilgilendirilmeli, klinik düzeye gelmeden bununla başatme yolları hakkında bilgi verilmelidir.

KAYNAKLAR

- Davaslıgil, Ümit. (1994). *Anksiyete Düzeyi ve Aile Tutumlarının Yaratıcı Düşünmeye Olan Etkileri*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü. Fakülte No: 3394.
- Geçtan, Engin. (1988). *Çağdaş Yaşam ve Normal Dışı Davranışlar*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gillet, Richard ve Pietroni, Patrick. (1990). *Depresyon (Stresler-Bunalımlar)*. (Çev: Ziya Kütevin). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Hilgard, Ernest; Rita Atkinson. (1979). *Introduction to Psychology*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Kelly, D. (1983). "Somatik Belirti ve Semptomların Depresyondaki Rolü." *Bulletin of The International Committee for Prevention and Treatment of Depression*. London.

- Köroğlu, Ertuğrul. (1994). *DSM-IV Tanı Ölçütleri*. Ankara: Hekimler Yayın Birliği.
- Özcan, M. Tevfik. (1966). *Angoisse, Sıkıntı*. Ankara: Güven Matbaası.
- Öztürk, Orhan. (1989). *Ruh Sağlığı ve Bozuklukları*. İstanbul: Evrim Basım-Yayın-Dağıtım.
- Rosenzweig, Mark; Arnold Leiman. (1989). *Physiological Psychology*. New York: Random House.
- Şahin, Nesrin H. (1994). *Stresle Başa Çıkma*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları: 2.
- Yazıcı, Olcay. (1995). *Anksiyete ve Depresyonun Birlikte Durumları*. İstanbul: NöroPsikiyatri Arşivi. Cilt 32 Sayı 4: 163-170.

ÇAĞDAŞ TÜRK ŞİİRİNDE KUTSAL KİTAPLAR

Hasan AKTAŞ*

Özet

Her kültürün sanatını oluşturan coğrafyası, tarihi ve edebiyatı vardır. Sanatın güzellik ve yaratıcılık gibi yadsınamayacak iki önemli boyutu vardır. Bu güzellik ve yaratıcılık, şiirde sanatçının inşa ve istif ettiği kelimelerin ayinine dönüşür. Türkçe'ye ruh veren de kelimelerin şiirdeki bu ayinidir. Türk edebiyatında bu ayinlerin, Zebur, Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim gibi kutsal kitaplara dayanan çok güçlü epistemolojik kaynakları vardır. Özellikle kaynağını kutsal kitaplarda bulan söylenceler, Türk şiirine malzeme olmanın yanında, Türk şiir poetikasını felsefi ve estetik düzeye taşıyan fenomenlerdir. Kutsal kitaplar, Türk şiirinin şekillenmesinde en önemli arkeolojik ve antropolojik tarihsel arşivler olarak karşımıza çıkar. Kaynağını kutsal kitaplarda bulan Türk şiirinin özgünlüğünün ortaya konulabilmesi için karşılaştırmalı edebiyatın ilke ve yöntemleriyle metinlerarası ilişkiler gözetilerek çözümlenmesi zorunluluğu vardır. Türk şiirinin çok güçlü bilgi teorilerine dayanan bir geçmişi vardır. Arkaik ve modern şiir, tarihsel süreç içerisinde birbirlerini üretirlerken, üretilen her yeni metin, kendi içinde geçmişe ait bir göndermeyi de barındırır. Bu araştırmamız geçmişten günümüze, kutsal kitaplar ekseninde üretilen şiirlerin bir panoramasını vermenin yanında Türk şiirindeki metinlerarası ilişkileri de ortaya koymaktadır. Şiir kuramcılarını peygamberlerle şairler arasında sürekli bir ilgi kuragelmışlerdir. Peygamberler vahiy yoluyla insanlığa nasıl tanrısal bilgiyi taşıyorlarsa, kimbilir belki şairler de aynı bilgiyi insanlığa esin yoluyla taşıyorlardır. Çalışmamızda esin perisinin eski ve yeni şiirimizin semalarında süzülüşünü ve kanat çırpışlarını bulacaksınız.

Anahtar kelimeler: Kutsal kitaplar, Kur'an-ı Kerim, İncil, Tevrat, Zebur, epistemoloji, metinlerarası ilişkiler, karşılaştırmalı edebiyat.

Abstract

The Sacred Books In Contemporary Turkish Poetry

Each culture has got its own geography, history and literature which make its arts. Art has got two important dimensions such as beauty and creativity which cannot be denied. This beauty and creativity turn into a rite of the words which the poet builds and piles in his poetry. That's the rite of the words in poetry which gives Turkish a soul. In Turkish Literature these rites have got very powerful epistemologic sources which come from the Holy Books; Zebur (The Psalms of David), Tevrat (The Book of Moses), İncil (The Bible), and The Koran. Especially the myths which find their sources in sacred books, besides being material for Turkish poetry, are the phenomenons which carry the Turkish poetic thoughts to the philosophical and esthetic level. The holy books are the most important archaeological and anthropological historical archives which have formed Turkish poetry. In order to be able to explain the originality of Turkish poetry which find its sources in the sacred books, it's a necessity for Turkish poetry to be analyzed by the consideration of the intertexts relations with the principles and methods of the comparative literature. Turkish poetry has got a past which is based on a very strong knowledge theory. While the archaic and modern poetry have been creating each other within the historical process, each new text bears also a reference to the past. This search also explains the intertexts relations in Turkish poetry besides giving a panorama of the poems which were written on the axis of the holy books. The poetry theoreticians have always found a relation between prophets and poets. As the prophets carried the divine knowledge to the human beings through God's revelation, probably poets have carried the same knowledge to the human beings through inspiration. In this study you'll find the glidings and the flappings of the muse in the sky of our old and new poetry.

Key Words: The Holy Books, The Koran, The Bible, The Book of Moses, The Psalms of David, epistemology, intertexts relations, the comparative literature

*Yrd. Dç. Dr. Trakya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Kutsal kitaplar, Allah tarafından peygamberler aracılığıyla tüm insanlara gönderilen kitaplardır. Bunlar Hz. Davud'a indirilen Zebur, Hz. Musa'ya indirilen Tevrat, Hz. İsa'ya indirilen İncil ve Peygamberimiz Hz. Muhammed'e indirilen Kur'an-ı Kerim'dir. Klasik Türk Edebiyatı'nda Kutsal Kitaplar daha çok sevgiliyle ilgili olarak zikredilir. Bununla birlikte aslı işlevleri nedeniyle sıkça sözkonusu edildikleri de olur. Çağdaş Türk Edebiyatı'nda ise kutsal kitapların çok değişik nedenlerle şiire konu edildiğini ve malzeme olarak seçildiğini görüyoruz. Bu konu edinme bazen gelenekten yararlanma gibi bir gerekçeyle dayanırsa da bazen de onu sadece bir figür olarak kullanma anlayışından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte altını çizerek belirtmek gerekir ki ciddi epistemolojik ve tarihsel köklere dayanmayan ve onlardan gereğince beslen(e)meyen sanatçılar da bilinçaltının bir yönlendirmesi olarak sıkça geleneksel şiire başvurmak zorunda kalıyorlar.

Kirpiğin Tevrât ü İncil ü Zebûr'un şerhidir

Dört kitâbın ma'nîsi seb'al-mesânî kandaır

Seyyid Nesimi

Divan şairi Seyyid Nesimi, Sevgilinin kirpiğini kutsal kitapların bir şerhi/açıklaması/yorumu olarak görür. Kirpikler; Tevrat, İncil ve Zebur gibi kutsal kitapları yorumladığı halde, dört kitabın anlamını kendisinde toplayan/özetleyen Seb'al-mesânî (Fatiha Suresi) nin anlamı nerededir? Seyyid Nesimi, bu beyitte Fatiha Suresi'nin anlamını aramakta ve bu konuyla ilgili olarak sevgilinin şahsında müslümanlara bir eleştiri getirmektedir. Zira beş vakit namazda Fatiha Suresi'ni okuyan müslümanların onun anlamından haberleri yoktur. Kaldı ki, Fatiha Suresi dört kutsal kitabın anlamını kendinde toplayan bir sûredir/kitaptır.

Her evde kutsal kitaplar asılıydı

Okuyan kimseyi görmedim

Okusa da anlayanı görmedim

(Sezai Karakoç-Hızır, Kırk Saat/7)

Tıpkı Divan şairi Seyyid Nesimi gibi çağdaş şairlerimizden Sezai Karakoç da aynı şeylerden şikayet etmektedir. Müslüman ülkelerin hemen tamamında kutsal kitapların evlere asılarak, o evlerin kutsanmaya çalışıldığı görülür. Onu duvardan indirip de anlamını merak eden çok az kişiye rastlanır. Okuyanlar varsa bile anlayanlar hemen hemen hiç yok gibidir. İslam dünyasının inandıkları halde Kur'an-ı Kerim'in anlamından bi-haber yaşamaları büyük bir paradokstur. Bu paradoks islam âlemini kaostan

kaosa sürüklemektedir. Zira İslam dünyasında anlamını bilmediği şeylere inanan, okuduğu halde okuduğunu anlamayan, anladığı halde anladıklarını eyleme dönüştüremeyen 'pasif inaçlılar' diyebileceğimiz mozaik alt-kültür grupları oluşmuştur. Bu da İslam dünyasının modern ve gittikçe globalleşen bir dünyada işlevlerini yerine getirememesi gibi bir sonucu doğurmuştur ki, İslam dünyası kendi öznelliğini öteki öznelliklere karşı kullanamamaktadır.

a) Kur'an-ı Kerim: Hz. Muhammed'e indirilen dört büyük semavi kitabın en sonuncusudur. Cebrail aracılığıyla vahiy yoluyla gönderilmiştir. Diğer kutsal kitaplar belirli kavimlere indirildiği halde, Kur'an-ı Kerim bütün insanlığa indirilmiştir. 114 sureden oluşup 6666 ayetten ibarettir. Kur'an-ı Kerim; Hz. Ebubekir zamanında çoğaltılıp çeşitli İslam merkezlerine gönderilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in kıyamete kadar korunacağı Allah'ın taahhüdü altındadır. Divan şiirinde sevgilinin güzelliği, yüzü, saçları, boyu, beni, gözü, kaşı ve hat'ı sık sık Kur'an-ı Kerim'e benzetilir. Bütün bu özellikler daha çok mushaf olarak zikredilir. Kur'an-ı Kerim, Divan şiirinin en büyük epistemolojik kaynaklarından bir tanesidir. Şairlerin birçok ayetleri mana veya söz yoluyla iktibas ederek ya da telmihte bulunarak şiirlerinde kullandıkları görülür. Çağdaş şiirde artık Kur'an-ı Kerim, sevgili merkezli olarak ele alınmaz. Kutsal bir kitap olarak sanatçıların dünyevi görüşleri/ideolojileri çerçevesinde oldukça değişik amaçlarla şiirin satır aralarına taşınır. Kur'an-ı Kerim'in motif /imaj/mazmun/unsur olarak kullanılması konusunda şairleri gelenekten beslenenler ve sadece ondan malzeme olarak yararlananlar şeklinde iki gruba ayırmak gerekir.

Nola gelse hat-ı sebzın ne hatâsı ola kim

Kâ'be'nin çevresine âyet-i Kur'an yazalar

(Necâfî)

Divan şairi Necati, Sevgilinin yanağındaki ayva tüylerini Kur'an ayetine benzetirken klasik şiir geleneğindeki anlayışı sürdürür. Sevgilinin yanağındaki tüylerin Kur'an ayetlerine benzetilmesi Cemalullah'tan birer işaret olması nedeniyledir. Kur'an-ı Kerim ayetlerini iyi anlayan kişiler aynı zamanda sevgilinin yüzündeki mührün sahibini de iyi okuyan ve tanıyan kişidir.

Lafzı muhkem yalınız, anlaşılan, Kur'an'ın:

Çünkü kaydında değil, hiçbirimiz ma'nânın:

Ya açar Nazm-ı Celîl'in, bakarız yapırağına;

Yâhud üfler geçeriz bir ölü'nün toprağına.

(M. Akif Ersoy-Süleymaniye Kürsüsünde/Safahat 330)

Mehmet Akif Ersoy, Kur'an-ı Kerim'in tamamen amacının ve işlevinin dışında kullanılmasını şiddetli bir tarzla eleştirir. Kimse onun manasının farkında değildir. Onu ölümlere okunan ya da fal bakılan bir kitap olarak algılayanlar hiç de azımsanamayacak kadar çoğunluğu oluşturan insanlardır. Anlaşılmayan bir kitap sadece geleneksel kültüre malzeme olan ve konuşmayan bir kitaptır. Konuşmanın olmadığı yerde iletişim gerçekleşemez. İletişimsiz bir dünya manen

Ve bu hizmetle celil ettiği Peygamber'e hamd,

Gökyüzünden yere indirdiği Kur'an'a şükür.

(F. Nafiz Çamlıbel-Hamd ü Sena/Han Duvarları 93)

Faruk Nafiz Çamlıbel, Kur'an-ı Kerim'in "şükür" kavramı ve terminolojisi çerçevesinde Allah'a hamd ü senada bulunur. Kur'an-ı Kerim şükür için Allah'la kul arasında aksiyoner bir bildirişim kitabıdır.

Yeşil türbesini gezdik dün akşam,

Duyduk bir musiki gibi zamandan

Çinilere sinmiş Kur'an sesini.

(A. Hamdi Tanpınar-Bursa'da Zaman/Bütün Şiirleri 51)

Ahmet Hamdi Tanpınar ise, Bursa'daki "Yeşil türbesini" gezerken nostaljik bir yolculuğa çıkar. Şair için Kur'an-ın anlamı ve orijininin ziyade, onun anlamını okuyan ve ebedileştiren ecdadın yaşadıklarına bir özlem vardır. Fakat Tanpınar, bulunduğu konum itibarıyla bunun ne bizzat içinde, ne de dışındadır.

seni terketmeye razıyım parasız pulsuz çekip gitmeye

kur'an'daki bütün belalara tevat'atki bütün belalara

(Atilla İlhan-Kaptan 3/Sisler Bulvarı 47)

Atilla İlhan, sevgilisi için her türlü belaya razıdır. Hatta Kur'an'daki ve Tevat'atki bütün belalara ve musibetlere de razıdır. Yeter ki, sevgilisine kavuşabilsin. Kaptan, denizde gemisinin dümeninde ilerlerken Nuh Tufanı'na dahi yakalansa bile, yine sonunda sevgilisine kavuşacaksa bunlara da bila-tereddüt razıdır. O, Yusuf gibi yıllarca zindanlarda da yatabilir. Yeter ki, vuslata ersin. Ebabil kuşları başına taşlar atsa da eğer sonunda sevgiliye kavuşma varsa, o yine bunlara da razıdır.

Işık gibi südün

İnsan gibi dölün

İsâ gibi kulun

Kur'an gibi dilin var.

Ben senin hayranınam!

(B. Rahmi Eyüboğlu-Dördüncü Mektup/Dol Karabakır Dol 20)

Bedri Rahmi Eyüboğlu, "Yaradana Mektuplar"ında "Ben senin hayranınam" diyerek yaratıcıya seslenir. Ona göre Kur'an-ı Kerim, Allah'ın dilidir/mesajıdır. Bu ilahi mesajların mucizeliği ve ulviligi onu Tanrı'ya hayranlığına kadar götürür. O daha da ileri giderek, Kur'an-ı Kerim'i/Tanrı'yı tabiat dilinden okur. Yani sanat eserlerinin mükemmeliyeti, onu sanattan sanatçıya ulaştırır. Kur'an-ı Kerim yazılı bir kitaptır, tabiat ise her satırı binlerce mana yüklü doğal bir kitaptır.

İlk sayfasına mı çalışıyor bir Kur'an'ın? Sülüsle.

Uzatarak bir S'yi vavlı ve üstünlü esreli.

Yazar gibi kendi mezar taşını:

(İlhan Berk-Karahisari/Aşıkane 171)

İlhan Berk, Karahisari adlı bir hattatın Kur'an-ı Kerim'i Sülüs el yazısıyla yazmasını tasvir ediyor. Karahisari bir hattat olmanın yanında bir işçidir. Kur'an-ı Kerim'i el yazısıyla yazarak geçimini temin eden binlerce hattat vardır ki, bunların Kur'an-ı Kerim'i yazmaktaki amacı herhangi uhrevi bir amaçtan değil de sadece rızık temin etmek içindir. Yani çalışmak kutsaldır/ve bir ibadettir.

Kur'an dinlemiş ve ondan boyun eğmişlerdir sanki

Yaşamın sırrına bizden önce ermişlerdir sanki

(Sezai Karakoç-Hızır Kırk Saat/38)

Sezai Karakoç, yaşamın sırrına erenlerin Kur'an-ı Kerim'i dinleyen ve ona itaat eden kimseler olduğunu vurgular. Sanatçı, metnin arkaplanında Kur'an-ı Kerim'in mesajını dinlemeyenlerin yaşamın sırrını çözemeyeceklerini, hayatın gelgitleri arasında kaybolup gideceklerini/kimliklerini yitireceklerini ve yaşamın esrarlı perdesini aralayamayacaklarını iddia eder. Bu nedenledir ki Kur'an'ın emrine boyun eğmeyenler, evrenin/yaşamın esrarlı bilmecesini çözemeyeceklerdir ve yaşamın sırrına eremeyeceklerdir.

Çocuklar Topkapıda

Sedef kabızlı kılıçlar ellerinde

Rahlelerde Kur'an

Tefsir

Arapça

Farsça

Dikkatle önünü iliklemede

Padişah ve şehzade

(Cahit Zarifoğlu-İstanbul/Bütün Şiirleri 483)

Cahit Zarifoğlu, Osmanlı döneminde Topkapı'da İslami ilimler tahsil eden öğrencilerin panaromasını çiziyor. Bu ilimlerin başında da Kur'an-ı Kerim geliyor. Tasvir edilen, Osmanlı döneminden günlük alışlagelmiş mu'tad bir İstanbul manzarasıdır. Çocukların İslami ilimleri tahsil etmesine padişah ve şehzade büyük bir saygı içerisinde önlerini iliklemedirler. Bu hem sanatçı açısından, hem de padişah ve şehzade açısından bir hayranlığın ve özlemin ifadesidir. Ayrıca ilim tahsil eden çocukların yanında oyun oynayan çocuklar da vardır. Oyun oynayan çocuklar ellerinde kılıçlarla bir uygarlığın ve kültürün bekçisi gibidirler.

Bu çiçekler ruhudur tabiatın ki isyan etmiş

Bir dağ gibi, durmaya; bir ana gibi, doğurmaya.

Tabiat şimdi Kuranı yakan bir derviş;

Onun kalbinde de aynı kızıl ve serseri rüya.

(F. H. Dağlarca-Tabiatın Ruhı ve Bahtıyarlığım/İlk Yapıtla 50 Yıl Sonrakiler 53)

Fazıl Hüsnü Dağlarca, tabiatı Kur'anımı yakan bir derviş olarak tavsif ederken yeni bir imge üretiyor. Tabiatın bir derviş olması, bir kişileştirmeyi ihtiva etmektedir ki, tabiat tek başına okunmak istenen bir kitap/özne konumundadır. Derviş manevi yücelikleri ruhunda taşıyan kimsedir. Yani artık tabiat/derviş başka kitaplarla tanımlanmak istememekte ve tek başına tanımlanmak istemektedir. Dervişin/tabiatın Kur'an'ı yakması, tabiatın kendi kendisiyle varolması anlamına gelir ki şiirin anlam boyutlarını varoluşçu felsefeye kadar taşır.

Cebeci Câmisi'nde Kur'an okunur,

Ve büyük içimizde bir bilinmez yerimiz.

(Y. Bülent Bakiler-Cebeci Câmisi/Yalnızlık 52)

Yavuz Bülent Bakiler, fiziksel dünyadan alınan gerçekçi bir tablo çiziyor. Ankara Cebeci Câmisi'nde Kur'an okunması dış dünyanın var

olan bir realitesidir. Fakat bu dış/fiziki gerçeklik içsel/aşkın gerçekliğe dönüşmekte gecikmez. Kur'an okundukça sanatçının bilinmez yerleri/gizleri büyüyerek sonsuz manevi bir yolculuğa çıkar. Bakiler bir anlamda Kur'an-ı Kerim'in okunmasıyla kendini okumakta ve onunla kendini tanımakta ve çoğaltmaktadır.

Derya bir Kur'an-ı Kerim, yapraklarını bir bir açıyorum

Karış, karış, karış, karış, karış, karış, karış karıştırıyorum

(Can Yücel-İtiraz İtirazım Var/Modern Türk Şiiri 421)

Denizin Kur'an-ı Kerim gibi kutsal bir kitaba benzetilmesi sadece bir algılama sebebiyledir. Kur'an-ı Kerim'in her satırından öğrenilecek bir şeylerin olması denizin de her satırından birşeylerin öğrenileceğinin bir göstergesidir. Çünkü Kur'an nasıl pek çok sırları içinde saklıyorsa deniz de pek çok sırları içinde gizlemektedir. Bu nedenle bu iki göstergenin de gösterileni belirlemesi açısından iyi okunması gerekir.

Ana çeklik gibi kıvgın yatanda

Yüreğimin üstüne üstüne

Besmele göynüğüdür Kur'an tutanda

Sanki tutmaz öper, dudak ellerim

(Bahattin Karakoç-Ak Ellerim/Ay Şafağı Çok Çiçek 55)

Bahattin Karakoç, Kur'an-ı Kerim'e olan inancını ve saygısını oldukça sade bir dil ve üslupla dile getirmiştir. Kur'an-ı Kerim'i tutan elleri o büyük bir aşk ve heyecan içinde öper.

Görmedim, Kudüs'te mi ne bir KUR'AN varmış

Benim delik-deşik ceplerimde belki de üç CIGARA

(Metin Eloğlu-Böbür/Şiirce 87)

Kudüs'te el yazması bir Kur'an'ın olması Metin Eloğlu için hiç bir anlam ifade etmiyor. Onun cebi parasızlıktan delik-deşik olmuştur. Onun çektiği parasızlık ve cebindeki sigaraların bitmek üzere oluşu Kudüs'teki Kur'an'ı düşünmek gibi vaktinin ve niyetinin olmadığının bir kanıtıdır. Kudüs'teki Kur'an-ı Kerim'in ifade ettiği anlam ve değerlerin ötesinde cebindeki iki üç sigaranın daha büyük anlamı ve değeri vardır. Para ve sigara onun için Kudüs'deki kutsal Kur'andan daha da kutsaldır, belki de en büyük kutsal. Materyalist felsefe adeta şairi bu düşünceye zorlar gibidir.

Ve O'dur çöl kristallerinde insanlık tarihini okuyan, Ve kartalı dumanlar içinde gören, Ve O'dur Kur'an sahifelerini duvarlardan indiren, süslü, genç kızların işlediği ince oyali kılıflarda mahzun duran

Ve O'dur gül devrinin fatihi

(Necat Çavuş-Sezai Karakoç/Ölümünden Önceki Sözlere 31)

Necat Çavuş, "Kur'an-ı Kerim'i asli işlevine döndüren bir kişi olarak Sezai Karakoç'u ele alır. Süslü, genç kızların işlediği ince oyali kılıflarda mahzun duran Kur'an-ı Kerim'i duvarlardan indiren Sezai Karakoç bir üstad/şeyh/mehdi/fatih olarak takdim edilir. Sezai Karakoç, Kur'an-ı Kerim'i okutturma gibi teolojik bir misyon üstlenmiştir. O, Kur'anı Kerim'i kalplere açan bir fatih, hidayete getirme misyonunu üstlenen bir mehdî, dervişlerini eğiten bir şeyh ve herşeyden de önemlisi insanlığı dirilişe çağıran bir üstadır.

b) İncil: İncil, dört mukaddes kitaptan biridir. Hz. İsa'ya indirilmiştir. Pek çok tahrifata uğrayarak bozulduğundan, bugün gerçek İncil elde mevcut değildir. Genel olarak söylenecek olursa; Hristiyanların kutsal kitabıdır.

Modern Türk Şiiri'nin sıkça İncil'e başvurduğunu söyleyebiliriz. Şairler çoğunlukla kitaplarının başında, İncil'den çeşitli iktibaslar yaparak ve ayetleri epigraflık şekilde takdim ederek sunarlar. Şiirin içinde bizatihi İncil'in kullanılması bazen estetik bir kaygıdan bazen de yeni bir şiir geleneği ve literatür oluşturma düşüncesinden kaynaklanır.

Küfri zülf içre nihân olmuş o çeşm-i hâmuş

Deyr-i hüsnünde ne İncil okur İsâsına bak

Şeyh Galib

Şeyh Galib, sevgilisini, güzelliğinin / güzellik manastırında İncil okuyan İsa'ya benzetir. Manastırlar genelde karanlık olup mumla aydınlatılarak gizemli ve lahuti bir hava verilir. Çağdaş Türk Şiiri'nde İncil, Divan Şiiri'nde olduğu gibi sevgiliyle kurgulanarak/karikatüre edilerek anlatılmaz. İncil anlatılırken modern şiirin her türlü anlatım olanaklarında yararlanılır.

Bir keçi bir samanyoluna bakarsa ondan bir incil doğmaz

İncili daha iyi anlar samanyoluna bakarsa bir çoban

(Sezai Karakoç-Değişim/Taha'nın Kitabı 12)

Sezai Karakoç, bir hayvan olması hasebiyle keçiden İncil gibi kutsal şeylerin doğmayacağını ifade eder. Samanyoluna bakan keçi İncil'den bir anlam çıkaramayacaktır. Fakat samanyoluna bakan bir çoban İncil'i gayet iyi anlayacaktır. Metnin arkaplanında kâinatın okunması vardır. Keçi gibi hayvanlar/hayvan tabiatlı olanlar çoban kadar kâinatı okuyamayacaklar ve ona bir anlam veremeyeceklerdir. Keçi inatçı bir hayvandır ve kâinatı okuma gibi bir meziyeti yoktur. O sadece güdülmeye muhtaçtır. Çoban ise keçi sürüsünü güden aktif, aksiyoner ve misyoner bir kimliğe sahiptir. Ancak bu kimlikte olanlar/sürü olmayanlar kâinat kitabını okuyup ona bir anlam verebilirler.

Milli şefin treni niçin beyaz?

Ruslar neden yürüyorlar Berlin'e?

Ne saçma! Ne budalaca!

Dört İncil'den Yuhanna'yı

tercih edişim niye?

(İsmet Özel-Celladım Gülümserken/Erbain 10)

İsmet Özel ise aklındaki sorulara cevap arar. Bu sorulardan bir tanesi de niçin dört İncil'den Yuhanna'yı tercih ettiğine dair bir sorudur. Belki de bütün bu sorular birer saçmalaktır. Zira sanatçı bu sorulara kesin ve net bir cevap bulamaz. Cevapları bulunamayan soruların ısrarla sorulması bir anlamda gereksizdir. Şairin dört İncil'den bir tanesini seçmesinin de tıpkı diğer cevaplayamadığı olaylar gibi pek fazla bir anlamı yoktur.

Edip Cansever (bu Amerikalı şair) Bilardo sever

Fakat oyunu bir türlü öğrenemedi

Hep ikinci geldi Turgut Uyar

Başkası katılmasa bile yarışa

İncilden ve Tevrattan besteler güfteledi

Ergin Günçe-Şehirli Şairler Antolojisi/Türkiye Kadar Bir Çiçek 62

Şairlerin İncil ve Tevrat'tan besteler güftelemesi bir ters algılamayla ilgilidir. Normalde güfte besteden önce gelir. Fakat şairlerin kutsal kitaplarda hazır bulunan besteleri güftelemesi bir üst kurmaca ürünü olarak karşımıza çıkar. Bu bir anlamda şairliğin inşası ile ilgili bir olgudur. Bir anlamda da sanatçıların beslendiği kaynaklara bir göndermedir.

elimden ne gelirse yapmalıyım

bir tevrat bir incil bırakmalıyım

Attila İlhan-İki Elin Kızıl Kanda Olsa/Yağmur Kaçağı 20

Attila İlhan Tevrat ve İncil gibi kutsal kitapları sadece şiirinin birer malzemesi olarak kullanır. Tevrat ve İncil, bilindiği gibi kutsal kitaplardır. Onları insanlığa miras olarak bırakan peygamberlerdir. Attila İlhan de tıpkı bir peygamber gibi insanlığa şiirlerini bırakarak ebedileşmek ister gibidir. Belki de insanlık varoldukça Tevrat ve İncil'i okuyacağı gibi Attila İlhan'ın şiirlerini de okuyacaktır.

c) **Tevrat:** Dört büyük kitaptan biri olan Tevrat; Hz. Musa'ya indirilmiştir. Tamamı beş bölümdür: Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar ve Tesniye. Hepsi 39 cüzden oluşur. Bugün elde bulunan Tevrat da İncil gibi tahrif edilmiş ve bozulmuştur.

Tevrat, modern Türk şiir poetikasında dinsel bir bilinçten kaynaklanan ve geleneksel şiirden yararlanma şeklinde metinlerde belirdiği gibi sadece motif düzeyinde kalan kendi orijinalitesi ve bilgi kuramı bağlamında içselleşemeyen örnekleri de mevcuttur.

Hatın neler yazar cânâ benim alnımda kim bilir

Diyemezem ki bizârem bu Tevrât-ı muharrefden

(Kadı Burhaneddin)

Kadı Burhaneddin, Sevgilinin yanağındaki ayva tüylerini tahrif edilmiş Tevrat'a benzetir. Aşık, sevgilinin yanağındaki o hattı sürekli okumaya çalışır ve hat bozuk olduğundan uğraşır durur. Fakat yine de hattı okumakta büyük sıkıntılar çektiği halde bundan şikayetçi olmaz. Sevgilinin yüzündeki ayva tüyleri cemali/yüzü örttüğü için küfür olarak nitelendirilir. Aşıkın da bunları okumaya çalışması küfürle iştiğal anlamına gelir ki, kendisinin kaderini de bir anlamda çizmiş olmaktadır. Zira müslümanın küfürle uğraşması doğru ve caiz değildir. Modern şiirde ise Tevrat, daha çok metinleri süsleyen bir argüman olarak kullanılır.

Dinle Tevrât ile Kur'an'da yer almış sesini,

Dinlemek derse bedeldir bu gönül kıssesini;

Bu gönül kıssesi Yusuf'la Zeliha'nındır.

F. Nafiz Çamlıbel-Yusuf ile Zeliha/Han Duvarları 187

Faruk Nafiz Çamlıbel, Yusuf ile Züleyha hikayesinin kaynakları olarak Kur'an ve Tevrat'ı gösterir. Zaten Yusuf ile Züleyha hikayesinin epistemolojik temelleri kutsal kitaplara dayanır.

Bu gönül hikayesi kutsal kitaplarda yer aldığından dolayı kutsallaştırılmış ve efsaneleştirilmiştir.

Tevrat yapraklarının yitikoğulları siz,

Biz hep bekliyoruz eski konaklarda.

(Behçet Necatigil-Görmüşler IV/69)

Tevrat yapraklarında sözü edilen Yitikoğulları, İsrailoğulları'dır. Necatigil bu Yitikoğulları'nı bir sanatçı özlemiyle merak etmekte ve beklemektedir eski konaklarda. Sanatçı bu yolla belki de tarihi gerçeklere ait bilgiler edinmek istemektedir.

Tersinden okunan Tevrat hükümleri

Karaya boyanmış Mezmurlar

(Sezai Karakoç-Zamana Adanmış Sözler/9)

Tevrat hükümlerinin düzünden değil de tersinden okunması bir artıniyetliliğin göstergesidir. Tersinden okunan hükümler elbette ki bozulacaktır. Tersinden okunan Tevrat da zaten bozulmuştur/tahrif edilmiştir. Mezmurlar'ın da karaya boyanması yine tahrif dolayısıyladır.

Çünkü serbest düşünme zamanı geçti artık

şimdi mesai saati

disiplin kurulunun toplantısı var

arşivde sicil belgeleri damgalanacak

tayinler imzaya gidecek

teftişe gidecek generaller

rüya, okşayış, Tevrat

gibi kelimeler

gündemin dışında

(İsmet Özel-İls Sont Eux/Erbain 20)

Rüya, okşayış ve Tevrat gibi insanlığın manevi yönünü oluşturan değerlerin gündem dışı bırakılması insanlığın geldiği sosyo-politik konumu gereğidir. Yani toplumsal ve bireysel çürüme, insanları ince ve ulvi şeyleri düşünmekten alıkoymaktadır. İnsanlığın artık rüya, okşayış ve Tevrat gibi ulvi değerlerle uğraşak zamanı yoktur. Kapitalizm artık insanları acımasız dişlileri arasına almış olduğundan, onların iş ve güç dışında düşünecekleri hiçbir değerleri ve vakitleri kalmamıştır.

tahta masalarda çiçek açmış yahudiler

ıbranice çay içiyorlar tevrat ve mezmur

Attila İlhan-Mevkuf/Ayrılık Sevdaya Dahil 28

Tahta masalarda çiçek açan Yahudiler/Tevrat/Mezmur gibi sözcüklerin

İbranice çay içmeleri gerçüstücü ve simgeci şiir anlayışından kaynaklanan bir anlatımdır. Gerçekte bu sözcüklerin çay içmeleri (hem de İbranice) mümkün değildir. El-mana fi-batni's-şair anlayışı/teorisi gereğince Attila İlhan'ın bu dizelerden ne kastettiği açıkça belli değildir. Gerçi bazı teorilere göre şiirde mana aramak bülbülü eti için öldürmeye benzese de biz de inadına şiiri deşifre etmeye çalışarak anlamlar çıkarmaya çalışacak olursak, Yahudilerin sürgündeki kıyımlarını ve özgürlüklerini elde edişleri sonucuna ulaşabiliriz. Attila İlhan tutuklu olduğu günleri/ayrılıkları sevdaya dahil ederek tıpkı Yahudiler gibi özgürlüğünü elde etmiştir. Tahta masalarda Yahudilerin İbranice çay içmeleri, onların üsluplarıyla ilgilidir. Yahudi elbette İbranice çay içer, Tevrat ve Mezmur okur. Türk de elbette Türkçe çay içer ve Kur'an okur.

Gökyüzünde yedikardeşler var ya, el ele vermiş yedi yıldız

Onlar Orşelimli yedi dansçı kız

Az mola verdikleri zaman Tevrat aralığında

Sütlerini soğutup içerler göklerin derinliğinde

Bahattin Karakoç-Yuvaya Dönüş Türküsü/Kar Sesi 124

Bahattin Karakoç, Tevrat aralığını lâhuti bir zaman dilimi olarak takdim eder. Burada Tevrat'ın hükümlerine göre amel eden ve zindanda yatan Yusuf peygambere bir gönderme vardır. Kızların Tevrat aralığında mola vermeleri ve sütlerini göklerin derinliklerinde soğutup içmeleri gerçekte olmayacak bir şeydir. Fakat sanat eserleri bir üst dil ürünü olduklarından bu da tamamen sanatçının kurgulaması ve hayatı algılamasıyla ilgilidir. Ayrıca bu şiirde Ashab-ı Kehf olayına gönderme vardır.

d) Zebur-Mezmur: Zebur, Davud peygambere indirilen dört büyük kitaptan biridir. Ayetlerine mezmamir denildiği gibi bütününe de mezmamir denilir. Zebur'da kutsal emirler yerine ilahi ve neşideler yer alır. Rivayete göre Hz. Davud bu neşideleri okuyunca herkes imana gelmiş. Zebur sonradan tahrifata uğrayarak bozulmuştur. İçinde toplam 150 mezmur vardır. Klasik Türk Şiiri'nde Hz. Davud ile birlikte anılarak onun güzel sesiyle Zebur'u okumasına göndermede bulunulur. Şairin kendi şiirini okuması da Davud'un sesiyle bağlantı kurularak anılır.

Cumhuriyet şiirinde Zebur/Mezmur çok fazla önemli bir yer tutmamakla birlikte şiirin doğası ve mantığı gereği zaman zaman mitolojik bir unsur olarak, bazen de ses ve renk çeşitliliği/armonisi düzleminde ele alınır. Bununla

birlikte Zebur'un aslı fonksiyonuyla da ele alındığı olur.

Ahmedâ aşkı Zebûr'un ezber et k'olmaz beyân

Ma'nîsi gül hüsnünün bülbül gazel-hân olmasa

Ahmed Paşa

Ahmet Paşa da sevdiği güzelin aşk mezmamirini ezber etmek ister. Çünkü sevgilinin aşk defteri binlerce sırlarla doludur ve oldukça gizemlidir. Ya da sevgilinin aşk defteri/mezmamiri büyüklü bir 'Divan' gibidir. Ahmet Paşa buna ilave olarak bülbülün gazel okumaması durumunda güllün güzelliğinin anlaşılamayacağını iddia eder.

Yeni modern şiir Zebur ve Mezmur'u şiirlerinde malzeme olarak kullanarak bir aliterasyon yaratmakla birlikte, mitologyaya da çeşitli göndermelerde bulunulur.

İncil ve Zebûr muharref imdi

Tevrata da i'tikâdımız yok

Ahmet Talat Onay-Gazel/Sarı Çiğdemler 251

Ahmet Talat Onay, inaç ve itikatla ilgili görüş ve kabullerini şiirine taşıyarak İncil ve Zebur'un tahrif edildiğini ileri sürerek müslümanlara ait bir düşünceyi ortaya kaymaktadır. O bununla da kalmayarak Tevrat'a da itikadının olmadığını açıkça söylemekten çekinmez.

adını taşıdığım

mızıkacıbaşısıdır mülk-ü süleyman'ın

ben şarkı söyledikçe o mezmur yapar

Şiiri/Om Mani Padme Hum 74

Rivayete göre Asaf, Süleyman peygamberin veziri imiş. Kendisi aynı zamanda mızıkacıbaşısıdır. Asaf Halet Çelebi, adını oradan almaktadır. Şair kendisini şarkı söylerken Süleyman peygamberin veziri Asaf'ı da Mezmur okurken tahayyül eder.

Kulağımızda hep zebur düğünleri

Düşümüzde incil şölenleri

Sezai Karakoç-Hızır Kırk Saat/20

İnaç şölenleri/festivalleri insanlık var olduğu günden beri süregelmektedir. Bugünlerde de bu bağlamda inaç turizminin ön plana çıktığını görüyoruz. Şairin kulağı hep Zebur düğünlerindedir, zira o vuslat peşindedir. Düşünde de İncil şölenlerinin olması gelecekle ilgili hayallerinin ve beklentilerinin gerçekleşmesi yönündeki bir arzusundan kaynaklanmaktadır. Zebur düğünleri ve İncil şölenlerin dirilişin müjdecisidirler.

Ve sen ey ses, "Karâr etsem, deyip, neyde..."

Kemandan, ûddan, mezmûrdan geçtin.

Arif Nihat Asya-Kubbe-i Hadrâ/Bir Bayrak
Rüzgar Bekliyor 267

Mezmun, Arif Nihat Asya'da tıpkı keman ve ud gibi bir müzik enstrümanı olarak ele alınır. Bütün bunlardan vazgeçen şairin uhrevi bir sesi olan neyde karar kıldığını görüyoruz. Ney, zaten mevlevî ayinlerinin vazgeçilmez bir enstrümanıdır.

atlas gömlekleri boyundan ilikli

sabahlara kadar hançer dokuyanlar

mezmur okuyarak duvar duvar

dudaklarında karanlık ilkbahar

gözbebekleri çelik çekirdekli

Attila İlhan-Hacı Murad'ın Ölümü/Bela Çiçeği
100

Attila İlhan, Mezmur'u yine sadece bir motif ve figüratif unsur olarak ele alır. Onu gerçek işlevi ile ele almayıp, bu mitolojik sözcüklerle şiirine bir doku oluşturmaktadır. Burada özgürlüğe kavuşmak için hapisnede günlerini sayan mahkumların mezmur okuyarak vakitlerini geçirdiklerini görüyoruz. İlkbahar, özgürlükle ilgili bir imge ve simge olarak belirir.

KAYNAKÇA

- Asya, Arif Nihat. (1976). *Bir Bayrak Rüzgar Bekliyor*, İstanbul: Ötüken Yayınları
- Ayan, Hüseyin. (1990). *Nesimi Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları
- Bakiler, Yavuz Bülent. (1982). *Yalnızlık*, İstanbul: Türkmen Yayınları
- Berk, İlhan. (1982). *Aşıkâne*, İstanbul: Adam Yayıncılık
- Cengiz, Halil Erdoğan. (1983). *Divan Şiiri Antolojisi*, Ankara: Bilgi Yayınevi
- Çamlıbel, Faruk Nafiz. (1982). *Han Duvarları*, İstanbul: Atlas Kitabevi
- Çavuş, Necat. (1986). *Ölümden Önceki Sözler*, İstanbul: Şiir Atı Yayıncılık
- Çavuşoğlu, Mehmet. (1971). *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi
- Çelebi, Asaf Halet. (1983). *Om Mani Padme Hum*, İstanbul: Adam Yayıncılık
- Dağlarca, Fazıl Hüsnü. (1985). *İlk Yapıtla 50 Yıl Sonrakiler*, İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım
- Eloğlu, Metin. (1982). *Şiirce*, İstanbul: Adam Yayıncılık
- Ergin, Muharrem. (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Ersoy, Mehmet Akif. (Tarihsiz). *Safahat I-II*, Haz. Ö. F. Huyugüzel, R. Bağcı, F. Gökçek, İstanbul: Feza Gazetecilik
- Eyüboğlu, Bedri Rahmi. (1985). *Dol Karabakır Dol*, Ankara: Bilgi Yayınevi
- Günçe, Ergin. (1988). *Türkiye Kadar Bir Çiçek*, İstanbul: Can Yayınları
- İlhan, Attila (1983). *Sisler Bulvarı*, Ankara: Bilgi Yayınevi
- _____ (1983). *Yağmur Kaçağı*, Ankara: Bilgi Yayınevi
- _____ (1983). *Bela Çiçeği*, Ankara: Bilgi Yayınevi
- _____ (1994). *Ayrılık Sevdaya Dahil*, Ankara: Bilgi Yayınevi
- Karakoç, Bahattin. (1982). *Ay Şafağı Çok Çiçek*, Ankara: Ocak Yayınları
- _____ (1983). *Kar Sesi*, Ankara: Ocak Yayınları
- Karakoç, Sezai. (1982). *Hızır ile Kırk Saat*, İstanbul: Diriliş Yayınları
- _____ (1982). *Taha'nın Kitabı*, İstanbul: Diriliş Yayınları
- _____ (1985). *Zamana Adanmış Sözler*, İstanbul: Diriliş Yayınları
- Necatigil, Behçet. (1982). *Bütün Eserleri IV*, İstanbul: Cem Yayınları
- Necdet, Ahmet. (1993). *Modern Türk Şiiri*, İstanbul: Broy Yayınevi
- Okçu, Naci. (1993). *Şeyh Galib, Tenkitli Metin I-II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Onay, Ahmet Talat. (1993). *Sarı Çiğdemler*, Haz. Cemal Kurnaz, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- _____ (1993). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Özel, İsmet (1988). *Erbain*, İstanbul: İklim Yayınları
- Pala, İskender. (1989). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü I-II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1989). *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları
- Zarifoglu, Cahit. (1989). *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Beyan Yayınları

OSMANLI DÖNEMİ ATASÖZLERİ VE DEYİMLERİNDEN DÎVÂN ŞİİRİNDE YER ALAN 20 ATASÖZÜ VE DEYİM*

Süreyya BEYZADEOĞLU**

Özet

Atasözleri ve deyimlerin tarihsel gelişmeleri hakkında bilgi verildikten sonra bunların divan şiirine yansımalarını sergileyen, Osmanlı döneminde derlenmiş eserler hakkında kısa açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca örnek olarak seçilen 20 atasözü ve deyim divan şiirine yansımış şekilleri açıklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Atasözleri, Deyimler, Armağan, Ahmed Bâdî, Şinâsî.

Resume

20 proverbes et idioms de l'époque ottoman ayants lieu aux poèmes divan

Après avoir donné une information du développement historique des proverbes et idioms, une courte explication est faite sur les ouvrages préparés aux suget des reflexions (reflechissements) de ces proverbes et ces idioms aux poèmes de divan.

Mots clés: Proverbes, idioms, Armağan, Ahmed Bâdî, Şinâsî.

* Bu yazı 8-12 Kasım 1999 tarihleri arasında düzenlenen I.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü VII. Milletlerarası Türkoloji Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr. Süreyya Beyzadeoğlu, Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

Dilimizin, millî kültürümüzün temel taşları sayılan atasözleri ve deyimler, halkın dilinde yaşadığı gibi ilk yazılı edebiyat ürünümüz olan Orhun Yazıtları'ndan itibaren edebî metinleri de süslemiş, gelişerek, zenginleşerek günümüze kadar ulaşmıştır. Eğitici, öğretici, yol gösterici özellikleriyle her zaman muhtaç olduğumuz bu nasihat dolu öz söyleyişler halk tarafından o kadar çok benimsenmiştir ki onların duygularına tercümân olan, gerek halk ve gerekse divân şairlerinin şiirlerine, mısralar, beyitler hâlinde yansımıştır. Biz bu yazımızda Osmanlı döneminde yaşayan ve bir kısmı bugün kullanılmayan yüzlerce atasözü ve deyimden sadece 20'sinin (1 Atasözü, 19 Deyim) Divan Şiiri'ndeki örnekleri üzerinde duracağız.

Tarafımızdan incelenen 1839-1908 yılları arasında yaşamış Edirneli Ahmed Bâdi'nin "Armağan"¹ adlı mensur, manzum atasözleri ve deyimler kitabının girişinde Osmanlı Dönemi'nde yazılmış ya da derlenmiş atasözleri ve deyimleri içeren eserler hakkında geniş bilgi verilmiştir. Örneklere geçmeden önce içeriklerin bilinmesi açısından bu eserleri kısaca tanıtmayı uygun gördük.

Pend-nâme-i Gûvâhî²: XV. YY. şairlerinden Gûvâhî'nin Attâr'ın Pend-nâmesini örnek alarak yazdığı bu eserde atasözleri ve deyimleri içeren kendisine ait 450 beyit bulunmaktadır. Eser Mehmet Hengirmen tarafından nesredilmiştir.

Manzum ve Musavver Durûb-ı Emsâl³: XVI. YY' a ait müellifi bilinmeyen bu eserde 267 atasözü ve deyimle bu atasözü ve deyimleri içeren müellife ait 289 beyit bulunmaktadır. 29 minyatürün yer aldığı bu eser, Günay Kut tarafından incelenerek yayınlanmıştır.

Manzûme-i Durûb-ı Emsâl⁴: XVII. yüzyıl şairlerinden Edirneli Hıfzî, eserinin mukaddimesinde, halk diliyle söylenen atasözlerini sanatsız, basit söyleyişler olarak gördüğünü, zurefâ meclislerinde rağbet bulması için, süslenmesi ve manzum olarak söylenmesi gerektiğini ileri sürerek ilgili atasözü ve deymi vermeden ve mahlas belirtmeden değişik divan

şairlerine ait 616 atasözü ve deyim içeren süslü mısraları biraraya toplamıştır. Bu mısraların muhtemelen bir kısmı da kendisine ait olmalıdır. Şu örnekte görüldüğü gibi "Üzüm üzüme baka baka kararır" atasözünü "İneb hem-cinsini gördükçe kararır" şeklinde ifade ederek halkın malı olan, sâde söyleyişli atasözleri ve deyimleri, biraz da zorlanmak suretiyle mısralar hâlinde söylemeye çalışmıştır. Nefî'den alınan "Ehl-i dil birbirini bilmemek insâf değil" örneğinde görüldüğü gibi meşhur bazı mısralar dikkati çekmekle beraber daha çok sade söyleyişli atasözü ve deyimleri bir zorlama sonucu mısralaştırma yolunu seçtiğinden atasözleri ve deyimlerin özelliğini ortadan kaldırdırması böylece de fazla rağbet görmemiştir.

Darb-ı Meseller ve Uygun Beyitler⁵: XIX. YY a ait bir mecmuanın 50-100. sayfaları arasında, müstensihî belli olmayan 490 atasözü ve deyim ve her biri için değişik divân şairlerinden seçilmiş aynı içerikte yine 490 beyit bulunmaktadır.

Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye⁶: Şinâsî'nin tesbit ettiği 2500 atasözü ve deyim ve bunların bir kısmını karşılayan değişik divân şairlerinden aldığı beyitleri içeren bu esere, şairin ölümünden sonra Ebuzziyâ Tefvik tarafından ilâveler yapılarak atasözü ve deyimler, biri mükerrer 4004'e, örnek beyitler de 1003'e yükseltmiştir. Ayrıca eserde Arapça, Farsça ve Fransızca atasözü ve deyimler bulunmaktadır. Eser, Trakya Üniversitesi projesi olarak tarafımızdan incelenmektedir.

Durûb-ı Emsâl⁷: Ali Emîrî'nin yarım bırakılmış müsvedde 3 defter hâlindeki adsız olan bu eseri içeriği itibarıyla bu adla tanınmıştır. Eserde 2300 atasözü ve deyimle bunları içeren eden 2110 beyit bulunmaktadır.

Armağan⁸: Kronolojik sırayla bu sahada derlenen son Osmanlı eseri ise Edirneli Ahmed Bâdi'nin 5675 atasözü ve deyimle bu atasözü ve deyimleri içeren 5106 beytin yer aldığı zengin içerikli Armağan adlı eseridir.

Mensur, manzum atasözleri ve deyimleri içeren bu eserlerin dışında günümüzde sadece mensur atasözleri ve deyimleri içeren bir çok eser

1 Ahmed Bâdi, Armağan. "Manzum ve Mensur Atasözleri ve Deyimler" Haz. Süreyya Beyzadeoğlu. Yayınlanmamış Trakya Üniversitesi Projesi.

2 Hengirmen, Mehmet (1990): "Gûvâhî", Öğütler ve Atasözleri, Pend-nâme. Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.

3 Kut, Günay (1986) : "Atasözleri ve Deyimlere Ait Manzum ve Minyatürlü Yazma Bir Eser", Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-1, İstanbul :s. 73-112

4 Hıfzî(1262):, Manzûme-i Durûb-ı Emsâl, İstanbul

5 Mecmua, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 3510.

6 Şinâsî-Ebuzziya.(1302): Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye. İstanbul. Ebuzziya Matb.

7 Ali Emîrî, Durûb-ı Emsâl (Mensur, manzum atasözü ve deyimleri içeren üç defter), Millet Kütüphanesi, Edebiyat yazmaları 282, 283, 284.

8 Beyzadeoğlu, Süreyya. Armağan. Basıma hazır Trakya Üniversite Projesi.

derlenmiştir. Bu çalışmaların bir listesi Ömer Asım Aksoy'un "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü"⁹ adlı iki cildlik büyük eserinin kaynakça bölümünde verilmiştir. Ayrıca manzum atasözleri ve deyimlerle ilgili tarafımızdan da üç makale yayınlanmıştır.¹⁰ Günümüzde ise manzum atasözleri ve deyimleri içeren sadece iki derleme eser bulunmaktadır. Bunlar:

1. Edebiyatımızda Atasözleri¹¹: Dehri Dilçin'in bu eserinin bir bölümünde çoğunluğu Dîvân Edebiyatı şâirlerine ait atasözü ve deyim içeren 833 beyit bulunmaktadır. Bu beyitleri karşılayan ilgili atasözleri ve deyimler belirtilmemişse de bir başlangıç olması bakımından önemlidir.

2. XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözü ve Deyimler¹²: E. Kemal Eyüboğlu'nun bu iki ciltlik derlemesinde 20.000'i aşkın atasözü ve deyim ve bu atasözü ve deyimleri içeren 10.000'i aşkın başlangıçtan günümüze kadar yazılmış şiir örnekleri bulunmaktadır.

Ayrıca bugüne kadar incelemesi yapılan dîvânlarda belli sayıda atasözü ve deyim içeren beyitler tesbit edilmiştir. Bu tür dîvân çalışmaları çoğaldıkça manzum atasözü ve deyimlerin içeriği de artacaktır. Bu bilgilerin ışığında şimdi Armağan esas olmak üzere tanıtmaya çalıştığımız bu eserlerden tespit ettiğimiz 1 atasözü ve 19 deyim Dîvân şiirine nasıl yansındığını görelim:

1. **Ağzı sulanmak**: Heveslenmek, hayran kalmak anlamları taşır. Şâiri belli olmayan bir beyitte, bûlbûlün tatlı tatlı ötüşüne çiçeklerin ağzı sulanır.

Bûlbûlün şevkine ağzı sulanır ezhârın

Gonca mestûrelik eylerse de istiğnâdır

Lâ-edrî

Sakız adasının manzarasına ve sakız rakısının tadına doyamayan Sünbülzâde Vehbî

bir gazelinin matla beytinde¹³ bu güzellikler karşısında ağzının sulandığını "sakız" kelimesini tevriyeli kullanarak şöyle ifade eder.¹⁴

Âh kim ağzım sulandı seyr ederken sâkızı

Bûse va`diyle şeker çiğnerdi bir tersâ kızı

S. Vehbî

Sevgilinin dudaklarının etrafında yeni çıkmaya başlayan ayva tüylerini tasvire kalkışa Nâbî'nin kaleminin ağzı sulanır.

Gird-i lebde hat-ı nev-hîzini tahrîr etsem

Hâmenin lezzet-i tahrîrden ağzı sulanır

Nâbî

Necâtî'ye göre elden ele dolaşan ve herkesin birer yudum tattığı kadeh, sevgilinin kırmızı dudağını öpmeye kalkışınca mecliste sürâhinin ağzı sulanır.

Devr eyleyip öperken la`l-i lebini sâgar

Mecliste surâhinin ağzını sulandırdı

Necâtî

Hasan Ziyâ'î, sevgilinin dudağını öylesine güzel tasvir eder ki zevk ehlinin uzaktan ağzı sulanır.

Vasf-ı lebin Ziyâ'î ne şîrîn edâ eder

Zevk ehlinin dehânın ıraktan sulandırır

Hasan Ziyâ'î

2. **Âteş ile pamuğun oyunu olmaz**: Bu atasözünde, küçük bir alevin pamuğu hemen tutuşturacağı düşünülerek ateşle pamuğun yanyana gelmesi tehlikeli bir oyun olarak nitelendirilir ve daha çok aşıkla maşuk arasındaki sıcak ilişkinin tehlikesine işaret edilir.

Yedikuleli Azîzî, sevgilisini bağrına basmak isterken ateş ile pamuğun oyunu olamayacağı cevabını alır.

Dedim gel sîneme dedi o dil-dâr

Od ile penbenin ne oyunu var

Yedikuleli Azîzî

9 Aksoy, Ömer Asım(1995):*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü-1-2*, İstanbul: İnkılap Kitabevi

10 Beyzadeoğlu, Süreyya. "Tüy, Tüyünce, Tüy Düzmek", *Yedi İklim*, Ocak 1994, s.53-55, "Dîvân Şiirinde Bir Deyim, Taş Yatur" *Türk Edebiyatı*, Mart 1996, s.54-57., "Atasözlerinin, Deyimlerin Dîvân Şiirimize Yansması ve Bilinmeyen Bir Osmanlı Yâdigârı "Armağan" *Türk Edebiyatı*, Ağustos 1999,s.30-33.

11 Dilçin, Dehri(1945): *Edebiyatımızda Atasözleri*. İstanbul: Kışcılık ve Matbaacılık T.A.Ş.

12 Eyüboğlu, E. Kemal.(1973): *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar şiirde ve Halk Dilinde Atasözü ve Deyimler I,II*, İstanbul: Doğan Kardeş Matb.

13 Beyzadeoğlu, Süreyya (1985): *Sünbülzâde Vehbî, Hayatı Edebi Şahsiyeti, Dîvanının Tenkitli Metni ve İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi. S.498, G.263.

14 Onay ,A. Talat(1992): *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara: s.41 Arak maddesi Rakı: Mastika, yani Sakızlı, düziko yani anasonlu saf rakı olmak üzere iki türdür. İkisi de Türkiye Rumlarının icadıdır.

Yahyâ Beğ, sevgilisinden ayrı kalmanın ızdırabını ateş ile pamuğun bir arada bulunmasının tehlikeli bir oyun olacağını söyleyerek gidermeye çalışır.

N'ola andan ırak isem her bâr

Od ile penbenin ne oyunu var

Yahyâ Beğ

Vâsîf sevgilisine, gönlünün kor gibi yandığını kendisine yaklaştırmamasını zira ateşin pamukla oyunu olamayacağını söyler.

Elhazer sûz-ı derûnumdan amân yaklaşma

Âteşin penbe ile olmaz oyunu zirâ

Vâsîf

Hayâlî Beğ ise pamukla ateşin oyunu olmayacağını bildiğini, fakat yine de semender misâli, gülün ateş içinde bülbülü sakladığını söyler.

Penbe ile âteşin gerçi ki yoktur oyunu

Od içinde bülbülü saklar semender-var gül

Hayâlî Beğ

3. Ayağı yere basmamak: Sevincinden ayağı yerden kesilip adeta uçarcasına sevinmek anlamındadır.

Necâtî Beğ'e göre sevgilinin zülfünde idam edilen âşığın sevincinden ayağı yere basmaz. Canını, başını, döne döne, zevkle sevgilisine verir.

Ayağı yer mi basar zülfüne ber-dâr olanın

Zevk ü şevk ile verir cân u seri döne döne

Necâtî Beğ

Râgıb Paşa muhtesibin (belediye zabıtası) meyhâneyi basıp aksaklıkları gidermesi sonucu şarab düşkünü rindlerin sevinçlerinden uçarak adeta ayaklarının yere basmadığını söyler.

Basalı mey-kedeyi muhtesib ıslâh etmiş

Ayağı yer mi basar rind-i şarâb-âşâmın

Râgıb Paşa

İrfân Paşa, pâdişâhın süvâri sınıfına yaptığı iltifattan çok sevinen süvarilerin ayaklarının yere basmadığını söyler.

Ayağı basmaz oldu yerlere sınıf-ı süvârînin

Bu yüzdendir edince şâh-ı âlem kadrini a'lâ

İrfân Paşa

4. Ayağını çeker bulunmamak: İçki içmekte ve kadeh kaldırmakta usta olan bir kişinin bu konuda kendisiyle yarışacak, onu aşacak bir

başkasının bulunmadığını söylemesi; eline kimsenin su dökemeyeceğini ileri sürmesidir.

Vecdî, belâ meclisinde aşk ehline baş olup gam şarabını öylesine kana kana içmektedir ki bu konuda onunla kadeh yarıştıracak bir başkası daha düşündürülemez.

Bezm-i belâda Vecdî içmede gam şarâbın

Baş oldu ehl-i 'aşka ayağını çeker yok

Vecdî

Hayâlî Beğ, sohbet ehlinin bir kadeh bâde ile aklını başından alan sâkinin, ayağını çeker bir kadehdaşın daha bulunamayacağını söyler.

Bir kadeh bâdeyle 'aklın aldı sohbet ehlinin

Sâkî-i gül-çehrenin bulunmaz ayağın çeker

Hayâlî Beğ

5. Ayak seyrine çıkmak: Hem gezip dolaşmak hem de tevriyeli olarak kadeh dolaştırmak, içki içmek anlamlarını taşır. Bu deyimle ilgili Mehmet Çavuşoğlu'nun iki araştırma yazısı bulunmaktadır.¹⁵ Biz örneklerimizi Çavuşoğlu'nun tesbit ettiği üç beytin dışında bulduğumuz başka beyitlerden vereceğiz.

Tîgî, zevk erbâbıyla zevk ü safâ sürmekte sevgiliyle de Vefâ semtinde ayak seyrine çıkmaktadır.

Hem-reh-i erbâb-ı zevk olduk safâya uğradık

Yâr ile ettik ayak seyrin Vefâ'ya uğradık

Tîgî

Budinli Hısâlî, servi boylu sevgililerin salına salına gezişine gıpta ile bakarken sevgilisinin elini tutarak ayak seyrine çıkmayı hayâl eder.

Hısâlî el ele olup sehî-kadler salındılar

Ayak seyrin ederdik biz de olsa dest-i yâr elde

Budinli Hısâlî

Sâbit, sevgilisinin ayağını yaralandığını bahane ederek ayak seyrine çıkmadığını böylece bir defa daha âşığının ayağına balta vurulduğunu söyler.

Zahm urup pâyına çıkmadı ayak seyrine yâr

'Âşıkın ayağına balta uruldu tekrâr

Sâbit

¹⁵ Çavuşoğlu, Mehmet(1981):*Dîvânlar Arasında*, Umrân Yayınları. Ankara :s35-41

6. Sakız çiğnemek: Daha çok vuslat sözü verip de sözlerinde durmayan özellikle de Sakız adasındaki Hristiyan dilberlerinin örneklendiği, dönüp dolaşıp aynı şeyleri tekrarlama, sözünden cayma, karşılığında kullanılır.

Nedim, pîr-i mugâna sitemle şevke gelen oğlunun vadettiği öpücüğü vermediği gibi kızının da aynı sakızı çiğnediğini söyler.

Germ olup oğlun bize bir bûse ikrâr eylemiş

Dün kızın da çiğnedi ey pîr-i mey ol sakızı

Nedim

Lutfullah Âkif, Sakız'da sakız gülüne benzeyen ve sakız çiğneyen bir kızın bûse va'diyle kendisini nasıl aldattığını şöyle dile getirir.

Vâde-i bûse edip geçti dehânında sakız

Bir sakız çiğnedi Sakızdaki sakız gülü kız

Lutfullah Âkif

7. Çanına ot tıkamak: Hristiyanların çanlarını susturup çalmaz hale getirmek ve hasmından intikam almak karşılığında kullanılır.

Kubûrîzâde Hevâyî, şiirdeki kabiliyetinin cihânı tuttuğunu, bu başarısıyla giderek düşmanlarının çanlarına ot tıkayacağını söyler.

Sühanın cihânı tuttu bu revîşle sen Hevâyî

Çanını 'adûların hep dolu has giyâh edersin

Kubûrîzâde Hevâyî

İzzet Monla, Hurşid Ahmed Paşa'ya yazdığı bir mersiyede Paşa'nın kahramanlığını överken, binlerce kiliseyi yıkıp çanlarına ot tıktığını, kılıcını da düşmanların boynuna haç şeklinde saptığına işaret eder.

Niçe bin deyri yıkıp çanlarına ot tıktı

Seyfini etti çelipâ 'unuk-ı a'dâya

İzzet Monla

8. Dağ üstü bağ olmak: Dağlık taşlık yerlerin güllük gülistanlık hale getirilmesidir. Bir sıkıntıdan, ızdıraptan mutluluğa, sevince ulaşıldığı zaman söylenir. Ayrıca, Tahir Olgun'a göre göğüste açılmış yaranın kanlı hâliyle çiçek açmış bağ ve bahçe manzarası göstermesidir¹⁶ A. Talat Onay'a göre ise kollara dağ vurmak sûretiyle açılan yaraya sarılan sargıya bağ denildiği için

yara üzerindeki sargı yerine "dağ üstü bağ" kullanılır¹⁷.

Necâtî Beğ, sevgilisinin kendisine merhametle yaklaşıp sinesindeki yarayı sarmasıyla bütün dertlerini unutacağını, bu yaklaşımın kendisi için dağ üstü bağ olacağını söyler.

Sînemin dağın görüp rahm eylese sarılsa yâr

Bunca derdim var iken dağ üstü bana bağ olur

Necâtî Beğ

Pertev Paşa, sevgilisinin çiçekli şallar bağlamasını ve onu bu kıyafetiyle seyr edenlerin de dağ üstü bağ oldu demelerini ister.

Bağlasın pehlû-yı nâz üzre çiçekli şâlmı

Seyreden varsın desin bu hâlete dağ üstü bağ

Pertev Paşa

Fâzıl bir beytinde, Ahmet Talat Onay'ın yukarıda zikrettiğimiz yorumuna uygun olarak sevgilisi uğruna ızdırab çekmeye razı olduğuna işaretle dostlarını sağ olsunlar ben yine yaralarımın üstüne bağ bağlarım der.

Bize dağ üstü yine bağ olsun

Tek benim dostlarım sağ olsun

Fâzıl

9. Hük-m-i Karakûşî(davranmak): Bazı kişilerin sadece kendi anlayışlarına göre verdikleri hukuk dışı kararlar için kullanılır. Kaynaklarda Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin okuma yazma bilmeyen Abdullah adında Karakuş lakaplı bir kölesini kadılık makamına getirdiği, onun da kararlarını kafasına göre verdiği kayıttır.¹⁸

Ahmet Bâdî, Kazasker Arapzâdeyi hicvettiği bir manzumesinde, fetvalarının kanuna, nizama uymadığını, bu haliyle seccadeyi cehenneme serdiğini, batıl kararlarla zavalıların canını yaktığından cehennem ateşinde kestane kebabı olacağını söyler.

Edip hük-m-i Karakûşî kazaskerlikte fetvâda

Anınçün tâ cehennem mesnedinde yaptı seccâde

Eğerçi yaktı cânın bî-kesânın hük-m-i bâtilla

Kebâb kestâne oldu nâr-ı dūzahda 'Arab-zâde

Ahmet Bâdî

¹⁷ Onay (1992:113)

¹⁸ Onay (1994:211); Pala İskender (2000): *İki Dirhem Bir Çekirdek*, Babıali Kültür Yayınları, İstanbul, s.113.

¹⁶ Olgun, Tahir (1995): *Edebî Mektuplar*. Yay. Haz. Cemal Kurnaz. Akçağ Yayınları Ankara: s.30

10. Kanına aş yermek: Hâmileler aş ermeleri sırasında büyük bir iştahla gönülleri neyi çekiyorsa onu yemek isterler. Kanına susamak, intikam almak anlamlarında kullanılır.

Bâkî, sevgilisinin, dudaklarıyla kanına aş yediğini, iki canlılara (hamile) benzeyen ağzı, dudaklarına imrenirse imdadına kimsenin yetişemeyeceğini düşünür.

Ol lebler ile aş yerir belki kanıma

İmrenmesin dehânı meded iki cânlıdır

Bâkî

Necâtî Beğ, dünyanın binlerce olaya hamile olduğunu, kim gaflete düşerse onun kanına aş yereceğine işaret eder.

Bin hâdis ile hâmilede rûzigâr-ı dehr

Zinhâr gâfil olma ki kanına aş yerir

Necâtî Beğ

11. Kömür çiğner deli sanmak: Düşünce yeteneği olmayan delilerin, kömürtü bile çiğneyebilecekleri varsayılarak muhatabını hiçbir şeyden anlamaz sananlara karşı söylenir.

Firûzî, kahveyi çırağa kavurtan esnâfa, bizi anlamaz bilmez kömür çiğner deli mi zannediyorsun kendin kavur, çırak yakar der.

Sen kavur kahveyi oğlan yakar ey kahve-fürûş

Bizi dîvâne mi sandın ki kömür çiğnemeyiz

Firûzî

Hasan Ziyâ'î, ikide bir cehennem ateşinin şiddetinden bahseden zahide sitemle "sen beni kömür çiğner deli mi zannediyorsun? Cehennemin bütünüyle ateş olduğunu bilirim" der.

Zâhidâ sen de kömür çiğner deli sanma beni

Bilirin küllî cehennem ahgeridir ahgerî

Hasan Ziyâ'î

12. Ocağına su koymak: Ocağını söndürmek, evini barkını yıkmak anlamında kullanılır.

Mesîhî bir beytinde, gazellerindeki akıcı üslupla bütün şâirlerin ocağına su koyduğunu söyler.

Beyti ocağına su koyan cümle şâ'irin

Cânâ Mesîhî'nin gazel-i âb-dârıdır

Mesîhî

Bir başka beytinde de gözyaşlarına seslenerek, sînesinde yanan aşk ateşini başkalarına duyurup ocağına su koymaması için yalvarır.

Fâş eyleyüben sînedeki âteş-i 'aşkı

Ey eşk Mesîhî'nin ocağına su koyma

Mesîhî

13. Boynuna tuz torbası takmak: Tuzun ağırlığı düşünülerek evlilik gibi büyük sorumlulukları yüklenmek anlamında kullanılır. Bu öyle bir sorumluluk ki Fatih Sultan Mehmed'i bile acılara gark eder. Bir beytinde, evliliğe karar verince çok acılar çektiğini, boynuna tuz torbası takılıp elaleme rezil rûsva olduğunu söyler.

Tezevvüc kasdın ettim ey dirîgâ telh-kâm oldum

Takıldı boynuma tuz torbası rûsvâ-yı 'âm oldum

Avnî

Kubûrîzâde Hevâyî evlenip tuz torbasını boynuna takmağa çoktan razıdır fakat bulunduğu yerlerde gönlünce hanım bulamamaktan şikayetçidir.

Evlenip çoktan takardım boynuma tuz torbasın

Neyleyim gönlümce bu yerlerde hatun kalmamış

Kubûrîzâde Hevâyî

14. Sakalı bitmek: Sakalı biten dilberin güzelliğini kaybettiği için makbul sayılmaması mefhumundan hareketle revaçtan düşmek, işe yaramamak, sonu iyi olmamak anlamlarında kullanılır.

Nihâlî Ca'fer Çelebi, sözünü kimseden esirgemeyen bir tabiata sahiptir. Devrin önde gelen kişilerini hicivleriyle rahatsız edip şimşekleri üzerine çekince uzun yıllar görev yaptığı Galata kadılığından azledilir. Yazdığı bir kıtada fazilet sahibi fakat fakir olan ilim adamlarına değer verilmediğinden şikayetle, faziletin, marifetin sakalı bittiğini bundan böyle, sanat sahibi olmak gerektiğini söyler¹⁹.

Kime kimden şikâyet eyleyeyin

Sergüzeştım hikâyet eyleyeyin

Ehl-i 'ilmin fâkirine şimdi

Kimse demez riâyet eyleyeyin

Sakalı bittı fazl u ma'rifetin

Kendimi ehl-i san'at eyleyeyin

Bana bir tevliyet inâyet edin

Vakfa sa'y ü kifâyet eyleyeyin

Nihâlî Ca'fer Çelebi

19 Aşık Çelebi, *Meşâirü's-Şuaârâ*, Millet Kütüphanesi Tarih.TY. 772, s.387.

Şâiri bilinmeyen bir rübâiye göre de dilberin ayva tüyleri çıkınca yüzündeki güzellik kaybolmuş, neşesi, güzelliği sona ermiştir. Onu bu haliyle gören herkes güzellik oyununun sakalı bitti der.

Hatt geldi melâhatin zamânı gitti

Encâmına lu'b-ı hüsn ü behçet yetti

Herkes der o şûhu hatt-ber-âver görüp

Bâzîce-i hüsnün sakalı bitti

Lâ-edrî

15. Özr-i leng etmek: Topallık numarası yapmak, bir davet veya iş karşısında mazeret beyan etmek, bahane uydurmak anlamlarında kullanılır.

Bâkî bir beytinde, sevgilinin Tatar gamzesi, Timur'u cenge çağırsa topallığını büyük mazeret olarak gösterip meydandan kaçırdı der.

Hezârân 'özü-i leng eyler kaçır meydâna gelmezdi

Eğer Tâtâr gamzen da'vet etse cenge Tîmûr'ı

Bâkî

Fevrî bir kasidesinde, bana at katır mı ikrâm edildi ki topallık numarasıyla işten kaçıp ihmal edeyim der.

Bana teklîfîn at kâtır mı durur

Ki kalam 'özü-i leng edip ihmâl

Fevrî

16. Sikkeyi mermere kazmak: Sikke, damga anlamında düşünülürse, damgasını, imzasını çok dayanıklı ve sağlam olan mermere nakş etmek, işini çok sağlam tutmak, temeli sağlam atmak anlamlarını karşılar.

Fevrî, nasihat dolu bir kıtasında, öğrendiğini kolay ezberlemesi için, çocuğu hocaya küçük yaşta göndermek gerektiğini, çocuk yaşta öğrenilen bilgilerin mermere kazılmış sikkeye benzediğini söyler.

Tıfl iken ver mu'allime veledin

Bildiği tâ ki kala ezberde

İlm zîrâ sağır iken olıcak

Sikkedir kim kazıldı mermerde

Fevrî

Sâmî, âhının taş yürekli sevgilisini etkileyerek, sadakat imzasını mermere kazdırmayı başardığı için kendi kendine yüzlerce âferin verir.

Âhım tamâm o seng-dile eyledi eser

Sad âferin ki sikkesini kazdı mermere

Sâmî

17. Solağına davul çalmak: Maharetli olan güçlü olan, çok kullanılan sağ eldir. Sol el az kullanıldığından sol elle çalınan davul bile pek makbul sayılmamıştır. Deyim olarak yanlış iş yapanlar için kullanılır.

Levnî, yol yordam bilmeyen cahilin, durup dinlenmeden solağına davul çaldığını söyler.

Usulü ma'nâyı bilmeyen echel

Solağına davul çalar demişler

Levnî

18. Başını hırkaya çekmek: Tarikat ehli kişilerin, zâhidlerin her türlü günahtan kendilerini korumak için hırkalarını başlarına çektikleri bilinmektedir. Bu inançtan hareketle deyim olarak, gerçekler karşısında devekuşu gibi başını kuma sokan kişiler için kullanılır. Mehmet Çavuşoğlu²⁰ ve Ali Emre Özyıldırım²¹ makalelerinde bu deyimle temas etmişlerdir. Biz bu makalelerde yer almayan başka beyitleri örnek göstereceğiz.

Sâbit, goncanın hırkayı başına çekerek, zahid görünümüne girdiğini ve dünya malı sayılan kırmızı altınları güle teslim ettiğini söyler.

Kisesiyle zer-i sürhu güle teslim etmiş

Başını hırkaya çekmiş mütezâhid gonca

Sâbit

Nâbî, derviş olup başını hırkaya çektiğini feleğin bundan böyle, devlet hümasının gölgesini başına çalmasını söyler.

Ben ki ceyb-i hırkaya çektim başım şimden girtî

Başına çalsın felek zıll-ı hüma-yı devleti

Nâbî

19. Kösteği kırmak: İpi kırmak, görevden kaçmak, tüymek anlamlarında kullanılır. Şâiri bilinmeyen bir beyitte, dokumacı çırağıyla sohbeti ilerleten aşığın kötü niyeti anlaşılınca, çırağın kösteği ustaca kırdığı dile getirilmektedir.

Bir civân-ı müy-tâb ile ederken kıl ü kâl

²⁰ Çavuşoğlu(1981:1)

²¹ Ali Emre Özyıldırım (1996):"Kaba Etme Deyimi Hakkında" *Türk Dili*, Mayıs s. 1219-1221

Duydu pâ-bend olduğum san`atla kırdı kösteği

Lâ-edri

20. Külâhını göğe atmak: Sevindirici bir haber karşısında kişinin serpuş ya da kalpağını göğe fırlatması çok eskilere dayalı bir gelenektir. Mutluluk ifade etmek için kullanılır

Tâcizâde Ca'fer Çelebi "nergis" redifli kasidesinin bir beytinde, nergisin, kendisini nergis redifiyle övdüğünü işitse, sevincinden külâhını göğe atacağını söyler.

İşidip kendini medhinde redif ettiğimi

Külâhını sevinip göklere atar nergis

Tâcizâde Ca'fer Çelebi

Mesihî ise bir beytinde gökyüzünde görünen ay değil, sevincimden göğe fırlattığım külâhımdır der.

Ey Mesihî meh değildir âsumânda görünen

Şâdlıktan göğe attığım külâhımdır benim

Mesihî

Girişte özet bilgiler verdiğimiz Armağan, Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye ve XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözü ve Deyimler adlı derleme eserlerden tespit ettiğimiz 19 deyim ve 1 atasözünün anlamlarını vererek yine aynı eserlerden ve taradığımız değişik divanlardan tespit ettiğimiz bu atasözü ve deyimleri içeren 50 beyti yorumlamaya çalıştık. Sonuç olarak diyebiliriz ki asırlardır halkın dilinde yaşayan atasözleri ve deyimler divan şiirinde de aynı canlılıkla yaşamışlardır.

KAYNAKÇA

Ahmed Bâdi (1999) *Armağan. "Divan Şiirinde Atasözleri ve Deyimler"* Haz. Süreyya Beyzadeoğlu, Yayınlanmamış Trakya Üniversitesi Projesi.

Aksoy, Ö. A.(1995) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü-1-2*, İstanbul: İnkılap Kitabevi

Ali Emîrî, *Durûb-ı Emsâl (Mensur, manzum atasözü ve deyimleri içeren üç defter)*, İstanbul: Millet Kütüphanesi, Edebiyat yazmaları

Âşık Çelebi, *Meşâirü's-Şuaârâ*, Millet Kütüphanesi Tarih.TY. 772, s.387.

Beyzadeoğlu, S. (1985): *Sünbülzade Vehbî, Hayatı Edebi Şahsiyeti, Divanının Tenkitli Metni ve İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

(1994) "Tüy, Tüyünce, Tüy Düzmek", *Yedi İklim*, Ocak:53-55.

(1996) "Dîvân Şiirinde Bir Deyim, Taş Yatur" *Türk Edebiyatı*, Mart:54-57.

(1999)"Atasözlerinin, Deyimlerin Dîvân Şiirimize Yansıması ve Bilinmeyen Bir Osmanlı Yâdigârı 'Armağan' " *Türk Edebiyatı*, Ağustos:30-33.

Çavuşoğlu, M. (1981) *Dîvânlar Arasında*, Ankara: Umran Yayınları.

Dilçin, D. (1945) *Edebiyatımızda Atasözleri*. İstanbul: Klişecilik ve Matbaacılık T.A.Ş.

Eyüboğlu, E. K. (1973,1975) *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar şiirde ve Halk Dilinde Atasözü ve Deyimler I,II*, İstanbul:Doğan Kardeş Matbaacılık

Hengirmen, M. (1990) "*Güvâhî*", *Öğütler ve Atasözleri, Pend-nâme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Hıfzî (1262) *Manzûme-i Durûb-ı Emsâl*, İstanbul.

Kut, G. (1986) "Atasözleri ve Deyimlere Ait Manzum ve Minyatürlü Yazma Bir Eser" *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-1*:73-112

Mecmua, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY. 3510.

Olgun, T. (1995) *Edebî Mektuplar*. Yay. Haz. Cemal Kurnaz. Ankara: Akçağ Yayınları

Onay, A. T.(1992) *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Özyıldırım, A.E. (1996) "Kaba Etmek Deyimi Hakkında" *Türk Dili*, Mayıs:1219-1221

Pala İ. (2000): *İki Dirhem Bir Çekirdek*, Babıalı Kültür Yayınları, İstanbul: Şinâsî, Ebuzziya.(1302) *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye*. İstanbul: Ebuzziya Matb.

YARARLI AMA KULLANIŞSIZ BİR ÇALIŞMA

Recep DUymaz*

Özet

Türk edebiyatında modern hikâye ve roman Tanzimat döneminde ortaya çıkmıştır. Bu görüş, hem Tanzimat dönemi yazarlarının kendi eserlerinde, hem daha sonra kaleme alınmış edebiyat tarihi ve monografilerde ifade edilir. Namık Kemal, ünlü "Celâl Mukaddimesi"nde, o dönemde yeni ortaya çıkmış edebiyat türlerini sıralarken roman adını da zikretmiştir. Cumhuriyet döneminde İsmail Habip Sevük, Mustafa Nihat Özön, Ahmet Hamdi Tanpınar ve Mehmet Kaplan da hikaye ve romanımızın Tanzimat döneminde Batı edebiyatından yapılmış çevirilerle başladığına dair görüş bildirmiştir.

Edebiyatımızda modern hikâye ve romanın Tanzimat döneminde Batı edebiyatından yapılmış çevirilerle başladığına dair bu yaygın kanaatin yanında, yerli kaynaklarımızdan biri olan "anlatı geleneği"mizin de bunda rolü olduğunu söylemeliyiz. Ali Aziz Efendi'nin *Muhayyelât*'ı, Emin Nihad'ın *Müsameretnâme*'si, ve Ahmet Midhat Efendi'nin *Letâif-i Rivâyât* serisi ile ilk hikâye ve romanlarımız karşılaştırmalı edebiyat disipliniyle karşılaştırılmadan, edebiyatımızda modern hikâye ve romanın doğuşuna dair görüşlerin eksik kalacağını düşünüyoruz. Bu karşılaştırma henüz yapılmamıştır. Bunun sebepleri arasında o döneme ait Osmanlıca Orijinal metinlere ulaşma zorluğu vardır.

Bugün Türk üniversitelerindeki genç araştırmacıların Tanzimat döneminde Osmanlıca basılmış orijinal edebiyat metinlerine ulaşma problemiyle karşı karşıya bulundukları bir gerçektir. Bu durumda o eserlerin günümüz alfabesiyle hazırlanıp basılmaları akademik bir ihtiyaçtır. Son yıllarda bu ihtiyacı karşılamak amacıyla yapılmakta olan çalışmalar takdirle karşılıyoruz; ancak bu çalışmaların tam bir birikim, dikkat ve titizlikle yapılması ve metodik olması vazgeçilmez bir zorunluluktur.

Yeterli bilgi birikimi elde edilmeden, işin gerektirdiği dikkat, titizlik ve metodik çaba gösterilmeden bazı yeni baskıların araştırmacıların ihtiyaçlarını karşılayamayacağı açıktır. Biz bu çalışmamızda birtakım teorik öneriler yerine, bu tür yeni baskılardan –örnekleme yoluyla seçtiğimiz- birini ele alacak ve çeşitli yönlerden eleştirilerimizi yazacağız. Maksudumuz, bundan sonra benzer çalışmalar yapacak olanların dikkatlerini bazı noktalara çekmekten ibarettir.

Anahtar Kelimeler: Modern hikâye, modern roman, çeviri hikâye, çeviri roman, anlatı geleneği, orijinal metin (Osmanlıca alfabesiyle basılmış metin), günümüz alfabesiyle basılmış metin, araştırmacı, eleştiri.

Abstract

A Useful But Impractical Studies

*In Turkish Literature the modern story and novel started in the Tanzimat period. This view is expressed both in works of the writers of this period and in monographs. Namık Kemal, in his famous work, "Celâl Mukaddimesi" mentioned the word "novel" in enumerating the names of the forms of literature. In the republican period İsmail Habip Sevük, Mustafa Nihat Özön, Ahmet Hamdi Tanpınar and Mehmet Kaplan also expressed their view that the modern story and novel started with translation from western literature during the Tanzimat period. We should say that in addition to the view that our literature of modern stories and novels started with the translations from western literature during the Tanzimat period, our own national tradition of story-telling also played a part in this process. We believe that such views on the birth of modern story and novel in our literature would be incomplete unless Ali Aziz Efendi's *Muhayyelât*, Emin Nihat's *Müsameretnâme* and Ahmet Mithat Efendi's *Letâif-i Rivâyât* series are compared using the discipline comparative literature.*

This comparison has not yet been carried out. Among the reasons for this delay is the fact that it is difficult to obtain the original texts in Ottoman script.

* Doç.Dr. Fen ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Today young researches at Turkish universities have come to terms with the fact that they have difficulty in obtain original texts of literature written in the Ottoman script. Therefore it is a necessity to prapare these works for printing in Latin scrip. We appreciate the efforts which have been made to meet this need in recent years, but such work must be carried out merhodically by someone with the required exprience, employing great care and fastidiousness. It is clear that recent publications prepared without the exprience, care, methodology and fastidiousness required for the work, cannot meet the need of researchers. In this article, rather than provide theoretical advice, we have by way of example chosen one of these new publications for examination and criticism for varios points of view. Our aim is to be assistance to those who may produce similar works in the future by drawing their attention to a few points.

Key Words: *Modern story, modern novel, translated story, translated novel, story telling, original text (text printed in Ottoman script), text in Latin script, researcher, criticism.*

Edebiyatımızda modern anlamda hikâye ve roman Batı edebiyatıyla kurulan münasebetlerden sonra Tanzimat devrinde doğmuştur.

Bu görüş hem Tanzimat devri yazarlarının kendi eserlerinde, hem de daha sonra kaleme alınan edebiyat tarihleri ve monografilerde ifade edilir. Meselâ Namık Kemal, tenkit tarihimize üzerinde önemle durulması gereken metinlerden biri olan meşhur Celâl Mukaddimesi'nde "tarz-ı cedîdin" ortaya çıkmasından itibaren edebiyatımızda üç yeni şubenin meydana geldiğini belirtir ve bunları şöyle sıralar: "... biri makalât-ı siyasiyye, biri roman, biri tiyatrodur."¹

Edebiyatımızda hikâye ve romanın doğuşuna dair dikkate değer çalışmalardan birini yapmış olan Mustafa Nihat Özön, bir adım daha ileri giderek, bu türlerin bizde nasıl başladıklarını da açıklamıştır. Ona göre bu türler edebiyatımızda "tercüme" ile başlamışlardır: "İlkin tercüme, onun ardından taklit ve tanzir ile başlanılan roman biçimine telif sırası artık gelmiş bulunuyordu."² Ahmet Hamdi Tanpınar da hikâye ve romanımızın başlamasında tercümenin rolüne dikkat çekmiştir: "Hikâye nevinin başlaması daha sonra yine tercüme yolu ile dir."³

Hikâye ve romanımızın başlamasında Batı edebiyatından yapılmış tercümelerin rolünün sürekli vurgulanması, ilk roman ve hikâyelerimizin kaynaklarının genellikle Batı edebiyatında bulunduğu dair yaygın bir kanaatin doğmasına sebep olmuştur. Bu kanaatin tabii bir neticesi olarak bazı ilk hikâye ve romanlarımız ile Batı edebiyatındaki benzerleri arasında münasebetler kurulmuş, mukayeseler yapılmış ve sonunda bunların oradan geldikleri sonucuna varılmıştır. XIX. yüzyılda Batı dünyasıyla kurduğumuz sıkı münasebetlerin sonucu olarak eğitim, ekonomi, siyaset ve toplum hayatımızda olduğu gibi, dil ve edebiyatımızda da köklü değişimler olmuş, bu değişimlerin devamında yeni türler meydana gelerek edebiyatımız zenginleşmiştir. Bütün bunlarda tercümelerin yol göstericiliği ve etkisi şüphesiz inkâr edilemez.

Bununla beraber, tercümelerin yanında "yerli kaynak"larımızın da ilk hikâye ve romanlarımızı beslediklerini söylemeliyiz. Zengin "anlatı geleneğimiz"deki eserler ile bu ilk hikâye ve romanlarımız arasında şu veya bu şekilde yakınlık ve benzerlikler görülmektedir. Bunlar karşılaştırmalı bir okuyuşta bile gözümüze çarpan ilk andırışlardır. Bu konuda metinler arası münasebetler göz önünde bulundurularak yapılacak karşılaştırmalı edebiyat araştırmaları, modern hikâye ve romanımızın doğuşunu daha yakından aydınlatacağı gibi, "yerli kaynaklarımız"ın bu yeni türlerin meydana gelmesindeki rollerinin sanıldığından daha fazla olduğunu da gösterecektir. Nitekim Namık Kemal'in *İntibah*'ı üzerinde yapılmış bir araştırma, bu romanın kaynağının Alexandre Dumas-Fils'in *La Dame Aux Camelias*'ı ile Abbé Prevost'un *Manon Lescaut*'u olduğunu dair yaygın kanaatin⁴ aksine, *Hançerli Hanım* adlı bir "yerli kaynak" olduğunu inandırıcı delillerle ortaya koymuştur.⁵

Edebiyatımızın başlangıcından günümüze kadar mensur hikâye geleneğimize ait eserlerin tam bir dökümü ve neşri henüz yapılmamıştır. Neşredilmiş olanları üzerinde de

⁴ *İntibah*'ın kaynağına dair görüş bildiren bazı araştırmacıların kanaatlerini bir fikir vermek maksadıyla şöyle sıralayabiliriz:

"Ali Bey'in Mehpeyker ile olan ilk ve son kavgası ve ayrılışı'nda kızın ba'ına üç dört yüz liralık kâğıt parayı atması (bu kadar çok paranın Ali Bey'de o sırada bulunması izah edilememiştir) insana *La Dame aux Camelias*'yı hatırlattığı gibi, Mehpeyker ile Ali Bey'in münasebetleri *Manon Lescaut*'u aklı getiriyor. Ali Bey soluk bir şövalye des Grieux, Mehpeyker de *Manon*'un soluk bir aksisi sayılabilir. Namık Kemal'in bu ana eserleri okuduğu muhakkaktır". Mustafa Nihat Özön, "Birkaç Söz", *İntibah*, Aka - Kitabevi, Ankara (1944), s. 6;

"Bu pişmanlık romanı Namık Kemal'e hiç şüphesiz yok ki Dumas Fils'in "*La dame aux Camelias*"ından gelmişti. (...) Ali Bey'in Mehpeyker'i iyice dövdükten sonra evden uzaklaşırken birkaç yüz liralık banknotu yüzüne atması da "*La dame aux Camelias*" da kumar sahnelerinin sonundaki jeste benzer". Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dördüncü baskı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1976, s. 403, 404;

"Bu haliyle ve olayların gelişme temposuyla *İntibah*'ın *La Dame aux Camelias* ve *Manon Lescaut*'u hatırlattığında bütün tetkikçiler birleşirler. Namık Kemal konuyu adapte etmiştir denilebilir. İsimler ve mekân değişmiş, tipler mümkün olduğu kadar İstanbul'un XIX. Asır hayatına uydurulmuştur". N. Ziya Bakırcıoğlu, *Başlangıcından Günümüze Türk Romanı*, Ötügen Neşriyat A.Ş., İstanbul 1983, s. 47;

"Romanın ana örgüsü, "bir fahişenin genç bir adama duyduğu aşk" birçok Türk eleştirmenin de belirttiği gibi Dumas Fils'in *La Dame aux Camelias*'ından alınmadır". Robert P. Finn, *Türk Romanı*, çev. Tomris Uyar, Bilgi Yayınevi, Ankara 1984, s. 42.

⁵ Güzin Dino, *Türk Romanının Doğuşu*, Cem Yayınevi, İstanbul 1978.

¹ *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, C. 2, Hazırlayanlar: Mehmet Kaplan-İnci Enginün-Birol Emil, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s.346.

² Mustafa Nihat, *Türkçe'de Roman Hakkında Bir Deneme*, Remzi Kitabevi, İstanbul (1936), s.140.

³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. Baskı, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1976, s.285.

karşılaştırmalı, metodik incelemeler tam değildir. Bu durum, modern hikâye ve romanımızın doğuşunda “yerli kaynaklar”ın rolünün gölgede kalmasına sebep olmuştur. Eski edebiyatımıza uzanmayalım. Yeni Türk edebiyatının henüz filizlenmeğe başladığı yıllarda basılmış hikâye ve romanlarımızın orijinal metinlerinin günümüz alfabetiyle neşirleri ve bunlar üzerinde yapılmış çalışmalar bile henüz çok yenidir. Halbuki Ali Aziz Efendi’nin *Muhayyelât*’ı, Emin Nihad’ın *Müsameretnâme*’si ve Ahmed Mithat Efendi’nin *Letâif-i Rivâyât* serisi üzerinde tek tek metodik incelemeler yapılmadan, bu eserlerle anlatı geleneğimize mensur hikâyeler karşılaştırılmadan, bu karşılaştırmaların sonunda anlatı geleneğimize mensur eserlerde var olup Batı edebiyatıyla münasebetlerimizin kurulmasından sonra da devam eden veya kırılmış olan çizgiler, karşılaştırmalı edebiyat disipliniyle belirlenmeden modern hikâye ve romanımızın doğuşuna dair ileri sürülen görüşler eksik kalmaya mahkumdur. Bu durumda bu tür araştırmalara bir başlangıç olmak üzere yapılacak faydalı işlerden birinin “sahih metin” neşri çalışmaları olduğunu düşünüyoruz. Başta yukarıda adlarını verdiklerimiz olmak üzere ilk hikâye ve romanlarımızın “sahih metinleri”nin günümüz alfabetiyle neşredilmeleri, hem onlara ulaşmayı kolaylaştıracak, hem de araştırmacılara zaman kazandıracaktır.

Ali Aziz Efendi’nin *Muhayyelât*’ı bu tür hikâye kitaplarımızdan biridir. *Muhayyelât* ilk kez 1852 yılında basılmıştır.⁶ Devrin önde gelen şahsiyetleri olan Ahmed Midhat Efendi, Namık Kemal, Muallim Naci, Şemseddin Sami ve Recaizade Mahmud Ekrem, türlü vesilelerle bu kitaptan bahsetmişlerdir. Onun bu şöhreti, devrinde tutunmasına ve yirmi yıl içinde beş kez basılmasına sebep olmuştur. *Muhayyelât*’ın sahii bir neşri ve üzerinde yapılacak yeni incelemeler, edebiyatımızda hikâye ve romanın doğuşuna şüphesiz daha yakından bir ışık tutacaktır.

Böyle bir işi tamamlayıp, çalışmamızı bastırmaya hazırlanırken *Muhayyelât*’ı kitapçı vitrinlerinde görüvermek bizi önce sevindirdi.⁷ *Muhayyelât* gibi problemli bir metin üzerinde çalışmanın ne kadar zor, sıkıntılı ve sabır isteyen bir iş olduğunu tecrübe ile bildiğimiz için baskıya hazırlayan araştırmacıya saygı duymamak elde değildi. Kitabı hemen alıp okumağa başladık;

ancak daha ilk sayfalarda (s.XIV), “müşârün bi’l-benân” yerine “müşârün bi’l-benâm”, “vâki olan sualler...” yerine “vâki evvelâ sualler...”, “kitabın zahrında” yerine “kitabın zuhurunda” ve “muarrer ü mestûrdur” yerine “muarrir mestûrdur”u görünce önce umutlarımız kırılmağa, sonra da kafamızda soru işaretleri oluşmağa başladı. Bunlar tashih hatası olabilir, diyerek okumağa devam ettik. Duygularımızı *Muhayyelât*’ın üslubunu hatırlatır yollu bir cümle ile anlatacak olursak şöyle söyleyebiliriz: Bir de ne görelim! Bu tür yanlışlıklar azalacağına gittikçe çoğalıyor!..

Muhayyelât üzerinde çalışırken kazanmak zorunda kaldığımız sabır ve tahammül gücümüzü, bu sefer burada göstererek bu kitabı başından sonuna kadar, tespit edebildiğimiz hataları işaretleyerek, okuduk ve sonunda bu eleştiriye kaleme almağa karar verdik.

Son yıllarda türlü sebeplerle Yeni Türk Edebiyatı dönemine ait orijinal metinlere ilgi artmış ve bunların günümüz alfabetiyle yeni baskıları çoğalmaya başlamıştır; ancak bu baskıların yararlı olabilmesi ve daha sonraki araştırmacıların tekrar orijinal metinlere dönme ihtiyacı duymamaları için bu çalışmaların bir ön hazırlık, dikkat ve titizlikle yapılması ve metodik çalışılması gerektiği açıktır. Bizim bu eleştiriyle maksadımız, örnekleme yöntemiyle seçtiğimiz bir eser vasıtasıyla dikkatleri bu konuya bir kez daha çekmekten ibarettir.

Hüseyin Alacatlı tarafından yayına hazırlanan *Muhayyelât-ı Aziz Efendi*, Eser Hakkında (s.V-XII), *Muhayyelât*’ın 1305 tarihli kapağının klişesi (s.XIII), *Muhayyelât* üzerine kısa bir açıklama diyebileceğimiz imzasız bir yazı (s.XIV) ve Fihrist-i Kitâb-ı *Muhayyelât-ı Ledünn-i İlâhî* (s.XV) ile başlar. Asıl metin (s.1-260) bu başlıklardan sonra gelir. Metnin sonuna (s.261-416) bir de Sözlük ilâve edilmiştir. *Muhayyelât*, günümüz alfabetiyle yeniden tesis edilirken başvuru kaynaklar gösterilmemesi ve sonuna herhangi bir dizin ilâve edilmemiştir.

Eser Hakkında başlığını taşıyan sayfalarda *Muhayyelât*’a dair umumî bilgiler verilmekle yetinilmiştir.

Saim Sakaoğlu, *Muhayyelât*’ın beş baskısını tespit etmiştir.⁸ Biz bunlardan dördünü görebildik. Hüseyin Alacatlı’nın (s.XIII)de kapağının klişesini verdiği 1305 tarihli baskı bizim için yenidir. Bu baskının tam künyesi verilseydi faydalı olurdu.

⁶ *Muhayyelât-ı Aziz Efendi*, Takvîm-i Vakayî Matbaası, İstanbul 1268/1852, 239 s.

⁷ Türk Klasikleri/Romanlar, *Muhayyelât-ı Aziz Efendi*, Giridi Ali Aziz Efendi, Yayına hazırlayan: Hüseyin Alacatlı, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, XVI+416 s.

⁸ Saim Sakaoğlu, “*Muhayyelât-ı Aziz Efendi*”, *Türk Edebiyatı*, C. 3, nr.27, 1977, s.31, 32.

Muhayyelât üzerine kısa bir açıklama diyebileceğimiz yazının bulunduğu sayfadan itibaren metnin sonuna kadar tespit edebildiğimiz yanlışlıkları tek tek açıklamak bize göre mümkün görülmedi. Böyle bir yol, lüzumsuz tekrarlarla yazımızın uzamasına sebep olacağı gibi, konuyla ilgili kitaplarda kolayca bulunabilecek bilgileri buraya da aktarmayı gerektirecekti. Şöyle bir yol tutmayı uygun gördük: Tespit edebildiğimiz yanlışlıkları gruplandırmak ve bunları doğrularıyla birlikte tablolar halinde göstermek. Buna göre şu üç tablo ortaya çıktı:

1. Tablo: Okuma yanlışlıkları, 2. Tablo: İmlâ yanlışlıkları, 3. Tablo: Metinde atlanmış ibareler. Aşağıda vereceğimiz bu tablolardan her biri iki sütun halinde düzenlenmiştir. Sol taraftaki birinci sütunda Hüseyin Alacatlı'nın hazırladığı Akçağ neşrindeki yanlış okunan kelime ve terkipler gösterilmiş, hemen önlerinde bunların bulundukları sayfa numaraları verilmiştir. Sağ taraftaki ikinci sütunda teklif ettiğimiz doğru okumalar ve bunların *Muhayyelât*'ın Osmanlıca orijinal baskısında bulundukları sayfa numaraları gösterilmiştir.⁹ Yerden tasarruf maksadıyla birinci sütunda sadece yanlış okunmuş kelime ve terkipler, ikinci sütunda da doğruları gösterilmekle yetinilmiştir. Ancak gerekli yerlerde terkinin bütünlüğüne giren diğer kelimeler de alınmıştır. Böyle bir tablonun okuyucuya her iki okumayı karşılaştırma imkanı vereceği gibi, gerekli görüldüğünde her iki okumayı eserin Osmanlıca orijinal metninden kolayca kontrol etme imkanını da vereceği açıktır.

Okuma Yanlışlıkları

Muhayyelât günümüz alfabesiyle baskıya hazırlanırken birçok okuma yanlışlıkları yapılmıştır. Bunlar bu tabloda metinde bulundukları yerlere göre sıralanmıştır. Az yukarıda da söylediğimizi gibi, sol taraftaki birinci sütunda Akçağ neşrindeki yanlış okumalar, sağ taraftaki ikinci sütunda da teklif ettiğimiz doğru okumalar gösterilmiştir:

İmlâ Yanlışlıkları

Bu tabloda yanlış okumadan ziyade ihmalkârlık, dikkatsizlik sonucu veya tashih sırasında gözden kaçtığını düşündüğümüz yanlışlıklar, teklif edilen doğrularıyla birlikte gösterilmiştir. Buraya sadece kelime veya cümlelerin anlamını etkileyen yanlışlıklar alınmıştır. Metinde bir de çok sayıda imlâ tutarsızlıkları vardır. Meselâ "ıyâl" kelimesi kimi

yerde (evlâd ü ıyalleriyle, s.42), kimi yerde (... üftadesi olduğum ayâlimdir, s.54) şeklinde yazılmıştır. Bu tutarsızlık kimi yerde (ıyâlinle, s.246; ayalini görmek, s.246) aynı sayfada bile görülür! Bu ve buna benzer imlâ tutarsızlıkları tablomuzda gösterilmemiştir.

Metinde Atlanmış İbareler

Muhayyelât'ın orijinal metninde bulunduğu halde, Hüseyin Alacatlı'nın hazırladığı *Muhayyelât*'ta bulunmayan, dolayısıyla atlanmış olan kelime, terkip, hattâ cümleler de vardır. Üçüncü tablomuzda bunları gösteriyoruz.

Kitabın sonuna bir de sözlüğün ilâve edilmiş olduğunu söylemiştik. Metnin hazırlanmasındaki yetersizlik, ihmalkârlık ve dikkatsizlik aynen sözlüğe de yansımıştır. Bu sözlüğün mahiyeti hakkında bir fikir vermek için sözlüğe alınmış birkaç kelime ile terkinin sadece okunuşunu ve imlâsını misâl olarak zikretmekle yetiniyoruz.

Günümüz alfabesiyle basılmış *Muhayyelât*'ı, bütün bu hataları görerek okuyan bir kimsenin sonunda üzülmemesi mümkün değildir. Harcanan zaman, tüketilen enerji ve sarf edilen bunca emeğin sonunda vücuda getirilen bu "ma'lûl eser", üzerinde ilmî bir inceleme yapılmak şöyle dursun, onun hakkında üstünkörü bir fikir edinmek için bile okunmağa elverişli değildir. Bu durumda *Muhayyelât*'ın "güvenle kullanılabilir" yeni bir baskısının yapılması ihtiyacı ortada durmaya devam etmektedir.

⁹ Verdiğimiz sayfa numaraları, Hüseyin Alacatlı'nın da kullandığı (s.260) *Muhayyelât*'ın üçüncü baskısına aittir: *Muhayyelât-ı Ledünni-i İlâhî*, Mekteb-i Harbiye-i 'âhâne Matbaası, İstanbul 1284 (1867), 239 s.

Tablo 1: Okuma Yanlışlıkları

1. Sütun	s.	2. Sütun	s.
Akçağ Neşrindeki Yanlış Okumalar:		Teklif Edilen Doğru Okumalar:	
kitabın zuhurunda	XIV	kitabın zahrında ¹	
muhaarir mestûrdur	XIV	muhaarir (u) mestûrdur	
merhum mûmâ-ileyh	XIV	merhûm-ı mûmâ-ileyh	
bir âverde-i kemterâne	1	berâverde-i kemterâne	2
berhetun mine'l-eyyâm	1	bürheten mine'l-eyyâm	2
metâlîe say-ı mutlak	1	mutâlaası mutlak	2
havâsından olup	1	havâsından olup	3
Fâris olan	1	Fars olan	3
karar-gîr, re'-yi savâb-dîdeleri	2	karargîr-i re'y-i savab-dîdeleri	3
mûstağrak-ı gark-ı halecan	2	mûstağrak-ı arak-ı halecan	3
Şehzâde bu muzıkı	3	Şehzâde bu mazıkı	4
nigeranvârî perde-i hafâ-yı şîve-i Huda	3	nigerân-ı verâ-yı perde-i hafâ-yı şîve-i Huda	4
cinnî mağlup	3	cinnî-i mağlup	4
ittifaka çıka gelip	6	ittifakan çıka gelip	7
sual ve istinkâh etmeğin	6	sual ve istiknâh etmeğin	7
ber-sun-ı Hâlik	7	bir sun'-i Hâlik	8
envâ-ı kelâm lâtifeye	7	envâ-ı kelâm-ı letâyife	8
ber ü sâa olacak	7	bür'ü sâa olacak	8
şemme eser-i rûh-perver	7	şemme-i eser-i rûh-perver	8
sabah oldukta hademân	8	sabah oldukta huddâmân	9
nasb-ı hargâh etmeye infak	11	nasb-ı hargâh etmeye ittifak	12
takib-i râhtan	11	taab-ı râhtan	12
hatt-ı gayet rakîk	11	hat gayet rakîk	12
bir şehîr-i karînde	12	bir şehîr kurbünde	12
imrâr-avân	13	imrâr-ı avân	13
hutût-ı hâl için taşra getirdiğini	13	hutûtu hal için taşra götürdüğünü	14
bir mahalle müş'it ve Perişan	13	bir mahalle müştet ve perişan	14
tesellim bir duhtere	14	neslim bir duhtere	15
bir hafta minel-eyyâm	15	bürheten mine'l-eyyâm	15
sefil sergerdân	15	sefil-i sergerdân	16
eser-i yari daima	17	İsr-i yâri daima	17
va'd ve îdi hâvı	18	Va'd ü vaîdi hâvı	18
hulk-ı kazıyyeden âgâh olamadılar	19	halk kazıyyeden âgâh olamadılar	19
kurret-ı cân-ı dil	19	kurret-i cân (u) dil	20
hâmile olup inkızâmet-i hamel ile	19	hâmile olup inkızâ-(y) müddet-i haml ile	20
dest-i yesârî içinde mesabesinde	19	dest-i yesârî mesabesinde	20
vâiz efendilerin cinnî vasıf	22	vâiz efendilerin cenneti vasf	22
kubâb ve bâm	22	kıbâb ve bâm	22
zînet-seraya mâil	22	zînet-i saraya mâil	22
âmâde olunmuş it'âme-i nefise	23	âmâde olunmuş et'ime-i nefise	22
perdeyi arttırarak nağme-i evce çıkardı	23	perdeyi arttırarak nağmeyi üçe çıkardı	23
uyanmasına müterakkibâne	23	uyanmasına müterakkiben	23
helâkimi kabul ile ve sultandan	24	helâkimi kabul ile vuslatından	24
olmak muradımdır	27	olmak emrimdir	26
Etrafına sokaklar çekilmiş	29	Etrafına sukaklar çekilmiş	28
ol suret matlûbu	33	Ol sûret-i matlûbu	32
bir pîraydı	34	bir pîr idi	33
müddet-i vâfiren beri mütekevvin	35	müddet-i vâfiren beri menkûben	33
kaliçe-i girân-bahâ fûrûş etmişler	38	kaliçe-i girân-bahâ ferş etmişler	37
havâsıla tabir	38	havâsıla-i ta'bîr	37
bir muhalled ki	38	bir mahalde ki	37

¹ Muhayyelât'ın orijinal baskısının ba'ında, yazar ve eserine dair kısaca bilgi veren "açıklama" diyebileceğimiz imzasız bir yazı vardır. Bu yazının bulunduğu sayfaya numara verilmemiştir. Burada gösterdiğimiz ilk üç düzeltme, bu sayfadadır.

tefevvüh buyurmaktır, muarrızında	40	tefevvüh buyurmaktır ma'razında	38
altın ceketli	42	altın çevganlı	40
sakal du elde	42	sakal(ı) düvâlde	40
peyrev-i ihtiyar halka-i zikr	42	peyrev-i ihtiyâr-ı halka-i zikr	40
sırımdan, ıtırdan	42	Sürmedân ıtırdân	41
lâ-yuad kös ve küre, nây	43	lâ-yuad kös ve kerrenây ²	41
libâs-ı fâhire'lbâs	44	libâs-ı fâhire ilbâs	42
lâ-yuhsa it'âme	44	lâ-yuhsâ et'ime	42
icrâ-yı hez	44	icrâ-yı hüner	42
iktifa olagörüldü	45	iktifa evlâ görüldü	43
hâdemân-ı saray	46	hâdimân-ı saray	44
otursunlar da bil-ağrâz götürün	46	otursunlar da bi'l-i'zâz götürün	44
tûl-ı arizi	46	Tûl (ü) arzı	44
bahr-i ecânib-i Çin'e	48	bahren cânib-i Çin'e	46
hayre-i hayret	48	hyre-i hayret	47
verip olduğu	48	verip ol dahi	47
avreti süz etmek	49	avrata söz atmak	47
cevap muhazara	49	cevab-ı muhâzara	47
hatve ba'dinden	53	hatve bu'dundan	52
hakk-ı benuvvet	55	hakk-ı būnüvvet	52
celb-i hâtırına medd-i irade	57	celb-i hâtırına müdârâda	54
bir sehl-i tevkiften sonra	59	bir sehl tevkiften sonra	57
cemi' nâsa ıyd-ı nur	62	cemi' nâsa id-i Nevruz	59
nedimâ ve musâhibân	65	nüdemâ ve musâhibân	62
Şahbânû, harem-saray-ı ismeti	65	Şah, bânû-yı harem-saray-ı ismeti	62
ile'l-kalbe seylün	66	İle'l-kalbi sebîlün	63
bazı mahrem esrârı	66	bazı mahrem-i esrârı	63
beni hatia sabır	67	beni hayta-i sabr	63
eline gerd-i pâ yine	70	eline girdi, pâ yine	68
mağduretim hırâsına	70	mağdûriyyetim cezasına	68
hademânından olmakla	73	huddâmından olmakla	69
servet-i zâhir-i bî-fâide ebeveyne	79	servet-i zâhir-i bî-fâide-i ebeveyne	75
meşgul izz ü ikrâm	80	meşgûl-i izz ü ikrâm	76
naz ve hez-tannazî	80	naz ve hüner-i tannazî	76
icrâ-yı hez-sâzî	81	icrâ-yı hüner-i tannazî	76
kesb-i heze meftur	82	kesb-i hünere meftûr	78
niam, visâl	84	ni'am-ı visâl	79
Cevad'ın yakasından basıp	84	Cevad'ın yakasından yapışıp	80
azm-i niyet eyledi	84	azm ü niyyet eyledi	80
muze'ife-i hapiste	84	mazîka-i hapiste	80
birkaç nefer-i tiğ derdest	84	birkaç nefer tiğ der-dest	80
pend ve ad	84	pend ü va'd	80
eshâb-ı hez olup	85	eshâb-ı hüner olup	81
terk-i sır edenler	85	terk-i ser edenler	81
ketm-i esrâr etmeğe örnek	85	ketm-i esrâr etmeğe evreng	81
azimâta amel	87	gazâyimâta amel	82
an aklî kırk, elli gün	87	An-ekall kırk, elli gün	82
şehir karibindeyim	88	şehir kurbündeğim	84
ve etimden	89	Ve etegimden	84
sehl-i evvelce	90	sehl evvelce	85
beyandan arzım	90	Beyandan garazım	86
kevâkib eserine	91	kevâkib isrine	87
muze'iyakaya koyup	92	Mazikaya koyup	87
duhter mahbûbeyi	92	duhter-i mahbûbeyi	87
marifet-i ribâtiye	92	ma'rifet-i Rabbâniyeyi	88
talim ve tâlime	93	ta'lîm ve taallûme	88

² Ziya 'ûkûn, *Farsça-Türkçe Lugat*, C.3, MEB Devlet Kitapları, İstanbul 1984, s.1531.

hez ve sanatımı	93	hüner ve san'atımı	88
Alacahamam karibinde	95	Alacahamam kurbünde	90
Emin dahi ehîbbânâ	96	Emin dahi ahyânen	91
Ekser kibarda	97	Ekber-i kibarda	92
hemen-i dem nefesim	100	hemândem nefesim	94
belâ, bâran gibi	100	belâ-yı bârân gibi	95
mescid-i mezkûr karibinde	101	mescid-i mezkûr kurbünde	95
zevceyi mutlakasını	103	zevce-i mutallakasını	97
taaccüb-i gûne	103	taaccüb-gûne	97
vallâ bir daha vurup	104	Ve illâ bir daha vurup	99
İman gulâz ettirip	104	Eymân-ı gulâz ettirip	99
tavrını bozmak	106	tavrını bozman	100
der-duvarı	106	der (ü) duvarı	100
ferş bâlinleri	107	ferş-i bâlinleri	101
izhar ve hez ile	107	izhâr-ı hüner ile	101
bahşâ-bahş eshâb-ı şuhûd	107	Bahşâyîş-i eshâb-ı şuhûd	101
irâdemize müfevvizdir	107	irâdemize müfevvezdir	101
bast-ı makal letâife	107	bast-ı makal-ı letâife	101
rebi' meskûnda	108	rub'-ı meskunda	102
ebkâr-ı muhazzirâtan	108	ebkâr-ı muhadderâtan	102
şehr-i Haleb şehbâda	109	şehr-i Haleb-i şehbâda	103
bektâşîye ile tahayyür olunmuş	111	Bektâşîye ile techîz olunmuş	105
zaman-ı zabtı takrib eyledikte	111	zaman-ı zabtı takarrüb eyledikte	105
şeyh-i bîkr pîşgâhında	113	Şeyh Bekir pîşgâhında	107
vaz' ve tez hıyâm olunup	113	vaz'-ı veted-i hıyâm olunup	107
lâbis-i hayat müsteâr olası	114	lâbis-i hayat-ı müsteâr olası	107
gırır-ı muharremde	114	gurre-i muharremde	108
kara ve emsârda	114	kura ve emsârda	108
âdâb-ı menâziraya vâkîf	115	âdâb-ı münâzaraya vâkîf	109
vücûd-ı muhsinât-âlûd	115	vücûd-ı muhasenât-âlûd	109
rûzgâr pîşinde	116	rûzgâr-ı pîşinde	109
kaide olunur	116	kaide-i evvelindir	109
lâbis-i libâs-ı beşeriye evlâ ve zühûlât-ı		lâbis-i libâs-ı beşeriyye olavuz, hâlât-ı	
beşeriye	116	beşeriyye	109
bir sebeb-i hakkı	116	bir sebeb-i hafî	110
sûret-i a'zâb	116	sûret-i igzâb	110
giriştârî zevcini	117	giriştârî-i zevcini	110
cümle-i müsellime	118	cümle-i müsellemeden	111
şaha getirebilirim	118	şâhid getirebilirim	111
ihsân-ı inâyet	119	ihsan (u) inâyet	111
hâb-ı nûşin	120	hâb-nûşin	112
idhâl-i germâye	120	idhâl-ı germâbe	112
bir bâb-ı girden	120	bir bâb-ı kebîrden	113
nakil ve müttehi	121	nakl ve müteheyyi	113
İt'âmen evsâfı	121	Et'îmenin evsâfı	113
bir gulâm hitabı	121	bir gulâm-ı hitâbî	114
ref ve dağdağa resim	124	ref ve dağdağa-i resm	116
tasaddi olmazsanız	124	tasdi' olmaz iseniz	116
kalb-i bî-can	125	kalıb-ı bî-can	117
nakş u duvarından müstedildir	125	nakş u duvarından müstedelldir	118
netice-i idbâr-ı keder	125	netîce-i idbârındır	118
ekl-i şerb	126	ekl (ü) şûrb	118
kuvvet-ı yevmiyyeni çıkaracak	127	kût-ı yevmiyyeni çıkaracak	119
hangi kuvvet	127	hangi kût	119
tefhîm eylemiş	129	Tefehhüm eylemiş	121
libas-ı bohça ile	130	libâsı bohça ile	122
tâ be gülü so dolup	131	tâbe gelip su dolup	123
günden güne za'f-ı müzdâd	133	günden güne za'fî müzdâd	125
bisât-evânî-i hânevi	134	bisât (u) evânî-i hânevi	126

mâlâ ayn-ı râet ve lâ-izni sem'at	134	mâlâ-aynin re'et ve lâ-üzntün sem'i'at	126
yakın etti	136	Teyakkun etti	128
ihzar-ı nakl	136	ihzâr-ı nukl	128
bir kaide cehren	137	ber-kaide cehren	128
beher hâl-i dahmenize	137	Be-her hal dahmenize	129
haneme iskân, bezl-i ihsan buyurursunuz	142	haneme iskân-ı bezl-i ihsan buyurursanız	133
icab-ı kabul	142	icab u kabul	134
vaz'-ı târpûd-ı letâif	144	vaz'-ı târ u pûd-ı letâyif	136
mübâhesât fînûna	145	mübâhesât-ı fînûna	136
nezd-i maarif-feridenizde	145	nezd-i maarif-i feridenizde	136
illâ-ilâhi	146	Âlâ-i ilâhî	138
duru keşkül	147	devir ve keşkül	138
miktârı fütûhat	147	mikdarı fûrûht	138
saile-i harir tahrir-i cevap	147	sâile harîr-i tahrîr-i cevap	138
ve irs-ı ark	147	Ve irâs-ı arak	139
güft-i şinide ile	149	güft ü şinîd ile	141
mülkzâde olduğunuzu	153	melikzâde olduğunuzu	144
teng-i hâtir olman	153	teng-hâtir olman	144
gelen mülkzâdeler	154	gelen melikzâdeler	145
hüsran ve hüzâlâtan gayrı	154	hüsran ve hizlândan gayrı	145
fecâat-ı can-ı habisi	155	füc'eten cân-ı habîsi	146
maksud-ı pederimin	156	maksûd, pederimin	147
kifayetinden sual ile	157	keyfiyyâtından sual eyle	148
fukara reyunin	162	fukarâ-yı ra'iyenin	152
çerağ getirdiler	164	cerrah getirdiler	154
senin zahmet vecâ	164	senin zahmet-i veca'	155
vefa iştimâl Râhile'ye	165	vefâ-yı iştimâl-i Rahile'ye	155
fesat edecek adem yoktur	169	fesad edecek adam, bu kadar	159
hassatü'l-ke'lâma	174	Hâssaten kelâma	164
bend nokta-i sebk	175	bend-i nokta sebk	164
temâdî ve dâd	177	temâdî-i vedâd	166
beher hâl-i Ferahnaz	177	Be-herhal Ferahnâz	166
ve ruhbanin-i putperestân	179	Ve rehâbîn-i putperestân	167
be-ser-çeşm	180	Be-ser ü çeşm	168
bu mühliktir, ya	186	Bu mühlik derya	174
muamele bendeni tekdirdir	187	muamele(-i) bende-gî tekdîrdir	175
sâik, takdir-i aliyyü't-tahkik	187	sâik-i takdîr ale't-tahkîk	175
serrişteye âgaz	192	ser-rişte-i âğâz	180
yakut-ı Romanya'dan	199	yakût-ı rummânîden	185
ilm ve hezden	202	İlm ve hünerden	187
bir sehl-i vakt	205	bir sehl vakt	190
fakr-ı halleri	207	fakr halleri	192
yed-i harbata	217	yed-i Harbiyyet'e	201
ba'd-i rü'yetü'l-mesâlih-i nas	226	Ba'de rü'yetü'l-mesâlih-i nâs	209
tasdik-i bi'l-kalb	226	tasdik bi'l-kalb	209
miras-bînlerin âdeti	228	mirâs yiyenlerin âdeti	210
tebliğ ettikte uşağa diyecek yok	232	tebliğ ettikte uşak: "–Diyecek yok	214
revnaksûz-ı figâristân-ı Çin	236	revnaksûz-i nigâristân-ı Çin	217
hûşları ma'sûş oldu	236	hûşları mağşûş oldu	217
muhazzirleri olup	247	mahzarları olup	227
libâs-ı pelâs ile	248	libâs-ı melâs ile	228
bu âlem-gûn-ı fesad	251	Bu âlem-i kevn ü fesâd	231
icrâ-yı hikem-i müridiyesin	252	icrâ-yı hükm-i müridiyyesin	231
müntesibân-ı üstân-ı âlileri	260	müntesibân-ı âsitân-ı âlileri	239
zevk-yâb-ı simât, azizü'n-nevâl-i ilim irfan	260	zevk-yâb-ı simât-ı azîzü'n-nevâl-i ilm ü irfân	230

2. Tablo: İmlâ Yanlılıkları

LEDÜNN-İ İLÂHÎ-Yİ		LEDÜNNÎ-İ İLÂHÎ-İ ³	
müşârûn bi'l-benâm		müşârûn bi'l-benân	
vâki evvelâ suallerine		vâki olan suallerine	
asmaî	1	Asmaî	2
müntahibi	2	müntahabı	3
şöyle bir hayli	2	şöyle bir hile	4
tahfiften sonra	3	tahvîften sonra	4
bîr-i kühen	3	bi'r-i kühen	4
sahnda şûle görmeğin	3	sicnde şûle görmeğin	4
peri-i gâlib	3	perî-i gâlib	4
peri-i mağlubun	4	perî-i mağlûbun	5
inşâllahi teâlâ	4	inşallahu teâlâ	5
duhter-i şâh-ı Çin'i bîzâr	4	duhter-i şâh-ı Çin'i bîdâr	5
cezm ü tahkik olup	5	cezm ü tahkîk edip	6
varis-i vâhidi olan	5	vâris-i vâhidi olan	6
cism-i Gülrüh'ta hissi gibi	6	cism-i Gülrüh'ta hissi gibi	7
bûy-ı vasl-ı yara dair	7	bûy-ı vasl-ı yâre dair	8
kulunuz rezaân	7	kulunuz redâen	8
nezd-i müşârûn-ileyhe	9	nezd-i müşârûn ileyhâya	10
iksâ'yı hil'at-ı dâmâdıyle	10	iksâ-yı hil'at-ı dâmâdıyla	11
nasb-ı hargâh etmeye infak	11	nasb-ı hargâh etmeğe ittifak	12
hayme-derûnu	11	hayme derûnu	12
taşra getirdiğini	13	taşra götürdüğünü	14
yar ve ağyârı	15	yâr u ağyârı	15
kemâl-i gazabımdan	15	kemâl-i gazabımdan	16
kuş tutmak	15	kuşu tutmak	16
eyeden çıkmış	16	eğeden çıkmış	16
koynunda bulamamakta	16	koynunda bulmadıkta	17
âher kap getirip	17	âher kap getirtip	18
ittifaka ikisi	19	ittifakan ikisi	20
bir takrib birer	20	ber-takrîb birer	20
Şehzade Asil	21	Şehzade Asîl'e	20
tatyib-i kalbî	21	tatyîb-i kalbî	20
seyederken	21	Seyrederken	21
polattan yapılmış	21	pulattan yapılmış	21
Leylâ ve nehârâ	26	Leylen ve nehâren	26
mensur tahrir	27	menşur tahrîr	27
Şîvezâd için	28	Şîvezâd için	28
tedbîlû's-sûre	33	tedbdîlû's-sûre	31
Kîseden harc ile	34	kîseden harc eyle	33
Şehridil nâmında	35	Mihridil nâmında	33
erişip beyhude	36	Erişip bî-hod	35
ba'd-müddet	37	ba'dü müddet	35
bir taht müttehi	38	bir taht müteheyyi	37
haysiyet-i vukû	38	haysiyyet-i vukûu	37
bir mahale	41	bir mahalle	39
kırk zira arizinde	43	kırk zira arzında	41
selâmün aleyh	43	Selâm-ı aliyye	41
leyle-i aşâya	43	leyle-i ışıya	42
birkaç bir	45	Birkaç bin	44
şan-ı şâhâneye çüsban tâbirât	47	şan-ı şâhâneye çespân ⁴ ta'bîrât	45
hanesine getirmek	48	hanesine götürmek	47
sa'y edecek	49	sa'y edicek	47

³ 9 numaralı dipnota bakınız.

⁴ Muallim Naci, *Lûgât-ı Nâci*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978, s.335.

enva'-i ma'kûlât	49	enva'-i me'kûlât	48
olan mevcut	50	ol an mevcûd	48
zânu ber zânu	50	zânu-be-zânu	48
Hoş görülmek uludur	53	Hoş görülmek evlâdır	51
ta'yirde hata	53	ta'bîrde hata	51
takrib etmeyip	53	takarrüb etmeyip	52
halk-ı sîrette	55	hulk-i sîrette	53
Miknet-i bîşmâr	56	miknet-i bî-şümâr	53
iltifat buyurduğunuz	57	iltifat buyurdunuz	54
lugat ve sohbetinden	58	ûlfet ve sohbetinden	56
bir fakirü'l-hayâl	60	bir fakirü'l-hâl	57
ancak havf ile	60	Ancak havf eyleme	57
mülâhaza ile	60	mülâhaza eyle	57
mağazaların birine getirdi	60	mağazaların birine göttürdü	57
talep oldu	61	talip oldu	58
tecessüs veya	62	tecessüs ve eyâ	59
elimizde geçmişken	65	elimize geçmişken	62
terk etmese	65	terk etmeye	62
keyfiyetsizlik eseri	68	keyifsizlik eseri	63
İfadeye ceraset gelip	68	ifadeye cesaret gelip	65
asla bir şey	70	asla bir şey	67
ekl ü şerbten	70	ekl ü şürbden	67
emel-imkân	78	emel-i imkân	74
intakiyeye	79	Antakya'ya	75
sipariş-i hikemî	79	sipariş-i hakîmi	75
poser-i mübeşşer	79	Püser-i mübeşşer	75
buyurduğunuz	82	buyurdunuz	78
intakiye	82	Antakya'da	78
talim bulurmaya	82	ta'lîm buyurmağa	79
hizmetinde ölürüm	83	hizmetinde olurum	79
bizim benî	84	Bizim seni	79
ihâne etmeyip	85	ihâfe etmeyip	81
kızanlar ile	86	kazanlar ile	81
tabah olunup	86	tabh olunup	81
beni düşümden indirip	87	beni düşümden indirip	82
müşâhede ettiğim	90	müşâhede etmediğim	86
mahalle-i merkûmda	102	mahalle-i merkûmede olmadığımı	97
olduğunu			
Mercan karbinde	103	Mercan kurbünde	97
taam tabah ederler	105	taam tabh ederler	99
rû-yi arza geçt eylersin	108	rû-yı arzı geçt eylersin	102
poser kılıklı	111	Püser kılıklı	105
zu'mundaymış	177	zu'munda imişsiz	110
bu bâbda bahs etmemişken	117	bu bâbdan bahsetmemişken	110
hüsnde biya'dil	117	hüsnde bî-adîl	110
hâlimize çüsbândır	119	hâlimize çespândır	112
nassa fahr için	122	nâsa fahr için	114
bektaşîye verdi ki	123	Bektaşî'ye verdiği	115
ve süflede	127	ve selefde	119
eftân-ı vâdi	129	üftan-ı vâdi	121
benim helâkimi	136	ben helâkimi	128
kılıç alıp bunun üzerine	138	kılıç alıp boynun üzerine	129
ihâne eyleyip	141	ihâfe eyleyip	133
olmadığı hey'et ile	143	olmadığı haysiyyet ile	135
bize şebendir	144	bize şeyndir	135
cihangîrâneye atarı	147	cihangîrâneye hatarı	139
buyurduğunuz ecelden	148	buyurduğunuz ecilden	139
ezmân ve melevânın	148	ezmân ve mülevvânın	139
üzere olduğu	149	üzere olmadığı	141

ihzar geldiğini	150	ihzâren geldiğini	141
cariyeleri bidar eyleyip	151	cariyeleri bidâr eylemeyip	142
vakt-i sehaydı ki	155	vakt-i duha idi	146
Hüma hitab edip	158	Hümâ'ya hitâb edip	149
bir takrib hâsıl etmek	162	bir takarrüb hâsıl etmek	152
istihab olup	162	istishâb olup	152
kıssa-i hikmet-m'aline	162	kıssa-i hikmet-meâline	153
tâlim-i ilm-i şerif	163	taallüm-i ilm-i şerif	153
birbirimiz müveddetimize	163	birbirimize meveddetimiz	154
sebepe ve âlet olmak	164	Sebepe ve illet olmak	155
teksir ile	170	Tekbîr ile	160
İklîl'e bir hayli kasem	173	İklîl, bir hayli kasem	162
tevkiftten sonra	174	tavakkuftan sonra	164
Çalınan nâkusların	181	çalınan nâkusların	169
recmâ bil-gayb	184	recmen bi'l-gayb	172
âkile ve reside	185	âkile ve reşide	173
teklife hâcet yoktur	187	tekellüfe hâcet yoktur	175
hulfun billah	187	Halfun billah	175
meyl hesabı	193	mil hesabı	180
mikrânken ırakta	196	nigerân iken ırakta	183
ile müsebbittir	198	ile müsbettir	184
külfet-i tekâlûf	200	Külfet-i tekellûf	186
ittifaka cevap	202	ittifakan cevap	187
Yemen tab'î	203	Yemen tebai	188
cebhe ve dâdınızdan	205	Cebhe ve edânızdan	191
kemâlinize menâfi	206	kemâlinize münafi	191
muhibbiniz sultanın	206	muhibbeniz sultanımın	191
hak rızasıyla	207	Hak rızasıyla	192
dehân-ı hokka-ı mutalsım	215	Dehân-ı hokka-ı mutalsam	199
ibsem oldu	224	Ebsem oldu	207
bî-meâl edip	225	bî-meâl edip	209
reb'-i meskûndan	226	rub'-ı meskûndan	209
mevsimi değildir	232	mevsimi geldi	214
bir hayırsızlık olmasın	235	bir hırsızlık olmasın	216
meşşata etmişler	236	meşşata imişler	217
külâh çıkarmak zoruna	242	külâh çıkarmak zor; yine	222
Evvelki gibi fukara ibtilâ etse	243	evvelki gibi fakra ibtilâ etse	223
ferve-i kabançe	247	ferve-i kapanıçe	226
ahfâ lâzım mıdır?	254	ihfâ lâzım mıdır?	234
Beyâna himmetmiş	260	beyâna himmet etmiş	239
irad ettiği emsâlâlin	260	irâd ettiği emsâlin	239
asr-ı mehâsin-i huzurlarında	260	asr-ı mahâsin-i hazarlarında	239
şehr-i cemâziye'l-âhiresi	260	şehr-i cemâziye'l-ahiresi guresinde	239
gırrasında			
onun gibi mürde kuş	15	onun gibi bir mürde kuş	16
ve vezirlerine muharrer üzere	28	ve üzerlerine vech-i muharrer üzere	28
bu hususa mumurîn etmiş	55	bu hususa memurîn-i bisyâr ta'yîn etmiş	52
olup		olup	
izharı güçtür, şöyle	68	İzhârı güçtür, izmârı güçtür; şöyle	65
duhter rû-yı iltifatı çîn	84	duhter rû-yı iltifatı pür-çîn	79
bîdâr olmak	117	bîdâr oldum. Kendi kendime fikr-i tamam	110
		eyledim ki bu bana bir tenbîh-i	
		semâviyyedir ki eğer sana şol gördüğün	
		hüsnde dahi bir er arz ederler ise kabul	
		etme; zîra erlerde zevcesine vefa yoktur,	
		demek olmak	
bâis olursuz	127	bâis olur, âsim olursuz	119

Mârifet ve medhte	143	ma'rifet-i belde ile muâşerete meşgul oldu.	
		Kiminle ülfet, kiminle sohbet eyledi ise	134
		şâhları Hüzmüz Şâh'ın oğlu İklîlûlmelik'i	
		vasf ve medhte	
bir sır-ı noksan	167	bir ser-i mû noksan	157
Hemen çirkinden	172	hemen Yezîdler çirkinden	161
ve dahi mât vardır	185	ve dahi nice alâmât vardır	173
teneffüs bî-tablîğı	205	teneffüs edib bî-tablîğı	190
Recep Beşe'nin açıp	235	Recep Beşe'nin başın açıp	216

3. Tablo: Metinde Atlanmış İbareler

Sözlükteki şekli

alem-gün-i fesad

Bişire

ebkâr-ı muhazzirât

İbsem

it'âme-i nefise

sihr ü kezbe

üstân-ı âlî

Doğrusu

Âlem-i kevn ü fesâd

beşere

ebkâr-ı muhadderât

ebsem

et'ime-i nefise

sihr ü kizbe

âsitân-ı âlî... vb.

KAYNAKÇA

Ali Aziz, *Muhayyelât-ı Aziz Efendi* (1268/1852), Takvim-i Vakayî Matbaası, İstanbul.

Bakırcıoğlu, N. Ziya, *Başlangıcından Günümüze Türk Romanı* (1983), Ötüken Neşriyat A. Ş., İstanbul.

Dino, Güzin, *Türk Romanının Doğuşu* (1978), Cem Yayınevi, İstanbul.

Finn Robert P., *Türk Romanı*, Çev. Tomris Uyar (1984), Bilgi Yayınevi, İstanbul.

Kaplan, Mehmet- Enginün, İnci- Emil, Birol, *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi*, C. 2, (1995), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Muallim Nâci, *Lûgat-ı Nâci* (1978), Çağrı Yayınları, İstanbul.

Sakaoğlu, Saim, "Muhayyelât-ı Aziz Efendi", *Türk Edebiyatı*, (1977), C. 3, Nr. 27.

Şükün, Ziya, *Farsça Türkçe Lûgat*, C.3 (1984), MEB Devlet Kitapları, İstanbul

Özön, Mustafa Nihat, "Birkaç Söz", (1944), *İntibah*, Akba- Kitabevi, Ankara.

Özön, Mustafa Nihat, *Türkçe'de Roman Hakkında Bir Deneme*, (1936), Remzi Kitabevi, İstanbul.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (1976), Çağlayan Kitabevi, İstanbul.

KÜNSTLERPROBLEMATİK BEİ RİLKE

Hikmet ASUTAY*

Özet

Rilke'de Sanatçı Sorunsalı

Sanatçıların diğer insanlardan ayrılan önemli bir özellikleri, hayata ve dünyaya çok daha duyarlı bakış açılarıdır. Sanatçı kişiliğin yarattığı sanatçı sorunsalı söz konusudur. Sanatçının ve sanatın en önemli özelliği de yaratma yetisidir. Bu da varoluş sorunuyla ilintili düşünsel bir süreçtir. Sanatçının kendisine edindiği iş ya da ödev, ürün vermek, eser yaratmaktır. Bir dünya vatandaşı, Avrupa'lı şair Rainer Maria Rilke yalnız şiirde değil, düzyazıda da modern romanın önde gelen eserlerinden biri olan ve dilimize de Behçet Necatigil'in usta çevirisi ile aktarılan "Malte" adlı romanın yazarıdır. Rilke, kişisel yaşamı ve dünya görüşüyle de düz anlamıyla sanat için çalışan, sanatçı sorunlarıyla özdeşleşmiş bir ustadır. "Malte" adlı romanında sanatçı sorunsalı, büyük kentlerin küçük ve yalnız insanların kimlik bunalımı söz konusudur. Bu çalışmada da Rilke'nin bir şair olarak büyük kent ve pratik yaşam sorunsalını bir sanatçı duyarlılığı ile estetik çabasıyla, sanat uğraşısıyla yenmesi irdelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sanat, sanatçı, şiir, modern roman, varoluşçuluk, kimlik sorunsalı.

Zusammenfassung

Hier beschäftigt sich diese Arbeit mit der Künstlerproblematik, worunter es Daseinsfragen zu verstehen sind. Die Differenzen zwischen Künstlern und andere Menschen sind; die Weltansicht der Künstlern, Lebensstile und das künstlerisches Streben. R. M. Rilke war auch so ein Dichter, der schwer mit der Künstlerproblematik umgegangen war. Sein künstlerisches Streben war das Schreiben. Nur um ein paar Sätze hat er die ganze Europa, Asien und, Afrika und mehrere Orte umständlich verreist. Und lebenslang hat er versucht aus der Welt hereingetragene Impressionen schriftlich, bzw. dichterisch auszudrücken. Aber nie hatte er die Daseinsprobleme – und Befragungen so schwer empfunden, wie im Malteroman. Mit der Moderne hatte alles angefangen mehr, immer mehr zu sein. Die Zahlen werden immer grösser. Auch die Zahlen der Toten. So fängt auch bei Malte / Rilke die Identitätsproblemen an. Das war auch das Thema der Moderne. Diese Arbeit versucht die Identitätsproblemen und Daseinsfragen bei Malteroman auseinanderzusetzen.

Schlüsselwörter: Kunst, Künstler, Lyrik, Der moderne Roman, Existenzialismus, Identitätsproblematik.

* Yrd.Doç.Dr., T.Ü. Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Alman Dili ve Eğitimi ABD.

Die Moderne hat den Menschen, bzw. den Künstler, in einen problematischen Zustand versetzt. Er strebt danach diese Probleme zu bewältigen. Der Versuch des Künstlers in der Moderne ist schwieriger, weil Gefahr besteht, dass seine Identität verloren geht, dass es mechanisiert, betonisiert und in der Ganzheit der Grosstadt geteilt wird. Die Entwicklungen und Veränderungen der Moderne stellen das menschliche *Dasein* in Frage. Da der Künstler ein zartes Membran seiner Zeit und seiner Gesellschaft ist, fühlt und erlebt er die Eindrücke und Erlebnisse in seinem Inneren intensiver als die andere Menschen. Dieses *Mitfühlen* wird auch seine künstlerische Aufgabe.

Jeder Mensch existiert auf der Welt, bzw. in der Grosstadt durch verschiedene Tätigkeiten. Er ist an die Besonderheiten und vielseitigen Bedingungen seiner Zeit gebunden.

Die künstlerische Tätigkeit dagegen konzentriert sich mehr auf das Individuum, bzw. um seine künstlerische Identität. Diese Tätigkeit ist als eine künstlerische Aufgabe da, die vom Individuum geleistet werden soll. Der Künstler der Moderne versucht die Probleme durch seinen künstlerischen Schaffen künstlerisch zu bewältigen. Diese Aufgabe bestimmt seinen Lebensstil. Dies betrifft vor allem auf *Rainer Maria Rilke* zu. Er widmete deswegen sein ganzes Leben der Kunst. Aber hat er sich so ganz vom Leben distanzieren müssen? Seine Daseinsfragen kreisen aber nur um seine Kunst. In diesen Fragen äussern sich Kritik an *Rilke* und seinem Werk.

Wenn wir einige Worte über die ästhetische Seite der Dichtung *Rilkes* sagen, so dies, dass sie sich auf das *Schöne*, bzw. auf das *absolute Schöne* und seiner *Aesthetisierung* bezieht. Es gibt wahrscheinlich keine bestimmte Beschreibung und Kriterien des *Schönen*. Aber die Kunst ist ja selbst die *Suche* nach dem *schönen*. Ob sie es erreicht oder nicht, ist diskutabel. Tatsache ist, dass diese *Suche nach dem Schönen* nie aufhört. Es ist wichtig, dass die Kunst immer Unterwegs nach dem *Schönen* ist. So ist auch das Ende des Prosabuches *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*. So sucht auch jeder Künstler das *Schöne* in seiner Zeit, seiner Welt.

Da *R. M. Rilke* ein Dichter ist, heisst die Arbeit für ihn *Schreiben*; und das bedeutet in seinem besonderen Fall: *Dinge machen aus Angst*. Dichten, Sätze, die berühmt geworden sind, sagen aus was Verse sein müssen, wie sie einzig bestehen dürften. Sein Gebet geht auch um einige schöne Verse, die für sein *künstlerisches Sein* als Beweis gelten sollten:

"Da liegt es vor mir in meiner eigenen Schrift, was ich gebetet habe, Abend für Abend. Ich habe es mir aus den Büchern, in denen ich es fand, abgeschrieben, damit es mir ganz nahe wäre und aus meiner Hand entsprungen wie Eigenes. Und ich will es jetzt noch einmal schreiben, denn so habe ich es länger als wenn ich es lese, und jedes Wort dauert an und hat Zeit zu verhallen."(Rilke, 1908: 156)

Das Bild "kniend schreiben" zeigt auch, wie "hochachtungsvoll" und heilig *R.M. Rilke* sich dem Schreiben gegenüber verhält. An einer anderen Stelle beschrieb er sich so:

"Dieser junge, belanglose Ausländer, Brigge wird sich fünf Treppen hoch hinsetzen müssen, und schreiben, Tag und Nacht; ja er wird schreiben müssen, das wird das Ende sein"(Rilke, 1908: 128).

An einer anderen Stelle:

"Nur ein Buch in gelbliches, elfenbeinfarbiges Leder gebunden mit einem alten blumigen Muster als Vorsatz: dahinein hätte ich geschrieben. Ich hätte viel geschrieben, denn ich hätte viele Fedanken gehabt und Erinnerungen von vielen."(Rilke, 1908: 146).

Friedrich Sieburg(1961, s.136) meint, dass die "Rilke-Imitation nicht das stehen zu einem dichterischen Prinzip" sei, sondern "zu einem weltanschaulichen, die poetischen Bestandteile dieser fast unbeschränkten Könnerschaft scheinen niemanden zu interessieren", dagegen nähre sich die moderne Empfindsamkeit an der *Rilkeschen* Lebensdeutung. An Stelle des Rezeptes für das Dichten sei das Rezept für das Leben getreten. Der Dichter habe "im Leben der Menschen eine völlig neue Stellung erhalten"(Sieburg, 1961: 147). Diese neue Stellung enthält auch die Distanz zwischen dem Leben und dem Dichter. Das Leben bedeutet für *R. M. Rilke* die Ganzheit der Materialien seiner Dichtung. *Safinaz Duruman* (1959:163) meint, dass es "die Erkenntnis des Versagens an der äusseren Wirklichkeit, das Bewusstsein, nur ein Dichter zu sein".

Hermann Kunisch (1975: 42) meint dagegen, dass "sich in der Dichtung *R. M. Rilkes* um eine Stilisierung seiner Künstlerexistenz handle". Nach *Kunisch* sei "die Auffassung der Kunst als der Andachts und Frömmigkeitsform des künstlerischen Menschen in der Begegnung mit der Renaissance-Welt gewachsen" (Kunisch, 1975: 85). Und über die künstlerische Arbeit sagt er, dass "das sachliche Verhältnis zur gegebenen Welt in den Dingen schaffe, denen es sich zuwendet, das "Sein"; einen Zustand, den sie in ihrer Hiesigkeit nur versprechen, aber noch nicht verwirklichen. Die Arbeit des Künstlers, das wäre

dem Dichter nach Rodin wieder an Cezanne deutlich, bestehe darin, aus dem Bedingten das Unbedingte, aus dem Zufälligen das Notwendige zu machen" (Kunisch, 1975: 164). Die künstlerische Arbeit wird in eine menschliche umgeformt. Der Künstler geht im Menschen auf.

"Er war ein Dichter und hasste das Ungefähre: oder vielleicht war es ihm nur um die Wahrheit zu tun; oder es störte ihn, als letzten Eindruck mitzunehmen, dass die Welt so nachlässig weiterginge" (Rilke, 1908:263).

In der R. M. Rilkes Biographie von Else Buddeberg (1954: 189) steht, dass "das auch ein in seiner Bescheidenheit und Stille gestorbener eigener Tod sei, folgerichtig gewachsen aus einem Dichterdasein. R. M. Rilke gäbe selbst, sechzehn Jahre nach dem Abschluss des Buches, der Funktion der heraufgerufenen Gestalten und Ereignisse für die Gestalt *Malte* die unübertrefflich sichere Auslegung. Er nenne sie "Vokabeln von seiner Not". Sie sind äquivalente aus Zeit und Raum und Geschichte für ein ganz im Unsichtbaren ablaufendes Schicksal" (Buddeberg, 1954: 189).

Hermann Kunisch meint dagegen, dass "das Buch des *Malte* angefüllt mit dem unnachgiebigen Bemühen sei, der der Wirklichkeit standzuhalten, ihre Ansichten bis auf die Wahrheit hin zu zergliedern. Wie immer in der Idee wäre R. M. Rilke wie *Malte* von der Notwendigkeit dieser Prüfung überzeugt, gleich ob er sie hätte bestehen können oder nicht. Denn er wäre, und das sei besonders zu beachten, ein Dichter und hasste das Ungefähre. Dichtersein bedeute ihm für immer, das Ungefähre zu hassen"(Kunisch, 1975: 85,164).

"Meine Harfe ist eine Klage geworden und meine Pfeife ein Weinen" (Rilke, S. 157)

Diese Zeile beziehen sich auf den orphischen Gesang:

"Gesang, wie du ihn lehrst, ist nicht Begehrt,

nicht Werbung um ein endlich Erreichtes;

Gesang ist Dasein" (R. M. Rilke, Sonette I. Teil, III s. 676).

Immer führt R. M. Rilkes künstlerischen Tun auf ein Menschliches zurück, mit dem Dasein des Künstlers. Der *Orpheus* und der Mensch ist zusammenhängend. H. Kunisch beschrieb auch solch einen Zusammenhang: "Freilich und darin wird innerhalb der Grösse die Grenze sichtbar, nur dem preisenden rühmenden, singenden Menschen, also nur dem Menschen als DICHTER, ist diese Würde verliehen. Die dichterischen Menschen, die

Bienen des Unsichtbaren", schaffen das *neue höhere Dasein*. Der "orphische" Gesang ist die letzte Aufgabe, die uns gestellt ist, *damit die Welt erhalten bleibe*. Für den Dichter der "Duineser Elegien" und der Sonette an Orpheus" fallen Existieren und Singen, Dasein und Dichtung, zusammen. Er kann nur *singend* bestehen. Die an ihm vom Dasein, dessen Aeusserungsweise das "Es" ist, gestellte Forderung ist einzig das orphische Rühmen, *ein Wehn im Gott*. Dieser Rilkesche Glauben hängt wahrscheinlich von keinen Religionen ab. Sondern er steht über den Religionen. In diesem Sinne bildet Gott die Einheit des Wesens. Aber darüber hinaus sind nicht nur für ihn dichterische Aufgabe und existieren eins, sondern für den Menschen überhaupt, wenn er im Recht sein soll (Kunisch, 1975: 407). H. Kunisch meint auch, dass "der Dichter in seinem Tun, das wir als Verhandlung in die Unsichtbarkeit beschrieben haben, *Massgebend* sei, das heisse Sinn und Bestand des *Ganzen* bestimmend. In seinem Tun gewinne die Welt ihre aeusserste, weil *innigste* Existenz (Kunisch, 1975:409).

Das dichterische Wort sei auf ein aufnehmendes Ohr hin gemeint: Wort sei Wort, das ist "Brücke von Sein zu Sein" Kunst und Lebensanschauung, das Leben als Künstler und als ein Mensch greifen ineinander; jenes geht ganz in diesem auf. Darin wird eine unerhörte Einheit aller Rilkeschen Lebensaeusserungen sichtbar. Der Mensch erfüllt seine letzte Aufgabe als Künstler.

Hermann Kunisch sagt, dass "das Werk Rilkes Werk sei, Dichtung seine Dichtung sei. Zu beachten bleibe hier aber wie in allen anderen Aeusserungen Rilkes über *Dasein und Dichtung*, dass er nicht allgemein gültige Feststellungen über das Wesen der Dichtung treffen will, die er als Kunst begreife. In allem entscheide er seine eigene Lage. Die heisse an dieser Stelle der Auseinandersetzung: das Kunstwerk geht nur den Dichter an. Es sei für ihn eine der Möglichkeiten, den *reinen Bezug* zu erringen, in jenes Dasein einzugehen, da die Welt *offen*, diesseitig und jenseitig in einem sei, wo die Dinge durch das Verwandelt werden im künstlerischen Akt nicht zu vorhanden, sondern erst eigentlich *seiend* geworden seien (Kunisch, 1975: 424). Hermann Kunisch zitiert nachher eine Zeile von Nietzsche aus seinem "Artisten-Evangelium"; Kunst als die eigentliche Aufgabe des Lebens, die Kunst als dessen metaphysischen Tätigkeit" (Kunisch, 1975: 438).

Hermann Kunisch beschrieb auch eine "Rettung der verfallenen Welt ins unsichtbare hinein, Bewahrung der "noch erkannten Gestalt". Gegenüber dem Pessimismus *Max Picards*, der

den "letzten Menschen" erkannte, würde hier dem Menschen das äußerste zugetraut: Rettung des Seins (Kunisch, 1975: 509).

Der Mensch existiert nur als Singender, als Orpheus, der die vom Menschen getrennten Bereiche des Diesseits und Jenseits, des Lebens und des Todes singend besteht und zu einem zusammenfügt. Nach Hermann Kunisch sei "das keine ästhetisierende Weltansicht, sondern bei aller Gewaltigkeit und riesigen Einseitigkeit ein Versuch, Existenz auf ein Letztes zu gründen, auf das orphische Singen. In diesem Singen erlöse sich der Mensch ins Heile und Unsichtbare hinein und mit sich die im Singen gerühmte Welt (Kunisch, 1975: 509). Kunischs Formulierung lautet: "Der singende Mensch existiert".

Heisst dann das nicht, dass das "Singen" auch ästhetisch ist und der singende Mensch eine "ästhetisierende Weltansicht" hat?

Hermann Hesse meint dagegen (Michels, 1972: 444), dass "Rilke in seiner Anlage so sehr typisch für das Ungeborgene, Heimatlose, Entwurzelte, Gefährdete, ja Selbstmörderische des geistigen Menschen in unserer Zeit sei. Man könne aus dem Verhalten der geistigen Welt deutlich sehen, wie in unserer Zeit der Dichter als reinster Typus des beseelten Menschen, zwischen Maschinenwelt und der Welt der intellektuellen Betriebsamkeit in einen luftlosen Raum gedrängt und zum Ersticken verurteilt sei (Kunisch, 1975: 444).

Im Sinne von Moderne "produziert" der Künstler Werke, "Kunstwerke", Gedanken und viel Ähnliches. Er produziert all diese aus den unzähligen Erfahrungen. Er baut eine neue umzuformene ästhetische Welt. Die Problemen und besonders die Gegebenheiten seiner Zeit sind auch "Materialien" für seine Kunst. R. M. Rilke macht ja Dinge aus Angst. Jede Zeitwende oder Epoche enthält seine eigenen Problemen, Erfahrungen u.a. die als neue "Materialien" für die Kunst (und auch für die Wissenschaft und andere Bereiche) des Künstlers sind. Aus dieser Perspektive gesehen, wird es in jeder Zeit Kunst und Künstler geben, solange der Mensch "sein" wird (Asutay, 1995: 81).

Der Künstler ist auch ein Arbeiter der Kunst der Gedanken. Anders gesagt; er ist ein Arbeiter der Dichtung. Er sammelt, wie eine Biene, die aus den unzähligen Blumen sammelt, die unzähligen Erfahrungen bis in die Tiefe seines Inneren, wo er sie mit sich identifiziert, umformt und dann als ein Kunstwerk, bzw. als ein Werk wiedergibt, das sich auf sein Dasein, auf seine Existenz bezieht. Wie die Bienen sich die Waben bauen, baut der Künstler seine eigene "Rilkesche

Kathedrale" aus den unzähligen Erfahrungen, damit er seine künstlerische Aufgabe erfüllt.

Literatur

Asutay, Hikmet. (1995). *Künstlerproblematik in R. M. Rilkes Roman Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Alman Dili ve Eğitimi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi 100s.

Buddeberg, Else. (1954). *Rainer Maria Rilke, Eine innere Biographie*, J. B. Metzlerische Verlagsbuchhandlung, C. E. Poeschel V. Stuttgart, s. 189.

Duruman, Safinaz. (1959). *Der Wandel der dichterischen Sprachform bei Rainer Maria Rilke*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul Matbaası, s. 163.

Kunisch, Hermann. (1975). *Rainer Maria Rilke, Dasein und Dichtung*, Duncker / Humblot Berlin, s.85, s.164.

Michels, Volker(Hrsg.). (1972). *Hermann Hesse: Schriften zur Literatur*. Frankfurt a. Main, s.444.

Rilke, Rainer Maria: *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge*, Roman.

Rilke, Rainer Maria: *Die Gedichte*, Insel V. Frankfurt a. Main .

Sieburg, Friedrich. (1961). *Nur für Leser*. Jahre u. Bücher, München, dtv B.3, s.136.

ERARBEITUNG EINES KONZEPTS FÜR DA2FS NACH ENGLISCH FÜR DIE VORBEREITUNGSKLASSE DER TRAKYA UNIVERSITÄT

Sevinç Sakarya MADEN *

Özet

İkinci Yabancı Dil Almanca Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar

2000 Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi (ÖSYS) Yükseköğretim Programları ve Kontenjanları Kılavuzunda yapılan değişiklik 2000/2001 eğitim-öğretim yılında Trakya Üniversitesi Almanca Öğretmenliği bölümüne sadece İngilizce sınavına girmiş olan ve İngilizce puanı ile öğrencilerin yerleştirilmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda eski öğrencilere karşı çok farklı özellikler taşıyan ve ileri düzeyde İngilizce bilen bu yeni hedef kitleye bu güne kadar uygulanan yöntem ve kitapların uygun olup olmadığı tartışılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada ilk önce 2000/2001 eğitim öğretim yılı hazırlık sınıfı öğrencilerinin özellikleri bir anket ile belirlenmeye çalışılmış, ileri düzeyde İngilizce bilmenin Almanca öğretimine ne gibi avantaj ve dezavantajlar sağlayacağı tartışılmıştır. Daha sonra İngilizce önbilgisinden yola çıkılarak, daha çabuk ve kolay Almanca öğretimi için ne tür bir yaklaşımın uygun olacağı araştırılmış ve bu doğrultuda öğrenme stratejileri geliştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İkinci Yabancı Dil Öğretimi, Hazırlık Sınıfı, İzlenç, Yeni Yaklaşımlar, Öğrenme Stratejileri

Zusammenfassung

Durch die neue Verordnung des Hochschulrats im Studiumjahr 2000/2001 hat sich die Situation in der Vorbereitungsklasse der Abteilungen für Deutschlehrerausbildung an der Trakya Universität erneut verändert. Eine Umfrage bestätigt, dass die Konstellation Da2FS nach Englisch dominanter ist. Nun hat die Frage, ob bei Erlernen von Folgesprachen immer noch die bisherigen Methoden und Materialien weiter angewendet werden sollen, oder ob eine Neubearbeitung des Curriculums und Entwicklung von neuen Lern- und Gebrauchsstrategien bei Folgesprachen erforderlich sind, eine starke Beachtung gewonnen.

In der vorliegenden Arbeit wurde die gegenwertige Situation der Vorbereitungsklasse der Abteilung für Lehrerausbildung an der Trakya Universität analysiert und die Probleme und Chancen im Deutschunterricht nach einem intensiven Englischunterricht und ob bei Folgesprachen spezifische Curricula erforderlich sind zur Diskussion gestellt. Anschliessend wurden Vorschläge zu einem Konzept L3 erarbeitet.

Schlüsselwörter: Da2FS, Tertiärsprache, Vorbereitungsklasse, spezifische Curricula, neue Konzepte, Lernstrategien

* Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Alman Dili ve Eğitimi ABD.

Einleitung

Mit der Schulreform im Jahre 1997, trat in der Türkei das Gesetz, das den früheren Beginn des Fremdsprachenunterrichts (ab 4. Klasse), darunter auch Deutsch und ab der 6. Klasse eine zweite Fremdsprache als Wahlfach verordnete, in Kraft. Heute scheint aber in den meisten Schulen die Konstellation Deutsch als 2. Fremdsprache nach Englisch dominanter zu sein. Eine weitere Institution, in der Deutsch als L3 gelehrt wird, sind die heutigen Vorbereitungsklassen in einigen Abteilungen für Deutschlehrerausbildung. Da die Anzahl der Deutschlernenden im Primar- und Sekundarbereich von Jahr zu Jahr zurückging, haben sich in den letzten Jahren immer mehr Studenten mit geringen Deutschkenntnissen kandidiert. Die Trennung der Fremdsprachenprüfung in der zentralen Universitätsaufnahmeprüfung brachte die Folgerung, dass in einigen Abteilungen für Deutschlehrerausbildung Studienplätze frei blieben und sogar einige Abteilungen geschlossen wurden. Um dies zu verhindern erfolgte eine Neuordnung vom Hochschulrat, wodurch im Studienjahr 2000/2001 auch Studenten nur mit englischen Punkten für Deutschdidaktikabteilungen eine Zulassung bekommen haben.

Aufgrund dieser neuen Adressatengruppe, die Deutsch als 2. Fremdsprache nach einem intensiven Englischunterricht lernen soll, aber die deutsche Kultur und die Mentalität nicht kennt, hat nun die Frage, ob bei Erlernen von Folgesprachen immer noch die bisherigen Methoden und Materialien weiterangewendet werden sollen, oder ob eine Neubearbeitung des Curriculums und Entwicklung von neuen Lern- und Gebrauchsstrategien bei Folgesprachen erforderlich sind, eine starke Beachtung gewonnen. Diese Neustrukturierung hat auch neue Konsequenzen für das Deutschlehreraus- und Fortbildungsprozess.

In der vorliegenden Arbeit wird zunächst die curriculare Entwicklung und das methodisch-didaktische Konzept der Vorbereitungsklasse der Trakya Universität kurz geschildert und an Hand einer Umfrage der gegenwertige Stand der Vorbereitungsklasse der Trakya Universität analysiert. Anschliessend werden die Probleme und Chancen bei Erlernen einer Folgesprache zur Diskussion gestellt und Vorschläge zu einem neuen Konzept für L3 und Lehreraus- und fortbildung erarbeitet.

1. Methodisch-didaktisches Konzept in der Vorbereitungsklasse der Trakya Universität

1.1. Curriculare Entwicklung bis 2000

Seit der Gründung (1993) werden in der Abteilung für Deutschlehrerausbildung der Trakya Universität nach einer einjährigen Vorbereitungsklasse (24 Wst) und nach einem 4-jährigen Studium zukünftige Deutschlehrer ausgebildet. Da die zentrale Universitätsprüfung nicht valide ist, werden am Semesteranfang die Neuankommenden hinsichtlich der Sprachkenntnisse geprüft und diejenigen, die 70-100 Punkte erreichen gleich in die erste Klasse aufgenommen, wobei der Rest die Vorbereitungsklasse besuchen muss, um sowohl rezeptive als auch produktive Fertigkeiten mündlich und schriftlich weiter zu entwickeln.

Die früheren Studenten waren Rückkehrerkinder, die deutsche Schulen besucht und Englisch als Fremdsprache gelernt hatten und perfekt Deutsch sprachen. So wurden in den Jahren 1993-1997 in Fächern wie Leseverstehen, Schreibfertigkeit, Fonetik, Grammatik und Konversation der fehlende sprachliche Kompetenz vervollständigt, sodass die zukünftigen Deutschlehrer nach der Vorbereitungsklasse den Beiträgen in Fachveranstaltungen von Professoren und den Assistenten ohne Schwierigkeit folgten, aber auch im Stande waren, Fachtexte lesend zu verstehen und auf der produktiven Ebene Texte zu gestalten und sich über verschiedene Themen mündlich und schriftlich zu äussern. Dieser Gruppe wurden im 4-jährigen Studiumgang neben obligatorischen Fächern wie Methodik, Didaktik, Linguistik und Literatur, auch Wahlpflichtfächer, darunter auch Englisch angeboten.

Ab 1997 stieg die Anzahl der Studenten mit geringen oder Nulldeutschkenntnissen an, die im Primar- und Sekundarbereich meistens Englisch gelernt hatten und in der deutschen Sprache in allen Fertigkeiten Defizite aufwiesen. Diese neue veränderte Situation erforderte eine Neubearbeitung der Curricula und die Anwendung von Lehrbüchern für DaF, mit denen Deutsch in der Vorbereitungsklasse gezielter bis zur ZDaF unterrichtet werden konnte. "So wurden zuerst Lehrwerke wie Sprachbrücke und die Suche, danach ab 1999 Moment mal! angewendet." (Maden, 1999) Aber die Englischkenntnisse der Studenten wurden weder bei der Auswahl von Materialien, noch bei Unterrichtserstellung und Durchführung nicht berücksichtigt. Englisch wurde aber als Wahlfach weitergefördert.

1.2. Der gegenwärtige Stand der Vorbereitungs-klasse

Im Studiumjahr 2000/2001 hat sich die Situation der Neuankommenden erneut verändert. Die Tatsache, dass Deutsch seit Jahren in vielen Schulen entweder überhaupt nicht oder als 2. Fremdsprache gelernt wurde brachte die Folgerung, dass die Anzahl der Studenten bei einigen Deutschdidaktikabteilungen von Jahr zu Jahr zurückging, sodass im Studiumjahr 1999/2000 an der Trakya Universität nur 6 neue Studenten für Deutschlehrerausbildung kandidiert haben. Um die Ausbildungsplätze ausnützen zu können, erfolgte eine neue Verordnung, das den bisherigen Zugang für Deutschdidaktikabteilungen völlig verändert hat. Diesbezüglich haben im Studiumjahr 2000/2001 auch Studenten eine Zulassung für die Abteilungen für Deutschlehrerausbildung bekommen, die im Primar- und Sekundarstufe Englisch als Fremdsprache gelernt und nur an der englischen Prüfung teilgenommen hatten. Diese Studenten mit Englischpunkten, die ebenfalls als zukünftige Deutschlehrer ausgebildet werden sollen weisen ganz andere Merkmale und Sprachfähigkeiten auf. Die Punkte aus dem englischen Bereich schwenken zwischen 120-169.790.

Um die sprachliche Kompetenz und Merkmale der heutigen Vorbereitungs-klasse zu definieren, wurde eine Umfrage erstellt und durchgeführt.

2. Probleme und Chancen im Deutschunterricht nach einem intensiven Englischunterricht

Eine Umfrage, in der insgesamt 55 Fragen gestellt wurden dokumentierte, dass die Hälfte von Neuanfängern aus offiziellen Schulen stammen, wobei die zweite Hälfte private Schulen absolviert hatten, in denen Englisch als 1. Fremdsprache, Deutsch als 2. Fremdsprache gelernt wurde. Im Englischunterricht wurden mit Lehrwerken wie Hotline, Blueprint, High Season, Reward, Let's Speak Englisch, Advanced Englisch, Business Englisch, Lommential Correspondent, Grammer in USA, Golden, Streetwise, Generation 2000, Double Take, EIS, First Certificate, Hadway, Matters, Wow, Synthesis Advanced, Selektions, Main Cours gearbeitet, wobei für die zweite Fremdsprache, in diesem Fall Deutsch Lehrwerke wie Deutsch Konkret, Wir lernen Deutsch, Lern mit uns, Wer Wie Was?, Auf Deutsch bitte, Sowieso und Das Deutschmobil genannt wurden. Nur 4 Studenten waren Neuanfänger. Die meisten stammen aus Istanbul, zwei waren in Bulgarien, eine in

Deutschland geboren, wobei die weiteren in Städten wie Kars, Edirne, Bursa, Çanakkale, Erzurum und İskenderun ansässig waren.

Auf die Frage, ob sie ausserhalb der Schule Fremdsprachen gelernt haben, oder sprechen können kam keine positive Antwort. Von den Zensuren ist zu erschliessen, dass nur eine Studentin die Abteilung als ihr Ideal ausgewählt hat. Der Rest hat sich für diese Abteilung kandidiert, weil ihre Punkte für Englischabteilungen nicht ausgereicht haben und bei Absolventen aus Berufsschulen sehr viele Punkte abgezogen wurden. Die Deutschdidaktikabteilungen wurden wegen geringen Deutschkenntnissen und Sympathie für Deutschland als zweite Ausbildungsmöglichkeit ausgewählt. Zwei meinen, dass Deutsch nach Englisch einer der wichtigsten Sprachen ist, ein Student vermerkt dagegen, dass er gerne Fremdsprachen lernt und schon lange über Deutschkenntnisse verfügen wollte und dass er sich freue, dass durch die neue Verordnung dies ermöglicht wurde.

Die Umfrage hat auch bestätigt, dass bei den Jugendlichen und Erwachsenen eine Sprache nicht mehr erworben wird, sondern dass sie es gelenkt lernen und alles erklärt bekommen wollen. Die Studenten arbeiten mehr kontrastiv und neigen mehr kognitiv zu lernen. Wegen den Ähnlichkeiten zwischen Deutsch und Englisch wird die Muttersprache und (L2) bei Entwicklung der kognitiven Fähigkeiten (L3) sicherlich gemacht.

Von den Antworten auf die Frage, ob sie in Deutschland waren ist zu erschliessen, dass eine Studentin sich 3 Jahre lang in Deutschland aufhielt und eine zweite nur 3 Tage in Bremen verbrachte. Der Rest hatte nie einen Aufenthalt in Deutschland und das Deutschlandbild wurde über verschiedene Medien erworben. Sie bezeichnen die Deutschen als kalte, ordentliche und pünktliche Menschen und machen die Bemerkung, dass in Deutschland ein gutes Bildungssystem vorhanden ist und auf das Lernen von mehreren Sprachen Wert gelegt wird. Sie fügen hinzu, dass sie mehr über das Leben in Deutschland, über die Kultur und Mentalität erfahren möchten. Sie meinen, dass man in Deutschland viel individueller lebt und dass die Mitglieder der Familien nicht so abhängig voneinander leben, wie in der Türkei. Das deutsche Volk wird als fleissig, aber das Leben monoton und die Menschen als Roboter bezeichnet. Eine unterscheidet sogar auf der einen Seite die Deutschen, die die Türken nicht mögen, auf der anderen Seite die Türken, die sich

adaptieren wollen. Deutschland wird aber als ein entwickeltes Land definiert.

Es ist auch interessant, dass viele den Lehrerberuf nicht ausüben wollen. Eine Studentin meint, dass eine 2. Fremdsprache ihr bei der Suche eines Jobs helfen würde, wobei die weiteren in Firmen, im Tourismus, Militär und Privatkursen eine Tätigkeit bevorzugen. Eine Studentin wird sogar in eine Abteilung für Kunst umwechseln.

Auf die Frage, ob zwischen Deutsch und Englisch Parallelitäten vorhanden sind und ob sie bei Erlernen der L3 die Erfahrungen und Ähnlichkeiten anwenden, wurden ausführliche Erläuterungen gemacht. Bei ähnlich klingenden Wörtern und Strukturen wird in die erste Fremdsprache zurückgegriffen, wobei aber auch überlegt wird, welchen Phänomenen diese in der türkischen Sprache entsprechen. Die erworbenen Lerngewohnheiten in L2 haben eine positive Auswirkung auf die L3.

Das Dekodieren der Texte wird durch die Übereinstimmungen und Ähnlichkeiten im Lexemenbereich der beiden Sprachen erleichtert. Sie wenden sich an Lesestrategien, die sie sich bei Erlernen der ersten Fremdsprache angewöhnt haben. Unbekannte Wörter werden bei Erschließung eines deutschen Textes unterstrichen und durch bekannte Internationalismen, Anglizismen oder Kontext erschlossen. Von den Überschriften, Bildern, Zeichnungen und bekannten Phänomenen versuchen sie eine These zu entwerfen und den Text zu verstehen.

Bei Erlernen von neuen Wörtern machen sich die Lerner von den Ähnlichkeiten Gebrauch. Aber sie sehen die englische Sprache nicht als Ausgangspunkt, sondern als Hilfe zum Bewusstmachen. Bei neuen Wörtern verwenden sie meistens Türkisch-Deutsche Wörterbücher. Sie haben schon für Wortschatzerweiterung Lernstrategien entwickelt. Neue Wörter werden aufgelistet und zu Hause an die Wand gehängt und mehrmals wiederholt. Eine hat sogar alle Möbelstücke zu Hause auf Deutsch mit Zetteln benannt. Andere wiederholen die Liste der neuen Wörter mehrmals vor dem Schlafen und bewahren sie unter dem Kissen. Sie bilden mit den neuen Wörtern Sätze und meinen, dass ähnlich klingende Wörter viel schneller gelernt werden können, aber fehlerhafte Aussprache nicht verhindert werden kann. Die Studenten sind sich also bewusst, dass durch das Hineinmischen der Englischen Sprache bei der Aussprache grosse Probleme entstehen und dass ähnlich klingende Wörter zu Verwirrungen führen. Sie wissen aber auch, wie sie dieses Problem überwinden können und

meinen, dass durch gutes Zuhören, Nachsprechen, mehrmalige Wiederholung der Wörter, lautes Vorlesen und Diskussionen die fehlerhafte Aussprache verbessert und der Wortschatz erweitert werden kann.

Bei der Erklärung von grammatischen Phänomenen begreifen die Lernenden viel schneller, wissen zB gleich wenn etwas über Perfekt erklärt wird, worum es geht, weil sie aus dem Englischen die Terminologie in der Grammatik kennen. Diese Untersuchung hat diesbezüglich auch bestätigt, dass eine 2. Fremdsprache viel ökonomischer und selbstständiger gelernt werden kann, als die Erste. Die Studenten haben sich Techniken angeeignet und machen sich von den Lerngewohnheiten, Strategien, Kenntnissen der ersten Fremdsprache Gebrauch. zB. wie man Verben mit Präpositionen merkt, neue Wörter lernt oder grammatische Kenntnisse bzw Regeln länger behält. Wenn etwas im Türkischen nicht vorhanden ist, dann versuchen sie die deutsche Sprache mit der englischen Sprache zu verstehen. Zum Beispiel beim Gleichsetzungsnominativ entspricht dem Wort "es" im Englischen "it", wobei diese Struktur in der türkischen Sprache nicht so einfach zu begreifen ist.

It is easy to cook rice.

Es ist leicht, Reis zu kochen.

Pilav pişirmek kolay.

Aber die Studenten müssen auch auf die Unterschiede der beiden Sprachen, in diesem Fall Deutsch und Englisch aufmerksam gemacht werden, damit Fehler verhindert werden können.

Es wurde auch verlangt, dass die Studenten zu dem Lehrbuch Moment mal, das im Unterricht angewendet wird, eine kritische Stellung nehmen. Im allgemeinen sind die Studenten mit dem Lehrwerk zufrieden. Sie zitieren, dass die Gestaltung und visuelle Darstellung von Moment mal! den englischen Büchern ähnelt. Die nicht all zu steile Progression ermöglicht das bessere Lernen. Nur die grammatischen Phänomene sollten ausführlicher erklärt und mit zusätzlichen Übungen unterstützt werden. Zwei meinen, dass die Erklärungen auf türkisch erfolgen sollen, wobei 2 das Buch zu kompliziert finden. Die Meinung, dass die Fertigkeiten wie im Englischen voneinander unabhängig vermittelt werden sollten, ist dominanter, weil sie an Skills gewöhnt sind. Die türkischen Schüler, die schon eine Fremdsprache gelernt haben, besitzen nicht mehr einen zu sehr geschädigten Selbstkompetenz. Sie können schon in verschiedenen Sozialformen arbeiten oder

Projektarbeit durchführen. Sie wagen sich Fragen zu stellen oder über ein Thema zu diskutieren, was bei türkischen Schülern, die zum ersten mal eine Fremdsprache lernen nicht immer der Fall ist. Einige haben auch den Wunsch, dass Spiele, Lieder, Dramatisierungen, Nachspielen von Dialogen, Sprichwörter und Redewendungen eingeplant werden, so wie sie es aus dem Englischunterricht vertraut sind. Für eine vielseitige Unterrichtsgestaltung ist die Anwendung von Fernsehen, Video und weiteren Medien empfehlenswert. Einige finden auch Übersetzungsübungen nützlich, weil man damit sehen kann, wie weit man die Sprache schon beherrscht und das wirkt motivierend. Die Lehrer sollen wie Partner handeln und nicht wie im Primar- und Sekundarstufe autoritär sein.

3. Erarbeitung eines Konzepts für L3

3.1. Lehrwerkdiskussion

Aufgrund dieser neuen Adressatengruppe mit englischen Vorkenntnissen wurde das Lehrwerk Moment mal noch einmal unter die Lupe gestellt und diskutiert, ob mit bisherigen Methoden gearbeitet werden oder der Unterricht nach den Prinzipien einer spezifischen L3 Didaktik und Methodik gestaltet und ein Lehrwerk, dass die englischen Vorkenntnisse berücksichtigt angewendet werden soll. Wie auch von der Umfrage zu erschliessen ist, machen viele die Erfahrung, dass englische Vorkenntnisse manchmal eine Erleichterung sind, aber dass manchmal auch durch das hineinmischen von Englisch fehlerhafte Ausserungen entstehen können. Neuner zitiert, dass "das Erlernen einer Folgesprache anders verläuft, als das Erlernen der ersten Fremdsprache" (Neuner, 2000) Man kann die Einwirkung der Mutter- und ersten Fremdsprache auf L3 nicht verhindern. Einige Didaktiker behaupten zwar, dass jede Sprache für sich gelernt werden müsse, aber wie soll man das Vorwissen ausklammern? Ausserdem wird in den neuen Ansätzen das Anknüpfen an das Vorwissen der Lerner beim Erlernen einer Sprache vorgeschrieben. Vor allem für Länder, wie die Türkei in deren Schulsystem Lerntechniken wie Auswendiglernen dominanter sind und bei Sprachen aus ganz anderen Familien sollten die Erfahrungen in der ersten Fremdsprache genutzt werden. Prof. Ni zitiert, dass "auch in China Da2FS nach Englisch schon längst ihren Platz eingenommen hat, und dass in den neukonzipierten Regionallehrwerken die Erfahrungen bei Erlernen der ersten Fremdsprache, von Englisch zwar nicht explizit, aber implizit miteinbezogen werden. Die Lehrer machen sich von den Prinzipien der

Tertiärsprachen gebrauch, weil Englisch und Deutsch viele Ähnlichkeiten aufweisen, und Chinesisch völlig andere Strukturen beinhaltet." (Ni, 2000) Da Türkisch Ungleichheiten mit Deutsch hat, stimme ich Hufeisen zu, die meint, dass "die Erfahrungen im Englischen bei Erlernen einer L3, in diesem Fall Deutsch, berücksichtigt werden sollen." (Hufeisen, 1999)

Das Idealste wäre natürlich, die Konzipierung von neuen Lehrwerken für DaF, in denen die englischen Vorkenntnisse wenigstens implizit berücksichtigt werden. Martina Lucia Curcio verweist, "wenn Lernende der englischen Sprache mächtig sind, so kann dies Hilfe für das Verstehen von Anglizismen im Deutschen bedeuten. Man müsste aber auch beachten, dass Bedeutungsverschiebungen, Interferenzen zu Schwierigkeiten im Verständnis führen können." (Curcio:2000) Diesbezüglich hat er die Lehrwerke unter dem Aspekt der Rezeption von englischen Lehnwörtern und ähnlichklingenden Wörtern untersucht. Curcio stellte bei seinen Analysen fest, dass vor allem in Themen Neu Fremd- und Lehnwörter ausgegrenzt worden sind. Nur ältere und längst etablierte Wörter tauchen auf. Der Wortschatz von Sprachkurs Deutsch basiert auf einheimischen Vokabular. In Stufen liegt die Orientierung auf authentische Texte und vermittelt eine reale Sprache, in dem Fremdwörter und Lehnwortbildungen zu finden sind. In der Suche kommen die meisten Wörter aus dem einheimischen Wortschatz. Es gibt aber eine Unzahl von Internationalismen, wobei aber Entlehnungen und Lehnwortbildungen kaum auftauchen. In dem Lehrwerk Wege werden keinerlei Unterstreichungen zwischen einheimischen und fremde Wortbildungselemente getroffen. Schuman hat in seinem Lehrbuch Mittelstufe Deutsch die einheimischen und fremden Elemente miteinander vermischt. An der Trakya Universität wurden weitere Lehrwerke wie Moment mal!, Tangram, em und Stufen International unter dem gleichen Aspekt, ob sie eine realitäts nahe Sprache mit Anglezismen vermitteln, und dadurch das schnellere Verstehen der Texte ermöglichen, analysiert. Die Untersuchung bestätigte, dass in den fortgeschrittenen Bänden von Tangram und em die Anzahl der fremden Elemente sehr hoch ist, weil diese die heutige Jugendsprache widerspiegeln. In Stufen International Band 1 gibt es zwei Lektionen, in denen Übungen vorkommen, wo das Vorwissen in anderen Fremdsprachen berücksichtigt wird und wo man Strukturen aus der englischen Sprache entdecken soll. Ausserdem sind vorallem für Engländer visuelle Hilfen angegeben, damit die Artikeln

besser gemerkt werden können. Auch der Text "Early is easy" wird von Lernern, die Englisch können sehr schnell entschlüsselt und verstanden. Aber im allgemeinen ist aus dieser Untersuchung zu entschliessen, dass die Deutschlernenden in dem im Markt vorhandenen Lehrwerken mit Englisch nicht all zu sehr in Berührung kommen. Aber eine bewusste Annäherung an das Phänomen der Lehnwortbildung ist wichtig, um realitäts nahe zu bleiben, wo doch sehr junge deutsche Sprecher auch Medien und Werbebranche zu seinem steigendem Gebrauch von Anglizismen tendieren und sie darüber hinaus kreativ äusserst produktiv in das Deutsche integrieren. Die Bemühung rein Deutsch zu lehren ist sinnlos. Denn es ist erstaunlich, wie viele weitere Lehnwortbildungen im Englischen die jungen Menschen über Medien kennen! Die Anwendung von Lehrwerken in denen Anglesismen oder ähnlichklingende Wörter vorkommen, ist für türkische Lerner wichtig, weil dadurch das Verstehen der deutschen Texte und Erlernen der deutschen Sprache erleichtert wird. So ist es empfehlenswert, zu den im Markt vorhandenen Lehrwerken Zusatzmaterial zu entwickeln, die die englischen Vorkenntnisse berücksichtigen und einerseits das schnellere und leichtere Lernen der L3 fördern, andererseits für die Beseitigung von Fehlern helfen.

Beispiel :

Ist das weit ? Is it far ? (ähnlich)

become=/ $\neq$ bekommen sondern werden (unterschied)

3.2. Anforderungen an Lehrer/Dozenten

Die Konstellation Da2FS nach Englisch bringt auch neue Anforderungen an Lehrer, die einer solchen neuen Adressatengruppe Deutsch lehren sollen. Als Lehrkraft sollte man über das Konzept der Folgesprachen verfügen und den Studenten mitteilen, wie sie bei der Verarbeitung der neuen Sprache ihre Sprachkenntnisse und Lerngewohnheiten gezielt einsetzen können. Die Unterrichtskonzepte im Englischen sollten in die deutsche Sprache übertragen werden. "Bei der Rezeption, Leseverstehen von Texten können ähnlich klingende Wörter, Internationalismen eine Erleichterung sein, weil in den Köpfen der Lerner Englisch als Ausgangssprache angewendet wird oder andauernd Vergleiche stattfinden. Solche Texte, in denen vieles mit Hilfe der englischen Vorkenntnisse entschlüsselt werden kann, könnten zwischen Türkisch und Deutsch eine Brücke herstellen. In so einem Fall wirkt die deutsche Sprache nicht so fremd. "Den Schülern sollte genau gesagt werden, warum sie Deutsch lernen

und wo sie diese Sprache anwenden können, wie sie mit den verschiedenen Sprachen kontrastiv arbeiten können. Durch diesen Vergleich, durch die Bewusstmachung mit der englischen Sprache, können neue Wörter, Signale leichter und länger gespeichert werden und der Lernende konstruiert damit neues Wissen in der Interaktion zwischen bereits vorhandenem Wissen und den eingehenden Reizen. Bei der Verarbeitung von Informationen muss das Wissen so verarbeitet werden, dass es im Wissenspeicher mit dem bereits vorhandenen Wissen vernetzt, interpretiert wird. "(Hufeisen,1999)

Die Einwirkung und der Akzent der englischen und amerikanischen Sprache müssten mit Phonetik- und Aussprachübungen beseitigt werden. Da die Studenten die englische und amerikanische Kultur und Mentalität kennen, kann man einige Themen besser und leichter anknüpfen. Die vorhandenen Vorkenntnisse ermöglichen ein interkulturelles Verfahren unter mehreren Sprachen und Kulturen. Aber die Vermittlung der neuen, deutschen Kultur, sollte wo möglich mit vielen Bildern, Texten und CD'Rooms und visuelle Hilfen erfolgen. Dieser Vergleich von beiden Sprachen fördert die Schüler und durch kognitive Verfahren werden die Schüler aktiviert.

Diese neue Situation, dass Da2FS nach Englisch gelehrt wird erfordert bei Dozenten ein Grundwissen im Bereich der Tertiärsprachen, damit der Grund der Fehler erfasst und Ähnlichkeiten der für ein einfacheres Erlernen der L3 Sprache herangezogen werden kann. Dies erfordert zugleich "erfolgreich etablierte Curricula und Studienprogramme, um die gewünschten curricularen Veränderungen zu erreichen." (Brynes 1996) Die Lektoren müssen über Lehrwerke, Methoden und Arbeitsformen im Englischunterricht verfügen und diese in die L3 übertragen können.

Da Folgesprachen im DaF kontrastives und zugleich auch interkulturelles Verfahren erfordern, müssten Fächer wie Kontrastive Grammatik und Semantik und Landeskunde an das vierjährige Deutschlehrerausbildung anschliessende Magisterkursen in didaktisch-methodischen Fortbildungsseminare integriert werden, damit die Fortbildung der Dozenten erfolgt. Man soll nach den Gemeinsamkeiten von Erkenntnissen zum Lehren und Lernen Fremdsprachen suchen. Analysen von Fremdsprachen, des Aufbaus der Lernergrammatiken, ihrer Lernstrategien und Erwerbsphasen sind dringende Aufgaben für Forscher. Die Ergebnisse müssen rechtzeitig den

Lehrkräften vermittelt werden, denn Kenntnisse dieser Art sind Notwendig zum Verständnis von Lernverhalten und Fehlerbewertung. Man sollte gezielt an Defiziten arbeiten können.

Die Merkmale der Tertiärsprachen, die Prinzipien multikulturel, kognitiv, kontrastiv und bewusst zu lernen sollten ebenfalls bekannt sein und bei der Unterrichtsgestaltung und Materialerstellung könnten die Dozenten aus den Abteilungen für Anglistik neue Ideen übernehmen.

Neue Lehrwerke, die nach den Prinzipien der Tertiärsprachen oder wenigstens auf die Ähnlichkeiten der englischen und deutschen Sprache basieren sollten konzipiert werden oder für auf dem Markt vorhandenen Lehrwerke müsste unter dem Aspekt der Folgesprachen Materialien erstellt werden. Es sollten Unterschiede zwischen Englisch, Deutsch und Türkisch gezeigt werden damit, Fehler vermieden werden können.

Durch eine Neubearbeitung des 4-jährigen Studiums könnte die neue Adressatengruppe neben Hauptfächern in der Deutschdidaktikabteilung ein Nebenfach wie Anglistik studieren und dadurch das kontrastive Verfahren zwischen 3 Sprachen gefördert werden. Fächer wie Englisch und Kontrastive Grammatik und Semantik sollten eingeplant werden, damit die zukünftigen Deutschlehrer sich im Englischen auskennen und wenn sie auch selber im Primar- und Sekundarbereich Deutsch als L3 lehren sollen überhaupt die Schüler verstehen und den Grund der Fehler erkennen. In Landeskunde wäre kontrastives Verfahren vom grossen Nutzen.

In dem Fach Spracherwerb sollte neben das Erwerben der Mutter- und ersten Fremdsprache auch das Thema Tertiärsprachen durchgenommen und die wichtigsten Merkmale bearbeitet werden. Im spezifischen Deutschunterricht wäre die Entwicklung von Lehrstrategien für Deutsch als 2. Fremdsprache nach Englisch genau so wichtig wie Deutsch als erste Fremdsprache. In dem Fach Lehrwerkanalyse können neben Lehrwerke für Deutsch auch Englischbücher analysiert und verglichen werden, damit das Niveau und Vorkenntnisse, Lerngewohnheiten der Schüler später im Primar- oder Sekundarstufe definiert werden können und die Lehrerkandidaten wissen, wo sie anknüpfen können. Die Deutschlehrerkandidaten sollten lernen Unterrichtseinheiten zu planen, in denen sie den Lernenden so früh wie möglich das Erkennen und Verstehen der Festgeprägtheit der Deutschen Sprache mit Hilfe der Englischen Sprache zeigen können. Solche Übungen haben einen

analytischen und einen synthetischen Aspekt. Sie sollten im Stande sein Zusatzmaterial zu Folgesprachen zu entwickeln.

4. Schlussfolgerung

In der Vorbereitungsklasse der Abteilungen für Deutschlehrausbildung, in denen die Konstellation Da2FS nach Englisch dominanter ist, sollte ein Konzept für L3 implizit angewendet werden. Einerseits sollte der fehlende sprachliche Kompetenz vervollständigt werden, sodass die zukünftigen Deutschlehrer nach der Vorbereitungsklasse den Beiträgen in Fachveranstaltungen von Professoren und den Assistenten ohne Schwierigkeit folgen, andererseits sollten sie aber auch die Fähigkeit erwerben, Fachtexte lesend zu verstehen und auf der produktiven Ebene Texte zu gestalten und sich über verschiedene Themen mündlich und schriftlich zu äussern.

Lehrwerke, die nach den Prinzipien der Tertiärsprache oder wenigstens auf die Ähnlichkeiten von Deutsch und Englisch basieren sollten konzipiert werden oder für auf dem Markt vorhandenen Lehrwerke müsste unter dem Aspekt der Folgesprachen Materialien erstellt werden.

Da Folgesprachen im DaF kontrastives und zugleich auch interkulturelles Verfahren erfordern, müssten Fächer wie Kontrastive Grammatik und Semantik und Landeskunde an das vierjährige Deutschlehrausbildung anschliessende Magisterkursen in didaktisch-methodischen Fortbildungsseminare integriert werden, damit die Fortbildung der Dozenten erfolgt. Man soll nach den Gemeinsamkeiten von Erkenntnissen zum Lehren und Lernen Fremdsprachen suchen. Analysen von Fremdsprachen, des Aufbaus der Lernergrammatiken, ihrer Lernstrategien und Erwerbsphasen sind dringende Aufgaben für Forscher. Die Ergebnisse müssen rechtzeitig den Lehrkräften vermittelt werden, denn Kenntnisse dieser Art sind Notwendig zum Verständnis von Lernverhalten und Fehlerbewertung. Man sollte gezielt an Defiziten arbeiten können.

Für die Dozenten sollten Seminare eingeplant werden, in denen die Merkmale der Tertiärsprachen vermittelt werden.

Bei der Unterrichtsgestaltung und Materialerstellung könnten die Dozenten um über Arbeitsformen, Methoden und Lehrwerke im Englischunterricht verfügen zu können entsprechende Themen mit Hilfe der Abteilung für Anglistik bearbeiten und neue Ideen übernehmen.

Ausserdem müssten Dozenten über gute Englischkenntnisse verfügen, damit sie begreifen warum Fehler entstehen und wie man diese beseitigen kann.

Die Prinzipien multikulturel, kognitiv, kontrastiv und bewusst zu lernen sollte auch im 4-jährigen Studiumgang weiterangewendet werden.

Literaturverzeichnis

Brynes, Heidi. (1996). The Future of German in American Education: A Summary Report.(Article coposted on the World wide Web). Chery Hill, NJ:AATG.

Retrieved Decemer15, 1996 from the World wide Web: <http://www.atg.org/futfr.html>.

Curcion, Martna Lucia. (1999). Zunehmende Anglisierung im Deutschen und ihre Rezeption im Unterricht Deutsch als Fremdsprache, in *Zielsprache Deutsch*, 3/1999, Hueber Verlag, S. 107

Dallapiazza, Rosa Maria; Eduard von Jan, Schönherr Till, Tangram , Band 1-3, Hueber Verlag

Hufeisen, Britta; Lindemann, Beate. (1998). *Tertiärsprachen: Theorin , Modelle, Methoden*, Tübingen, Stauffenburg

Hufeisen, Britta. (1999). "Deutsch als Zweite Fremdsprache", *Fremdsprache Deutsch*, 1/1999, s.4-6

Lindemann, Beate. (1999). "Deutsch als zweite Fremdsprache und Lehrbücher", *Fremdsprache Deutsch*, 1/1999, S. 36-40

Neuner, Gerhard. (1999). "Deutsch nach Englisch", *Fremdsprache Deutsch*, 1/1999, S. 15-30

Neuner, Gerhard. (2000). Britta Hufeisen/ Beate Lindemann (Hg.):Tertiärsprache. Theorien Modelle, Methoden, Rezension von Gerhard Neuner in *Deutsch als Fremdsprache* 3/2000, 37 Jahrgang, s. 179

Ni, Jen Fu. (2000). Da2FS nach Englisch in China, Workshop, Eichstätt

Vorderwülbecke, Anne; Vorderwülbecke Klaus, Stufen International, Klett Verlag